एवंच य एव लौकिकाः पदपदार्थास्त एव वैदिका इति न्यायेन वैदिके कार्यपराद्वाक्याद्व्युत्पत्तिसम्भवे प्रमाकरणत्वेन कार्यपरस्य पूर्वभाग
स्यैव प्रामाण्यं स्यात् अत्यन्ताव्यवहितलिङाद्यर्थमानस्य तूत्तरभागस्य सिद्धार्थपरत्वेन व्युत्पादकत्वाभावात् प्रमाकरणत्वरूपप्रामाण्या
२ भावात् संक्रान्तत्वाद प्रामाण्यं स्यात् समाने चोभयोर्वेदत्वे एकस्य प्रामाण्यमनुचितमिति तत्प्रामाण्यसिद्ध्यै निम्नभागोऽप्यर्थवादादिवे
क्रियाशेषापूर्वस्वरूपप्रतिपादकत्वेन कार्यपरवाक्यशेषतयैवोन्नेयः तथाचोक्तं जैमिनिना आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यम
तदर्थानां तद्भूतानां क्रियार्थेन समन्वयः इति तत्कथं तस्मिन्नेवेति चेन्न अप्राप्तमातुलेन व्युत्पन्नप्रकारेण सिद्धपरादपि वाक्याद्व्युत्प
त्तिदर्शनात् अत्यन्तव्यवविरहिसिद्धरूपार्थतुल्यपरवाक्यानामपि प्रामाण्यसंभवात् पूर्वसलिलतदनुसारेण पूर्वभाग एवोन्नेय एवंच परा
पक्षे दध्याद्यपेक्षानुगतश्रुतेर्भूयसां स्याद्बलीयस्त्वमिति न्यायस्तु न सार्वत्रिकः भूयसां पुरुषाणां मध्ये राज्ञ एकस्यैव बलीयस्त्वदर्श
1 नात् न्यायावकाशत्वसति न्यायान्तरानुग्रहे इति तदेतत्सर्वमभिप्रेत्याह पूर्वेत्यादीति ननु का सा व्युत्पादनप्रकार इत्यत आह
चित्तेति अयं भावः न खलु शुद्धान्तःकरणो ब्रह्म ज्ञातुं शक्नोति न च पापनिवृत्तिं विना शुद्धिः पापं च यथाथव्याचरितैरेव श्रौतधर्माचरणै रा
पितीताव्याख्यायामुक्तमेतत् न च प्रवृत्तिस्वभावः सहसा यथेष्टप्रवृत्तिं त्यक्तुं शक्नुयात् अतः प्रवृत्तित्वेन रूपेणादुष्प्रवृत्तिसजा
तीयसत्प्रवृत्त्युपदेशेन स्वर्गादिफलैर्वशीकृत्य सत्प्रवृत्तौ प्रवर्त्यान्तःकरणशुद्धिपर्यन्तं प्रापयेत् तस्योत्तरभागसंपन्नाधिकारं
द्रष्टारं स्वयमेव परं तत्त्वमुपदेक्ष्यति अयं च शुद्धान्तःकरणो ज्ञास्यतीत्यलं मन्त्रमेणानुमार्गेणासिद्धतार्थस्य वक्रेणाप्रदर्शना
न्नोचित्यादित्याशयवान् पूर्वभागोऽपि पथिकप्रापणान्यायेन वेदान्तापहस्तं दत्वा निवर्तत इति सोऽपि तात्पर्यवत्त्वात् तत्रैव समन्वि २
त इति ननु स्तुत्यादय इतरत्र समन्विताश्चेत् स्तुवन्ति हा स पुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेदिति स्मृत्या वेदोपबृंहणरूपस्मृत्याद्यनुसारेणो

Acc-२४१

श्रुत्यसिद्धान्तचन्द्रिका
क्रमनदीव्या ।।पत्र ३३

१४१

श्रीगुरुभ्यो नमः श्रीगुरून्सच्चिदानन्दान्नमस्कृत्य मुमुक्षुः सिद्धान्तचन्द्रिकास्तोत्रव्याख्यां कुर्वे यथामति १ अथ परमकारुणिकाविज्ञातसुवृत्तश्री
मद्भागवत्प्रेरितस्तत्परतन्त्रो ग्रन्थकृत्तापत्रयेनातप्यमाननिखिललोकदुःखदर्शनकृपाकुलहृदयो भगवत्स्मरणं विना दुःखशान्तिमपश्य
न्परत्वज्ञानमन्तरा स्मरणं चापश्यन्भगवतः परत्वं प्रतिपादयंस्तावत्तोतितस्मिन्निति तस्मिन्प्रसिद्धे भगवत्येव पुराकृतस्याभावेऽपि न
...दुपयोगेन श्रुतिस्मृतिशिष्टलोकस्वानुभवेषु भगवतः प्रसिद्धिर्येषां ते नाम एवकारेण पार्थ एव धनुर्धर इतिवदितरपरत्वाशंका वारिता
व्यासोक्तरीत्या जन्माद्यस्य यतः इत्यारभ्यानावृत्तिः शब्दादित्यन्तं वैयासिकसूत्रोक्तरीत्येत्यर्थः अन्तिमः श्रुतिगणो वेदान्तभागो व्यासोक

श्रीः तस्मिन्नेव समन्वितं श्रुतिगणो व्यासोक्तरीत्यान्तिमः पूर्वश्चाप्युचितोपदेशकथनैरज्ञं जनं शोधयन् तन्मूलांस्तु तथैव पुरा
णानुपबृंहकसर्वपुराणं तथा स्वीकुर्वन्निमुकुन्दसत्सिद्धान्तमाहतासाध्वः ॥१॥

रीत्या तस्मिन् श्रुतिस्मृतिशिष्टलोकस्वानुभवेषु प्रसि
द्धे पूर्णगुणे समन्वितो नान्यत्रेत्यर्थः न च गुणपदस्य उपनिषदादीनामितरत्र समन्वयः शंक्यः सर्वेषां शरीरवाचकानां शब्दानां [illegible]नां शरीरिणि पर्य
भर वसानदर्शनेन तेषामपि चिदचिच्छरीरिणि पूर्णगुणे पर्यवसानसम्भवात् [illegible] चिदचितोर्लक्ष
रीरत्वं च यः पृथिव्यां तिष्ठन्नित्यादिषु श्रुतिषु तदुपबृंहणरूपेषु सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरमित्यादिस्मृतिषु प्रसिद्धं न चैवमपि व्यवहार च
दृन्यत्र श्रुतत्वसम्भवात् व्यवहारे हि घटमानयेत्यु[illegible]दिवाक्यप्रयुक्ते तद्दर्शी भिन्नेनान्येन तद्दर्शिनि चिते पुनः पुनरवापोद्वापाभ्यां तद् २
यानुष्ठानं दृष्ट्वा बालेनापि तत्तत्पदस्य तत्तदर्थे शक्तिः कार्यपरादेव वाक्यादवधार्यते न तु मद्राजो महाशूर इत्येतादृशात्सिद्धार्थपरात्

चिदचित्तंत्र के क्षेत्रं जानातीति क्षेत्रज्ञः

धन्योस्म्यहं मुनिश्रेष्ठ त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो २ कथमन्यं द्विजश्रेष्ठ पृच्छामि त्वां कुतूहलात् कथयस्व महाभाग मयि वात्सल्यगौरवात् ३
महाभाग भवतः श्रेष्ठो रुद्रस्त्रिपुरघातकः कस्माद्धि गर्हितं रूपं प्राप्तवान् सह भार्यया ४ योनिलिंगस्वरूपं च कथमासीन्महात्मनः
पंचवक्त्रश्चतुर्बाहुः शूलपाणिस्त्रिलोचनः ५ कथं विगर्हितं रूपं प्राप्तवान् सह भार्यया एतत्सर्वं समाचक्ष्व मित्रावरुणनंदन ६
२ इति हि दिलीपप्रश्नः ततस्तु गुरुराजन् प्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छसि गौरवात् विशुद्धहृदये पुंसां बुद्धिः श्रेयसि जायते १ स्वायंभुवो
मनुः पूर्वं मंदरे पर्वतोत्तमे जगाम मुनिभिः सार्द्धं दीर्घसत्रमनुत्तमं तस्मिन् समागताः सर्वे मुनयः संशितव्रताः नानाशास्त्रविदः श्रेष्ठा बाल पः
सूर्यानलप्रभाः अन्वेष्टुं देवतातत्त्वं मिथः प्रोचुस्तपोधनाः विप्राणां वेदविदुषां कः पूज्यो देवतावरः ब्रह्मविष्णुमहेशानां कः स्तुतो
२ मुक्तिदो नृणां कस्य पादोदकं सेव्यं भुक्तोच्छिष्टं च पावनं कोऽव्ययः परमं धाम परमात्मा सनातनः कस्य प्रसादस्तीर्थं च पितृ
णां तृप्तिदं भवेत् ६ तेषां समुपविष्टानामिति वादो महानभूत् रुद्रमेकमिति प्रोचुः केचिदत्र महर्षयः ७ ब्रह्मैव पूज्य इत्यूचुः के
चिदत्र तपोधनाः सूर्य एवात्मनां पूज्य इत्यन्ये प्राहुरुत्तमाः ८ योसौ सर्वगतो देवो वासुदेवः परात्परः अनादिनिधनो
विष्णुः स एव परमेश्वरः ९ स पूज्यो देवताश्रेष्ठ इत्यन्ये प्राहुरुत्तमाः तेषां विवदतां मध्ये मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् १० शुद्धस
त्त्वमयो योसौ कल्याणगुणवान् प्रभुः पुंडरीकेक्षणः श्रीमान् श्रीपतिः पुरुषोत्तमः ११ विप्राणां वेदविदुषामेक ए
वेश्वरः प्रभुः विप्राणां नेतरः पूज्यो रजन्यादि विमिश्रिताः १२ इति तस्य वचः श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः भृगुं तपोनिधिं वि २
प्रं प्रोचुः प्रांजलयस्तदा १३ ऋषय ऊचुः अस्माकं संशयं छेत्तुं त्वं समर्थोसि सुव्रत ब्रह्मविष्णुमहेशानां मंतिकं व्रज सु
व्रत १४ गत्वा तेषां समीपं तु दृष्ट्वा तेषां तु विग्रहान् शुद्धसत्त्वगुणं तेषां यस्मिन् संविद्यते मुने १५ स एव पूज्यो विप्राणां ने

वेदेषु पुनर्न्यायइतिवेदस्यापौरुषेयत्वसम्भवात्कथमुक्तं तस्मिन्नितिचेन्नत्राहस्मृतयइत्यादि अलुवेदस्येतरत्रसमन्वितत्वंयदि
स्मृत्यादयइतरत्रसमन्विताःस्युनर्न्वेवमस्तिकिंतुस्मृतिपुराणेषुपुराणादयःसर्वेतत्रैवसमन्विताअतःस्पष्टमुक्तंतस्मिन्निवेतिभ
वस्तथाहिवशिष्ठस्मृतौचतुर्थेध्यायेगुरुमिक्ष्वाकुवंशस्यवशिष्ठंब्रह्मसम्भवं पप्रच्छुरथयःसर्वेपराशरपुरोगमाइतिप्र
विप्रह्मानेन्तरंश्रृणुध्वंमुनयःसर्वेसर्वेधर्मसनातनं वैष्णवानांतुविप्राणांयद्यदाचरणंशुभं १ वर्णानांब्राह्मणाश्रेष्ठावैष्णवांशेनचोदिता इतरेचत्रयो
योवर्णाब्रह्मणाविष्णुसूनुना२ तस्मात्तुवैष्णवाविप्राःप्रकृत्याद्विजसत्तमा अवैष्णवत्वंविप्राणांमहापातकसम्मितं ३ अवैष्णवस्तुयोविप्रःस
र्वकर्मसुगर्हितः रौरवंनरकंप्राप्यचाण्डालीयोनिमाप्नुयात्४ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंत्रिविधंश्रुतिचोदितः अवैष्णवानांविप्राणांकर्मतन्नि
ष्फलंभवेत्५ योमोहाद्विष्णुमन्येनहीनदेवेनदुर्मतिः साधारणंसकृद्वेत्तिसोन्त्यजोनात्यजोन्त्यजः६ यो विष्णुंद्वायमात्मानमन्यंशावं
प्रपद्यते सचाण्डालोमहापापीरौरवंनरकंव्रजेत्७ अवैष्णवत्वंविप्राणामात्मनाशस्यकारणं तस्मात्तुवैष्णवत्वंहिविप्राणांश्रुति
चोदितं८ नदासावासुदेवस्यसर्वलोकेश्वरस्यये तेषांहिनरकेवासःकल्पायुतशतैरपि९ चतुर्वेदीतियोविप्रोवासुदेवंनविंदति
वेदभारभराक्रान्तसवैब्राह्मणगर्दभः१० यत्तुरुद्राचेनंप्रोक्तंपुराणेषुप्रजापतिंदवृषपदिषयमेवमाहुःप्रजापति ११ रित्यादिनावशिष्ठो
मुकुंदेमुकुंद॥ वैष्णवत्वमितरनिंदनमप्युक्तंगादधत्संबन्धादिष्णवानांमहात्तवत्वादितरेषामतिनिन्दनंतत्परत्वंचयोत्तिादसाक्षादपिविष्णोः
परत्वंमुकुंदमुकुंदःप्रोक्तवान् एवमेवपराशरहारीतादिषुविष्णुपरत्वप्रतिपादकानिवहूनिवाक्यानिसन्तितानिनिःशंकेद्दृष्टव्यानि
विस्तरभयान्नालेखिपाद्मेचोत्तरखंडेदिलीपवशिष्ठसंवादेमन्त्ररमनोसंज्ञेमुनीनांसमवायेविष्णोःपरत्वंस्पष्टंप्रतिपादितंतद्यथादि
लीपउवाच कथितंभवताब्रह्मन्सर्वधर्ममशेषतः सामान्यंविशिष्टंचस्वरूपंपरजीवयोः स्वर्गोपवर्गौकथितौसाधनंचतयोरपि
किंबहुना स्मृतीनांसमन्वयस्तुनिखिलस्मृतिकारशिरोमणिनायाज्ञवल्क्येनैवांरिवकारोधर्मशास्त्राणांमनुर्विष्णुर्यमोंगिराःवशिष्ठदक्षसंवर्त्तशातातपपराशराः
आपस्तंबोशनोव्यासाःकात्यायनबृहस्पतीगौतमःशंखलिखितौहारितोत्रिरहंस्तथाएतेविष्णुसमाराध्यजातापांधर्मोपदेष्टृतामितिअत्रचहरादीनामुपास्योविष्णु
कथंमवाच्यंपृच्छ्यामहेइतिन्यायेनस्फुटमेवविष्णुपरत्वंकुतोनोक्तंकथंकश्चित्कोचिदन्येषेवोक्तरितिचैत्तमोवलादभिप्रायान्तरेणावेतिब्रूमः
अभिजायांतस्योपरिशाद्भस्यतेप्राहपालेमुनिरित्यत्र नचतदुपासकानांरनत्नमसारभावःशंसःका दृजे
रितांगुरासतोस्तीस्याघुक्तेःकदाचित्तत्वाभिभवेजलत्तमोरदुरापिसंभवातसनकनारदादिषुरजस्तमंकापस्योपदेशशापादर्दर्शनाच्च
[illegible]

जगाम सहसा विप्रो भगवन्मंदिरं भृगुः प्रविश्य वैष्णवं लोकं जलाब्धेरुत्तरे तटे तत्र स्थिते महाभागैर्दृश्यमानो यथार्हतः ३८ तत्रानिवा
र्यमाणस्तु निवेश्यांतःपुरे द्विजः प्रविश्य तस्मिन् [illegible] विमले विमाने रविसन्निभे शयानं नागपर्यंके ददर्श कमलापतिं ३९ लक्ष्मीक
रसरोजाभ्यां मृद्यमानपदद्वयं तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलो भृगुः कोपसमन्वितः ४० सव्यपादं प्रचिक्षेप विष्णोर्वक्षसि शोभिते तूर्णमुत्था
३ य भगवान् धन्योस्मीति वदन्मुदा ४१ हस्ताभ्यां चरणं तस्य पीडयामास हर्षितः शनैर्मर्दित्वा तत्पादं मधुरं वाक्यमब्रवीत् ४२
धन्योस्म्यद्यैव विप्रर्षे कृतकृत्योस्मि सर्वदा त्वत्पादस्पर्शनाद्देहे मंगलं मे भविष्यति ४३ समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थिताप
त्कुलधूमकेतवः अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनंतु मां ब्राह्मणपादरेणवः ४४ विप्रपादरजो यस्य देहे तिष्ठति सर्वदा गङ्गादिसर्वती
३ र्थानि तस्य तिष्ठंत्यसंशयं ४५ इत्युक्त्वा सहसोत्थाय देव्या सार्द्धं जनार्दनः भक्त्या समर्चया दिव्यस्रक्चंदनादिभिः ४६ तं दृष्ट्वा
मुनिशार्दूलो हर्षपूर्णाश्रुलोचनः उत्थायासनतस्तूर्णं ब्राह्मणानां दयानिधिं ४७ कृतांजलिपुटो भूत्वा हर्षात्प्राह महातपाः भृगु
रुवाच अहो रूपमहो शांतिरहो धैर्यमहोदधिः अहो सुनिर्मला सातिरहो सत्वो गुणो हरे ४८ नैसर्गिकं शुभं सत्वं तवैव गुणवारिधे
नान्येषां विद्यते किंचित्सर्वेषां त्रिदिवौकसां ४९ ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च त्वमेव पुरुषोत्तम ब्राह्मणानां त्वमेवेशो नान्यः पूज्यः प्रभु
रः क्वचित् ५० येर्चयंति सुरानन्यांस्त्वां विना पुरुषोत्तम ते पाषंडत्वमापन्ना भविष्यंति विगर्हिताः ५१ विप्राणां वेदविदुषां त्वमे
वेज्यो जनार्दन नान्यः कश्चित्सुराणां तु पूजनीयः कदाचन ५२ अन्याः क्रूरा ब्रह्मरुद्राद्या रजस्तमोविमिश्रिताः त्वं शुद्धसत्वगुणवान् पूज
नीयोऽग्रजन्मना ५३ त्वत्पादसलिलं सेव्यं पितृणां च दिवौकसां महसुराणां सेव्यं स्यान्नान्येषां तु कदाचन ५४ इतरेषां तु देवानाम ३
न्नं पुष्पं जलं तथा अस्पर्श्यं तु भवेत्सर्वं निर्माल्यं सुरयासमं ५५ तस्माद्द्वै ब्राह्मणा नित्यं पूजयेत्त्वां सनातनं त्वत्तीर्थं भुक्तमन्नं च ग

च
नत्स्तु कदाचन सुद्धसत्त्वमयः सोसौ तुल्यरूपः सम्भविष्यति १६ तीर्थप्रसादवान्लोके विप्राणां सम्भविष्यति देवानां पितॄणां च तस्यो छिष्टं च या
वनं १७ तस्मा घाहि मुनिश्रेष्ठ विबुधानां निवासनं तीर्थं कुरु मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकहितं प्रभो १८ एवमुक्तस्ततस्तूर्णं कैलासं मुनिसत्तमः
जगाम वामदेवेन यत्रास्ते वृषभध्वजः १९ गृहद्वारमुपागम्य शंकरस्य महात्मनः शूलहस्तं महारौद्रं नंदिं दृष्ट्वाब्रवीद्वचः २० संप्राप्तो
हं भृगुर्विप्रो हरं द्रष्टुं सुरोत्तमं निवेदयस्व मां शीघ्रं शंकराय महात्मने २१ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नंदीसर्वगणेश्वरः उवाच परुषं वाक्यं महर्षि
ममितौजसं २२ असांनिध्यं प्रभोस्तस्य देव्या क्रीडति शंकरः निवर्तस्व निवर्तस्व यदि जीवितुमिच्छति २३ एवं निराकृतस्तेन तत्रातिष्ठन्महा
तपाः बहूनि दिवसान्यस्य गृहद्वारि मुनीश्वरः ततः क्रोधसमाविष्टो भृगुः प्रोवाच शंकरं निविष्टस्तमसा रुद्रो मां न जानाति शंकरः २५
नारीसंगममत्तोसौ यस्मान्मामवमन्यते योनिलिंगस्वरूपं वै तस्मात्तस्य भविष्यति २६ ब्राह्मणं मां न जानाति समीपं समुपागतं अब्रह्मण्य
त्वमापन्नो यस्मात्सौ द्विजसत्तमं २७ तस्मादन्नं जलं मध्ये यादत्तं हविस्तथा निर्माल्यमस्य तत्सर्वं भविष्यति न संशयः २८ एवं श
प्त्वा महातेजा शंकरं लोकपूजितं उवाच गणमत्युग्रं नंदिं शूलधरं नृप २९ रुद्रभक्ताश्च ये लोके भस्मलिंगास्थिधारिणः ते पाषंडत्व
मापन्ना वेदबाह्या भवंतु वै ३० एवं शप्त्वा मुनिस्तत्र रुद्रं त्रिपुरघातकं जगाम ब्रह्मलोकं वै सर्वलोकनमस्कृतं ३१ तत्र देवैः
सहासीनं ब्रह्माणं परमेष्ठिनं दृष्ट्वा प्रांजलिना देवं प्रणनाम महामतिः ३२ प्रणम्य पुरतस्तस्य तस्थौ क्षितौ महातपाः तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलं त्त
तेजोगुणसमन्वितः ३३ नाचेयामास सृष्टात्मा सोमहर्षिं समुपागतं प्रत्युत्थानं प्रियं वाक्यं न कृतं तस्य वेधसा ३४ ऐश्वर्येणैव महता
तस्थौ तत्राब्जासनः तं दृष्ट्वा रजसोद्रिक्तं महर्षिः पंकजासनं ३५ प्राज्वलन्महातेजा वाक्यं कोपसमन्वितः रजसा यतो द्रिक्तो
यस्मान्मामवमन्यसे तस्मात्त्वं सर्वलोकानामपूज्यस्त्वं भवाम्बुहि ३६ एवं शप्त्वा महात्मानं ब्रह्माणं लोकपूजितं [redacted]

अन्यत्र च निंदकस्तु जनानां च महत्खंडालभ्यत इत्यादि ५

नस्तुप्राक्तनस्तामसः स्मृतः तस्मात्प्रकृतिसंसर्गपापौघदहनं हरेः व्रतं विभ्याच्चक्रंशंखं वैभुजमूलयोः ऊर्ध्वपुंड्राणि चांगेषु धृत्वा चैव शास्त्रमार्ग
तः अर्चयेन्मंत्ररत्नेन विधिना पुरुषोत्तमं तस्य प्रसादं सेवां च कुर्यान्नित्यमतंद्रितः तस्यावरणपूजायां त्रिदशानर्चयेत्सदा एवं[redacted]त्वा च सपर्यस्तु ध्रु श्रु २
४ वु एवं स्तुत्वा भृगुर्विप्रः सर्व एव महर्षयस्तस्मात्संप्राप्तमंत्रा वै पूजयामासुरच्युतमिति अत्र पर्यालोचनादपि विष्णोः परत्वं स्पष्टमेव प्रतिभाति पाद्मे माघ
माहात्म्ये माघस्नायिनिंदायामेव सर्वब्राह्मणानां द्विशातीकत्यावैष्णवनिंदनपापैः सर्वेषां च स्तुतिं कृता सा च विष्णुपरत्वमंतरा न संभवति सा चावैष्णवोहतो
4 विप्रोऽनाचारेणाहतं कुलमित्यादीन् बहूनुक्त्वा मनुष्याणां तथा जन्म माघस्नानं विना हतमिति द्रष्टव्यौ किं बहुनोत्तरखंडस्तु सर्व एव स्पष्ट
तया विष्णुपर एव ननु तु शब्दस्तु चरतात्त्वयैवा पूर्वखंडानामितरपरत्वं सूचितमित्यत्र का गतिरिति चेत् न ग्रंथ्यो मन्तोऽसौ मतः इति हि लोका
भाणकः संदिग्धवस्तुनिर्णयसमये मानी विरोधमिलितानां शास्त्राणामपि मेकार्थत्वं तत्र सिद्धान्तवदन्ति वचस्य चान्ते तद्वसम्यक्फलं
च प्रसूयते एवं पाप्नवत्तफलस्थानीयोत्तरखंडानुसारेण पूर्वखंडाज्ञेयाः एवं च परापच्छेदन्यायोऽप्यनुगृह्यते किंच पूर्वखंडेष्वपि न सर्व
त्रेतरपरत्वं प्रतिपादितं किंतु मध्ये मध्ये इतरपरत्वमिव प्रतिपाद्योपक्रमेऽन्ते च पुनरपि विष्णोः परत्वं प्रतिपादितमित्यभिक्रमणादिवत्संद
र्शनापि पूर्वखंडानां विष्णुपरत्वेनोन्नयनं संभवतीति सतिच वा धके वाच्यार्थाग्रहो दुराग्रह एव न हि ग्रावाणः प्लवंते मचाः क्रोशंतीत्यादौ वा
कारे च्यार्थकस्यचिदाग्रहो दृष्टचरः वाच्यार्थे सर्वांबाधकत्विहापि परापच्छेदसंदर्शलोकाभाणकादविरोधः प्रदर्शितः प्रदा[redacted]यिष्यते चोपरिष्टा
दित्यादिति वाचस्पतिरप्युदाजहार बहूनामुचितं स्वीकरणं प्रमाणात्तेरित्यादौ बहुपरत्वेतरपरत्वखंडनावसरे वाराहे च भद्राश्यागस्तिसंवादे ग
स्तिसंत्रे रुद्रादयो देवाः सनत्कुमाराश्च योगश्रोणगमुख्यान गस्तिः पृष्टवान् भवतां कः पूज्य इति तदा रुद्र उवाच श्रावयं तु विबुधाः सर्वे तथा ब्रह्मर्षयो ८
मलाः देवर्षयश्च विख्याताः सर्वे श्रावंतु मेवचः त्वं चागस्त्य महाबुद्धे श्रृणु मे गदतो वचः यो यज्ञैरिज्यते देवो यस्मात्सर्वमिदं जगत् उत्पन्नं स

नान्यंदेवंतुवीक्षेतब्राह्मणान्नचपूजयेत् नान्यंप्रसादंभुंजीतनान्यदायतनंविशेत् नददातिहियोविप्रःपितॄणांश्राद्धकर्म
णित्वद्भक्तमन्नंतीर्थंचतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् कल्पकोटिसहस्राणिकल्पकोटिशतानिचपतंतिपितरस्तस्यनरकेपूयशोणि
तेनिवेदितंतवविभोयोददातिजुहोतिचदेवतेभ्यःपितृभ्यश्चतदानंत्यायकल्पते तस्मात्त्वमेवविप्राणांपूज्योनान्योस्तिकश्चन
मोहाद्यःपूजयेदन्यान्सपाषंडोभविष्यति इत्याद्यनुमोदनंकृत्वात्वंहिनारायणःश्रीमानित्यादिनावितैरनेकैर्विशेषणैः
संस्तुत्यदत्तंवरंशिरोविदत्तन्संततंयदपानिधेइत्यादिनापराधंक्षमापयित्वासभांगतोमहर्षिभिःपृष्टश्चवाचद्विजसत्तमोगुणोदधौ
विधीशानौसुरोत्तमौशंभोमयानपूज्यौतौविप्राणांब्रह्मसत्तमा ब्रह्मण्यत्वमापन्नोनाहंतंरूपमास्थितःशंभुःकैलासशि
खरेशंकरस्तुमयाधुना शुद्धसत्त्वमयोविष्णुःकल्याणगुणसागरः नारायणःपरंब्रह्मविप्राणांदेवतंहरिः ब्रह्मण्यपुंडरीकाक्षोविप्रा
णांदेवतंहरिः सएवपूज्योविप्राणांनेतरःपुरुषर्षभः मोहाद्यःपूजयेदन्यान्सपाषंडोभविष्यतिस्मरणादपिकृष्णस्यविमुक्तिःपापि
नामपितस्यपादोदकंसेव्यंभुक्तोच्छिष्टंचपावनंस्वर्गापवर्गदंनृणांब्राह्मणानांविशेषतः विष्णोर्निवेदितंनित्यंदेवेभ्योजुहुयाद्धविः
पितृभ्यश्चैवतद्दद्यात्सर्वमानंत्यमश्नुते योनदद्याद्धरेर्भुक्तंपितॄणांश्राद्धकर्मणि अश्नंतिपितरस्तस्यविण्मूत्रंसततंद्विजाः तस्माद्विष्णोःप्र
सादोवैसेवितव्योद्विजन्मना इतरेषांतुदेवानांनिर्माल्यंगर्हितंभवेत् सकृद्देवहियोश्नातिब्राह्मणोज्ञानदुर्बलः निर्माल्यंशंकरादी
नांसचांडालोभवेद्ध्रुवं कल्पकोटिसहस्राणिपच्यतेनरकेषुच निर्माल्यंभोद्विजश्रेष्ठारुद्रादीनांदिवौकसांपत्रंदलःपिशाचानामद्यमांससम
मंस्मृतंतस्मादन्यंपरित्यज्यविष्णुमेवसनातनं पूजयध्वंद्विजश्रेष्ठायावज्जीवमतंद्रिताः तंविष्णुंपरमंधाममन्यंतेगतसंशयाः तापादिपं
चसंस्कारैःसंयुक्ताःशुभचेतसः अग्राह्यानाहरिंसमर्चयध्वंद्विजर्षभाः चक्रांकिततनुर्विप्रोभवत्यप्राकृतःशुभः चक्रलांछनही

नारदः सृष्टिस्तुद्विविधालोकेदैवासुरविभेदतः हरिभक्तियुतादैवा तद्धीनाह्यसुराःमता तस्मात्सर्वगुणविशिष्टः हरिभक्तिपरा
यणाः श्रेष्ठाःसर्वत्रविख्यातास्तेनोभक्तिंसुदुर्लभा। वासुदेवात्मकंसर्वंजगत्स्थावरजंगममित्यादेस्तुवासुदेवएवात्माशरीरी
५ चस्यस्थावरजंगमात्मकस्यशरीरभूतस्यजगतइत्यर्थः सएवब्रह्माण्डमिदमितिसामानाधिकरण्यंशरीरशरीरिभावनिबंधनमतोस्यापि च
ब्रह्माण्डशरीरकःसएवेत्येवार्थः भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तानांशब्दानामेकार्थेनिष्ठत्वेसत्येकविभक्तिकत्वंसामानाधिकरण्यमितिहिसामा
नाधिकरण्यलक्षणंभिन्नंचप्रवृत्तिनिमित्तमेकत्रतत्त्वमन्यत्रब्रह्माण्डशरीरकत्वमित्येवमेवसंभवत्येकार्थनिष्ठत्वसंभवोप्येवमेवैक
विभक्तिकत्वंतुनिर्विवादमेवपदद्वयार्थस्यचात्यंताभेदेप्रवृत्तिनिमित्तभिन्नंनोपलभ्यतइत्येवंसामानाधिकरण्यंदुर्घटमेवातएवान्य
तरस्यपदस्यवैयर्थ्यमेकेनैवपदेनार्थसिद्धेःसंभवात्पदान्तरेणचपर्यायभूतेनातिशयाधानासंभवात्समभिव्याहृतंहिपदान्तरंस्थ
लोदेवदत्तःकृशोदेवदत्तइत्यादिवत्किंचिदतिशयमादधातिनचात्रपदान्तरसमभिव्याहरणेनकिंचिदतिशयमुपलभ्यतेउभयोरत्यंता
कापि भिन्नार्थत्वात् नचपर्यायाणांसहप्रयोगो घटःकलशइत्यादिदृष्टः नचयोघटपदस्यार्थःसएवकलशपदस्यार्थइत्यज्ञानंतत्प्रति
घटःकलशइत्यादिःपर्यायाणांसहप्रयोगोपितज्ज्ञानंतदज्ञाननिवृत्त्यर्थंस्वीक्रियतइतिशंक्यः त्वन्मतेभ्रांतस्यभ्रांतिस्तदुपदेशभ्रांतिनिवृ
त्तिफलस्यच [illegible] नभ्युपगमात् अभ्युपगमेतु [illegible] तेभिन्नाअभिन्नावाआद्येद्वैतापात अंत्येऽभिन्नत्वंकिंभेदाभावोभे
दविरोधोभेदभेदोवा आद्येभेदं [illegible] प्रतियोगितयातदभावेप्रतियोग्यभावेनतदभावासिद्धिःभेदाभावात्मकविषयाभावे तज्ज्ञाना ५
सिद्धिर्नचनिर्विषयंज्ञानंप्रसिद्धमस्तुवानिर्विषयंतथापिभेदाभावोस्तीत्याकारकंज्ञानंतुदुर्लभंभेदाभावज्ञानाभावेचनाभिप्रसिद्धिः
भेद[illegible]प्रतियोगितायेत्ययाभेदसिद्धेर्नभेदाभावसिद्धिस्तदभावेच

वेदयस्मिन्विलीयन्तेसचराचरं नारायणंपरोदेवोसत्वरूपोजनार्दनः तस्मात्परतरोदेवोनभूतोनभविष्यतीतितत्रैवातोनंतरमगस्त्येन
पदिहरिरेवेज्यस्तर्हितद्भक्तिरेवसर्वैःकुतोनक्रियतेइतिपृष्टोरुद्रउवाचपूर्वंहरिमुपास्यमुच्यमानान्जनान्दृष्ट्वादेवैर्ध्यातःप्रादुर्भूतोहरि
७ रुवाचकिंकार्यमितितदादेवाऊचुर्देवभवद्भजनप्रभावात्सर्वेपिमुक्तिंव्रजंतिकथंसृष्टिर्भवितकोवानरकेवसेत्तान्पुनर्हरिराहभयं
माकुरुध्वंयुगत्रयेयद्वत्सोमामुपैष्यंतिकलौतुकश्चिदित्युक्त्वामामाह अनर्थ्यानिवितथ्यानिमोहशास्त्राणिभोकुरुत्वंप्रकाशंकुरुचा
त्मानंप्रकाशंचमांकुरुचत्वंमांगोपितोऽहंचप्रकाशितस्ततआरभ्यतदाज्ञयामत्कृतैर्मोहशास्त्रैर्मोहिताःप्रायेणमांभजंतिनतमितिवि
ना ष्णुनास्तुतिभिस्तोषितोवरंग्रहणंचतत्प्रकाशार्थमित्यपिहरिंद्रुणापार्श्वे मांचोवाचयथामत्तःपूज्यःश्रेष्ठोभविष्यसित्वामाराध्ययथाशंभोगृह्णामिवरं
तेवतिस्वयमेवोक्तंगारुडेपिहरिमुखेनैवविष्णोःपरत्वंनिश्चितंतथाहिहरेकथयदेवेशदेवदेवःकईश्वरःकोध्येयःकश्चवैपूज्यःकैर्वतैस्तुष्यतेपरः
इतिपृष्टोहरिरुवाचशृणुरुद्रवक्ष्यामिब्रह्मणाचसुरैःसहअहंदेवानांसर्वेषामेकईश्वरःपरःअहंध्येयश्चपूज्यश्चस्तुत्योहंस्तुतिभिःसुरैः
अहंहिपूजितोरुद्रददामिपरमांगतिंनियमैश्चव्रतैस्तुष्यस्तथाचारेणमानवैर्वासुदेवोजगद्धाताध्येयोविष्णुर्मुमुक्षुभिः वासुदेवोहमस्मीति
आत्माध्येयोहरिर्हर याज्ञवल्क्यःपुराणेष्वेवंध्येयोविष्णुःसुरेश्वरंतस्मात्त्वमपिदेवेशंविष्णुंचिंतयशंकर तत्रैवप्रेतखंडेतेलाभक्तेषुज ति
पस्तेषांविसृज्यपतिनासुराविष्णुर्मातापिताविष्णुर्मंगलंभगवान्विष्णुरित्यादिवाक्यंविष्णुपरमेवकिंबहुनागारुडस्तुस
र्वेषुपुराणेषुवैष्णवत्वसात्विकत्वात्समन्वितएवेति इहन्नारदीयेच नारदवाक्यं योभारतभुवंप्राप्यविष्णुपूजापरोभवेत्
नतस्यसदृशोन्योस्तियथावेरवितेजसः वासुदेवपरोधर्मोवासुदेवपरंतपः वासुदेवपरंज्ञानंतस्मादन्यंनविद्यतेइतिनारदीये

त्वात् अस्तु वा सामानाधिकरण्यस्य कथं एकस्यापि पदस्य ब्रह्मणि प्रवृत्तिर्न संभवति जातिगुणक्रियारूपाणां शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानां तस्मि
न्नभावात् पदवाच्यत्वे च जडत्वापातात् तद्भिन्नस्य च पदवाक्यात्मकस्य वेदस्य चाभावात् अथ वेदनं वेद इति व्युत्पत्त्या तदभिन्नत्वे वेद इति चेत्तस्मिन् स्व
स्य प्रवृत्तिर्विरुद्धा प्रवृत्तिः तत्पलादिकं च मन्यते किं च सकर्मकोयं धातुरेतत्संबंधिनं कर्मकर्त्तारं चादाय हेतापातः नैवास्मिन् कर्मत्वं कर्तृत्वं क्रियात्वं वा नो
विरुद्धानां समावेशः संभवति न च दशम स्त्वमसीत्युपदेशादात्मानमहं जानाम्यहमेव दशम इत्येकस्मिन्नेव प्रकाशकत्वे त्वं कर्मत्वं च दृश्यते
इति ५ नैश्चर्य कर्तृत्व कर्मत्व दर्शनादि फलत्वक्रियात्वानि कत्रादर्शनात् किं च तत्र त्वं न्यायोपदेशापेक्षः प्रकाशकत्वं चनान्याभ्युपगम्यते तस्यैव
च भ्रांतत्वे जगदंधप्रसंगः उपदेष्टुरन्यस्याभावात् कदापि प्रकाशो न शक्य संभावनः स्यात् अस्तु वोपदेष्टा तथापि प्रमाणविषयोपदेशोऽशक्यनि
प निरूपणः प्रमाणाविषयत्वं चाप्रमेय इति व्यास्यातृभिः शंकराचार्यैः प्रतिपादितमतीन्द्रियेन प्रत्यक्षप्रवृत्तिस्तद्व्याप्तलिंगाभावान्नानुमितिरित्या
दिना प्रमाणाप्रवृत्तेः प्रमेयासिद्धिः प्रवृत्तौ च विषयत्वाज्जडत्वं घटादिरूपत्वापत्तिः परिच्छिन्नत्वादनित्यत्वापत्तिः न च प्रमाणांतराप्रवृ
त्तावपि वेदप्रवृत्तिः स्यादिति वाच्यं प्रवृत्तौ पूर्वोक्तदोषकलापात् यतो वाचो निवर्तन्त इति श्रुतिविरोधाच्च अप्रवृत्तौ तु वेदवाच्यत्वमित्युभय
6 तः पाशारज्जुः न च केनापि पदेनावाच्ये लक्षणापि संभवतीति तीरादिपदवाच्ये एव तीरादौ गंगादिपदानां लक्षणायाः दृष्टत्वात् वस्तुतस्तु
स्मृते लक्षणाया अप्यसत्वात् किं च लक्षणाप्रवृत्तावसंगो ह्ययं पुरुष इति विरोधः प्रवाहादिसंबंधिन्येव तीरादौ लक्षणायाः दृष्टत्वात् अ
संगत्वे च न लक्षणा मन्यते असंगत्वं निर्लेपत्वं न संबंधाभावः कथमन्यथा सर्वगतस्य संबंधाभावः शक्योपपादनः स्यात् अथ तदेवास्मिन् प्रमा
णं स्वयं प्रकाशरूपत्वाद्दीपादिवत् न हि दीपादिकं स्वप्रकाशे साधनांतरमपेक्षते इति चेद्दीपादिकमपि प्रमाणप्रमात्रादीनपेक्षते त्वसिद्धो ब्रह्म किमपेक्षते
किंचिदंगीकारे ब्रह्मणः परिच्छिन्नत्वानित्यत्वद्वैतत्वादिदोषकलापापातः अनंगीकारे च दृष्टांतवैषम्यं सर्वथा साम्ये दृष्टांते ... दः स्यादिति चेत्सर्व
था वैषम्ये सर्वस्य दृष्टांतं स्यात् किंचित्सादृश्यमपेक्षितमिति चेद्व्यक्तिवैषम्ये दीपादिब्रह्मणोरस्त्येव न स्यादनवस्थाभियादीपादिच ज्ञानांतरापे
क्षाकर्तृकर्मापेक्षा केन वार्यते ननु ज्ञप्तिरूपं ब्रह्मैव सत्तु प्रमात्रादिष्विति यत्प्रमादधातुस्तदभावे स्वतः स्फूर्त्यात्मक इति चेत्तु दीपादिकमपि प्रमात्रा
द्यभावे प्रकाशरूपमेव तिष्ठति न तु प्रकाशरूपतां जहातीति चेन्न हन्तास्त्यमेव दृष्टांते वैलक्षण्यः स्वप्रकाशत्वे कश्चिदर्को विभाति किंचिदर्थमुद्दिश्य न साध

प्रतियोगिताको१ मसत्वं२ घ२ श्रुतिश्चतुर्षोमममेतन्नित्यो नित्यानामित्यादिश्रुत्यवलंबनान्नित्यत्व मेव१४

अथ ब्रह्मानुयोगिको ब्रह्मप्रतियोगिकश्च भेदस्त्वावच्छिन्नो ऽभावो जीवे भासतां इति चेत् किं तेन किं शुक्तिकायां कान्ताकरस्थरजतभानेन रजतत्वाभिरूपा
तु२ भिन्नसिद्धिः ज्ञापि दृश्यते भेदविरोधभेदभेदैर्भेदत्वावच्छेदकावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यानेकपदार्थघटितत्वात् सुतरां द्वैतापातः तथाच कोनांच भिन्नाभिन्न
त्वविकल्पेनेत्थं पुनर्विकल्पेनेनिरवधिका द्वैतपरंपरा स्यात् अथ भिन्नत्वेपि तेषामिति चेत् कथं तदास्तीति प्रतीतिविषयत्वं न हि शशशृङ्गादीनामस्ती
ति प्रतीतिविषयत्वं दृश्यते अथ विनाशे ऽसति घटे ध्वंसावस्थायां पश्चादस्तीति प्रतीतिविषयत्वं तथैवात्रापीति चेत् सावस्था कः प्रतिपाद्यते ब्रह्मणि अन्यत्र
वा नाद्यः व्यधिकरणे प्रतिपादनासंभवात् न द्वितीयः नास्तीति प्रतीतिविषयत्वाधिकरणघटादिभिन्नेपदादवस्थाप्रतिपादनमनुचितं भवति प्रतिपादनेतु
ब्रह्मणि निर्विशेषत्वं पलायेत् अवस्थायाश्च भिन्नाभिन्नत्वविकल्पमेद्वैतपरंपरा ब्रह्मणश्चावस्थावतो घटादिवदनित्यत्वापत्तिरन्यच्च नास्त्यवस्थ
वेचेद्वैतः नचोभयरूपमुभयविलक्षणं वा किंचित्सत्त्वेनासत्त्वेन वा सर्वप्रतीतिः प्रसिद्धत्वात् किंचान्यस्याप्यवस्याभेदेनोभयप्रतीतिविषयत्वनि
रूपणेन खपुष्पवन्मिथ्यात्वमपि तु द्वैतसिद्धिर्वा भूत् न हि सत्कार्यवादिनो जनिविनाशौ कार्याणां मन्यते अपितु आविर्भावतिरोभावौ तत्रा
विर्भावे हि अस्तीति प्रतीतिस्तिरोभावेनास्तीति प्रतीतिः कार्यावस्थापत्तिराविर्भावः कारणावस्थापत्तिस्तिरोभाव इति हि तत्प्रक्रिया जनि
विनाशौ सतो ऽसतो वा न शक्यनिरूपणौ सतस्तु जनेः प्रागेव सत्त्वाज्जनिः नाभावो विद्यते सत इति भगवद्वचनान्न विनाशो ऽसतश्च
ध्वंसात्पूर्वमेवासत्त्वान्न विनाशो नापि जनिर्नचखपुष्पादेरसतो ऽप्युत्पत्तिः क्वचिद्दृष्टेत्यसतो ऽप्युत्पत्तौ मृदः पटो घटाद्वटः स्यादसत्त्वाविशेषा
त् निरूपितंचैतन्मिश्रैः सांख्यतत्त्वकौमुद्यां अनुनिखिलस्य सतो भिन्नत्वस्यैवमेवासत्त्वं ततो द्वैतसिद्धिः भिन्नत्वसुतरामद्वैतसिद्धि पदे
रिति चेद्वैतभोः क्वचित्कदाचिद्वैतापिकश्चित्तिष्ठति नैवापदपदार्थे द्वैतशब्दः प्रवर्तते ग्राह्यत्वन्तु खेनैव द्वैतसिद्धिर्यस्मिन् देशकाले च तिष्ठति
तं देशं कालं चाद्वैतः देशकालवस्तुपरिच्छिन्नस्य ब्रह्मणश्चानित्यत्वापत्तिः व्यवहारे चेत्तु तथाप्यद्वैतविघातस्त्वम् तन्न व्यावहारि
केणाद्वैतविघात इति चेद् व्यवहारः कुत्रसौ प्रिय व्यवहारस्य चेत्त्ववस्थायां पारमार्थिकत्वेत्वद्वैतविघातः किंचानवस्थाभिया पारमार्थिकत्वस्वी
व२ के ऽधिकपदार्थकल्पना गौरवाद्धरमन्ये द्वैतपारमार्थिकत्वकल्पनमद्वैतविघातस्तु भवत्रसमानं अन्यथा तु कस्य भ्रांतिनिवृत्तये केन स
र्वं ब्रह्माण्डमिदमित्यादि स्मृतिषु सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेत्यादि मंत्रेषु सामानाधिकरण्यं प्रदर्शितं भ्रांतिप्रदर्शकश्रुतिस्मृत्यादीनां द्वैतरूपाणामस

तु२ भ्रांत। सामानाधिकरण्य१

म

पिभवान्यद्वयास्वीकुर्यात्तिनिरस्तितिवाच्आत्माखिन्नप्रार्थनपावदेयमितिचेदहमपितर्हिखिन्नःप्रार्थनयात्वमपिसर्वज्ञउमितिस्वीकुरु ग्रे श्रुतिरपिसर्वेरव
श्रा॰७॰टी ल्विदंब्रह्मेतिवदं नित्योनित्यानांचेतनश्चेतनानामन्योभुक्तभोगामजोन्यइत्यादिश्रुतिरेवभेदमपिवदतिननुभेदस्यअत्यन्ताद सिद्धत्वादज्ञातेहि
७ मि॰३ शास्त्रमर्थवदित्यभियुक्तोक्तेःश्रुतिर्नभेदंविधत्तइतिचेद्भेदस्यसिद्धत्वेपि सिद्धत्वाद्युक्तमसत् ननुनेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुत्ये
प्रकरणा४ वभेदोनिषिध्यतेनत्वाकाल्पनिकपरापलब्धन्यायेनतस्याश्चप्रावल्यमितिचेत्कारणीभूतायास्तस्याकारणोत्कृष्टत्वसाधिकायाः कारणगतभेद
निषेधपरत्वात्तदयुक्तं नन्वहंवैत्वमसिभगवोदेवतेइत्यादिश्रुतिरभेदमेवस्फुटंविधत्तेयएतस्मिन्नुदरमन्तरंकुरुतेअथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योहमस्मी
त्यादिश्रुतिश्चभेदंदृढंविधत्तेइतिचेदंत्वंपदयोर्लक्ष्यपूर्णज्ञानलेशेनाविशेषात् तत्वमस्यादिवाक्यप्रयुक्ताभगवतीश्रुतिःकिंनियोज्यमालक्ष्याचष्टेस्वच्छ
7 कार्यपरैकमनुपदिशतिनिर्विशेषैश्वतिशयमपश्यन्तीकथंवातिशयाधानफलकमुपदेशंददाति सामानाधिकरण्यप्रवृत्तिनिमित्तभिन्नत्वम
पेक्षतेतच्चात्यन्ताभेदेनोपलभ्यतेव्यावर्त्याभावादेवनव्यावृत्तिर्निमित्तसामानाधिकरण्योपदेशफलंचाज्ञाननिवृत्तिरूपंनोपलभ्यतेप्रज्ञानस्यास
त्वात्तस्यचदृशिरूपत्वात्विस्मृतसिंहत्वज्ञानस्योपदेशात्सिंहत्वज्ञानवदत्राप्यज्ञाननिवृत्तिःस्यादितिचेन्नविस्मृतरूपपादपिनुमशक्यत्वा
त्सत्यांचजगदाध्यप्रसंगात् विस्मृतिकालश्चाशक्यनिरूपणःशक्यनिरूपणात्वपिकालादिभिन्नेतः विस्मृतेश्चसर्वभाविकत्वेस्वभावस्या व१
पहोतुमशक्यत्वादुपदेशवैयर्थ्यंनिमित्तंचनोपलभ्यतेनिर्मूलत्वेमुक्तस्यपुनर्बंधप्रसंगः अनादित्वेचकथमत्रउपदेशादितिचेन्नोपदेष्टुपदेश
योर्भिन्नयोरनभ्युपगमात् जिज्ञासुदृष्ट्याश्रुत्योपदिष्टंतद्दृष्ट्यातयोरभ्युपगमइतिचेत्किंजिज्ञासुःश्रुत्यागुरुभिर्देशपत्तनवाक्याद्युदितदृष्टित्वा
त्तेषामज्ञानित्वेनतद्वाक्यानर्मपीतखावकसमानत्वात्कोपदेशरूपत्वंअन्योन्यकथमुपदिष्टंनस्यानुन्मत्तःकोप्यसंतमुपदिशन्कचित् दृष्टःश्रु
तावानचेदानींतनगुरुपरंपरायाअपिबाधितानुवृत्तिर्वक्तुंशक्यागृहीतज्ञानेनतद्दृशामेवसकार्यस्यमूलाज्ञानस्यविनष्टत्वात्श्रुत्यादेस्तुके
मुतिकन्यायःछिन्नतुज्ञानादेस्तुज्ञातेपिचेद्कल्पत्वादोतत्कारणानेत्ररोगादिकमवशिष्टमितिशक्यतेबाधितानुवृत्तिर्वक्तुंकिंचान्योसावन्योहमस्मि ७
अन्तरंकुरुतेइत्यादिश्रुतिर्भेदंनिषेद्धुमशक्ताअपिविनायकंप्रकुर्वाणोरचयामासवानरमितिवदंतरंकुरुतेभयंभवतीत्यादिकर्तृकर्मक्रियारूपंभेद ७
मेवदर्शयतीचकारकिमभेदनिरूपणाभावात्अभेदस्याशक्यनिरूपणत्वाद्युदाद्यमवीयाः श्रुतेरुपदेशानामभिप्रसिद्धिरन्यश्चतदधिको

यन्नपि नूलज्जसे ऽभ्युत्पन्ने प्रतिषेधानादिकं परिकल्प्य साध्यत इति चेन्मनसो हि कल्पना धर्मस्तदभावे कथं कल्पना अभ्युत्पन्न दृष्टांत कल्पक कल्प
नासाधन कर्म कर्तृकृत पक्षाद्वैतविघातकास्त्वयैवाद्वैतं विसाधयतोपन्यस्ता इति विस्तृभाषणं न स्मरसि अथ व्यवहारे सर्वं परमार्थतस्तु न किंचि
दित्यदोष इति चेद्व्यवहारपरमार्थशब्दाभ्यां किमुच्यते वृत्ते वचेत्तत्स्थैवैनैव कार्यसिद्धेः पदद्वयोच्चारणं अप्रमत्तफलकमित्येवऽतिभाति किंचोभयो
रैक्ये कल्पितत्वं रूपवास्ति नास्तीति च विरुद्धं न च भ्रमकालेऽशुक्तिका पामेव रजतं तन्निवृत्तिकाले तत्रैव नेत्यादिवदत्रापि न विरोध इति वाच्यमभ्र
मतत्काले अभ्रांतत्वांति विषय अप्रमाणाद्यभ्युपगत दुष्टादीनामनभ्युपगमात् तत्स्थैवैनैव कार्यसिद्धेर्व्यवहारपरमार्थपदद्वयोच्चारणाफलस्य दुर्लभत्वा
त्तत्राप्यविशिष्टानभ्युपगमादेव व्यवहारशब्दार्थोऽन्योऽपि न न च व्यवहारशब्दार्थोन्यस्यापि कल्पितत्वान्नाद्वैतविघातकः परमार्थशब्दार्थ
स्तु केवलत्वदोषः इत्यपि वाच्यम् तस्यान्यस्य सत्त्वे द्वैतापातात् असत्त्वे तत्केपि किंचिन्नोक्तं अथानिर्वचनीयो दितिचेन्न तादृश प्रसिद्धेः पर एव लौकिकाः प १९
दपदार्थास्त एव वैदिका इति न्यायेन लोकानुसारेण तो च हि प्रतीति संभवो न च लोके ऽनिर्वचनीय विप्रतिपत्ति प्रतीतिं प्रसिद्धा किंच सोऽन्योज्ञानं तत्कार्यं वा
आद्ये तत्कुत्र तिष्ठति ब्रह्मणाश्रयस्त्वज्ञानाद्यः अज्ञानसमाक्रांतस्य निरंशस्य ब्रह्मणो नाशापत्तेर्न चैतत्कस्यापीष्टं को ऽन्य वान्यात्मकः आश्रया द्वैत प्रका
शज्ञानदोनस्याद्द्विशुते तेनेव जगज्जीवनं ऽसिद्धं तन्नाश प्रयुक्त पदेव जगन्मरणं स्यात् न च ज्ञानगुणो ब्रह्म सविशेषत्वाभिप्राभवता भ्युपगम्यते येन गु
णमात्रे समप्रक्रांत्तेपि गुणी त्वविशिष्टः स्यात् नाद्यः अस्यैवादृष्टादेनामनभ्युपगमात् अभ्युपगमे वा परिच्छिन्नत्वादिदोषकलापो द्वैत वज्रं च शिरसि पतेत्
तत्कार्यस्याप्यपदार्थत्वे तु एवोक्त दोषान् समुच्छित्य तत्कार्येनिर्वचनं अभेदप्रमाणामधिकं शिरसि पतेत् न तु कल्पितद्वैतमुक्त द्वैपिन साधीयः कल्पक
कल्पना कल्प्यानां सत्त्वासत्त्वभिन्नत्वाभिन्नत्वादि विकल्पनया सुधीभिर्विभावनीयानां दोषग्रामाणां स्फुटतमत्वात् किंच सा कल्पना स्वाभाविकी
नैमित्तिकी निर्मूला वा आद्ये स्वभावस्य ब्रह्मणो नित्यत्वात्तन्मुमुक्षा साकदापि नोपरम्येत इत्यमोहप्रसंगः सर्वस्य सदा स्यात् द्वितीये किं तन्निमित्तमविद्या
येसापि पारमार्थिकी कल्पिता वा आद्ये द्वैतः अंत्ये केनेत्यादि विकल्पनया पुनरपि द्वैतं तत्कल्पनायाश्च स्वाभाविकत्वे नैमित्तिकत्वादि विकल्पनया
तत्रापि पुनर्विकल्पनयाऽनवस्था न चैवं बीजांकुरवदनादित्वाद् अनवस्थापि न स्वीकरणीया स्यात् अंत्ये तु पाषाणादस्योद्भवापत्तिः सर्वं सर्वदा सर्व
त्र सर्वेन तत्सुलभं स्यात् निर्मूलत्वाविशेषात् किमेवं कुर्वन्निमांस्फोरयसि सर्वेऽपि हेत्वंतरा कुर्वीति चे यदि न स्वीकुर्यां मूलारोपणाद्भ्रमो

तदा१

सि॰चं॰ भावायेऽप्रसत्वेधैनोऽसत्वेनावदतो व्याघातः अथैवं भावाशब्देऽपि धैनसिद्धिसोपदः स्तं विरूपप्रवर्तितं नोसहेतुमपानोक्तंमि युक्तावदा प्रीतिव
शा॰टि॰ दनूत्वसाह्निकमस्यानंचापलपल लज्जसे किंवालज्जापत्तिनवा अस्तिचेल्लज्जयाल्पीभव नास्ति चेल्लि लेज्जात्व [illegible] संवादानहो सी
८ तितूष्णीभव ननु तूष्णीभूतोहं त्वमेव वद किं जीवब्रह्मभेदो ब्रह्मणो जीवभेदो वाऽधिकरणात्मा भिन्नो वा नाद्ये भेदसिद्धिः अंत्ये तु विनिगमनाविरहात्
भेदभेदत्तद्भेदपरंपरायाभिन्नत्वेऽनवस्थाकुक्षिद्धिं आन्यस्वीकारे लाघवादादावेवस्वीकुर्वितिनपुनर्भेदसिद्धिरिति चेदुत्तमोनवाभेदस्यका
वा२ गतिरितिवक्तव्यं किमभेदशब्देन भेदो निषिध्यते उत भेदवैरूद्धं भेदभिन्नं किंचिद्व्याख्यायतेनाद्यः प्रसज्यस्तु सविज्ञेयः क्रियया सह यत्र नञ् पर्युदा
सः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नञ् इत्युक्तेरेनोत्तरपदः स स्वधिनोनञः पर्युदासत्वान्नामधात्वर्थयोगी तु नासौ नञ् प्रतिषेधभागी इत्युक्ते निषे
४/ धकत्वाभावात् किंच भेदाभावः प्रतियोगिरूपोऽनुयोगिरूपो वा भिन्नो वा प्रतियोगिरूपत्वे [illegible] ऽनुयोगिरूपत्वे वा प्रतियोगिनं भेदमादा
यसुलभैव भेदसिद्धिरनुयोगिनमादाय च पुनरभिन्नभेदे तु वस्तुतस्तु चाद्यपक्षान्नाभेदसिद्धिर्भिन्नत्वे तु सुलभतमा भेदसिद्धि मेव तु क्तभेदपक्षो
क्तविकल्पा [illegible] त्यानं त्वधिकं भेदविरुद्धभेदभिन्नयोस्तु स्वापजीव्य भेदसिद्धिमन्तरा स्वरूपसत्ता प्यशक्यनिरूपणानन्तु नमयाऽभेदशब्देना
भेदः साध्यते न वा भेदो निषिध्यते किंतु भिन्नत्वेऽनवस्थाऽभिन्नत्वे च स्वसिद्धिरिति दूषितं किं तु तन्नाभेदो निराक्रियते इति चेत् किं प्रमितो निराक्रियते
ऽप्रमितो वा आद्ये तन्मतेऽसि लोके हि प्रमितं घटमपलपन्तुन्मत्तः स्युरुद्घोष्यते अप्रमितस्य निषेधायोगात् न च तन्निषेधेन प्रमितस्य सतो भा
वसिद्धिः अन्त्ये तन्मततमोऽसि प्रतियोगिप्रमितिं विनानिषेधानुपपत्तेर्निरर्थकनिराकरणप्रमंभरत्वात् न चैवं निषेधस्य निरालम्बन ग
त्वं देशकालभेदेन सालम्बनत्वसम्भवात् न च तदभ्युपगम्यते ऽभ्युपगमे त्विष्टापत्तिः किंच भेदस्याधिकरणात्मकत्वस्वीकारेण निराकृते
पि भेदे प्रतियोग्यनुयोगिनोः स्वरूपत्वविशिष्टो न हि घटः पटो नेत्यत्राधिकरणात्मकत्वस्वीकारेण निराकृतेपि भेदे घटपटौ स्वरूपतो लुप्येते घ ाम
टः पटो नेति व्यवहारो वा लुप्यते एवं च नत्वदभिमतैक्यसिद्धिः सलिलवान्त्वन्मतेऽनुभवगम्योऽभेदो जीवब्रह्मणोरिति व्यवहारो बाध्यते किंचास्माकं ८
न२ त्वं पक्षे भेदस्य भिन्नत्वेऽनवस्थानं प्रतिपादितं तदर्थं वा तत्र भेदव्यवहारान्यथानुपपत्त्या प्रथमभेदस्य भिन्नत्वकल्पिते प्यनुपपत्त्यन्तराभावे प
न भेदान्तरभिन्नत्वस्याकल्पनात् वस्तुकालत्रयेप्यनपायि यत्सर्वदानुवर्तमानं तदेव स्वरूपमपायिनोपि स्वरूपत्वे भेष स्व

नास्तीत्युपदेशपरंपराभङ्गः अन्येत्वभेदस्य सत्वेशक्यनिरूपणाम सत्वेवा अपि धनिरूपणं विना कथमभेदः सिध्येत् न च सत्वेपि यत्तोवाचोनिव
र्तंत इत्यादिश्रुत्या ब्रह्मणोऽशक्यनिरूपणत्वं यथाभिहितं तथा तत्राप्यस्त्विति वाच्यम् इयत्तापरिच्छिन्नाशक्यनिरूपणत्वेपि [illegible] सत्तापांशक्यनि
रूपणत्वात् भवदभिमताशक्यनिरूपणत्वं तु तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामीत्यादिभिः श्रुतिशतैर्विधितं यतो वाचो यातो वाङ्मानीत्यादिषु
यत्नच्छब्दैर्निरूपणामपि दृश्यते किंच सर्वेषां वागनिरूप्यत्वे बुलस्य ब्रह्मरूपोपदेशरूपाणां सर्वासामुपनिषदामसामंजस्यं स्यात् अत्रचाभे
दोन कथमपि निरूपयितुं शक्यते अभेदस्य तु लक्षणं तत्र किंचिन्निरूपितं सोपि निरूपितं इति चेदुक्तत्वेन निरूपितत्वे यभेदत्वेन निरूपेणानिरूपि रूपेणानि
तएवानिरूपितत्वाभेदंशिष्यः कथं प्रतीयात् अन्येपुनर्भेदसिद्धिः किञ्चाभेदे सति कस्य द्विरूपकाचाश्रुतिः किमर्थमभेदं साधयितुं प्रवृत्ता व्यवह
रेसर्वमितिचेत्तत् तदेवमेव पूजितं अथ कुत्र प्रवर्त्ततिचेदहं वैत्वमसीत्यादयस्तयैव परवेमुक्ताः अथ न मया श्रुत्या वा किञ्चित्कदाचित्कृतमितिचे
त्कथंतर्हि मया स्वयंजातः किं अतीयते अज्ञानाधितिचेत्कुत्र तत्र त्वयीतिचेदहं कुत्राज्ञानं चेदन्योन्याश्रयः आधाराधेयरीतिविरोधः नहियोय
दाधारपदाधारः स तत्र तत्रैवतदाधेयः इतिकाविरुद्धः ज्ञानस्वरूपेमयि चाज्ञाने विरुध्यते ममकाव्यतो भिन्नत्वेदैतः अभिन्नत्वेचत्वय्य प्यज्ञानं
च त्वयिचज्ञानेमय्यपिज्ञानं ज्ञानाज्ञानमादायपुनरपि द्वैतः अथ सर्वत्वयैवकल्पितमिति चेद्युष्मच्छब्दार्थस्य त्वत्तोऽभिन्नत्वे त्वयैव कल्पितमिति
तनुमया तु किंचिन्नोच्यते मुखादिरहितस्य कैरसंभवात् शंको तरूपाभुक्तिं त्वमेव वदसीति [illegible] देहो मह्यागृहे सिवदन्नपि सर्वलोकसाक्षिकां
भस्मासाक्षिकां चोक्तिं गृहीमहे किं च मद्युक्तिर्भेदभिन्नस्य तवैवोक्तिः किंचमत्वादिवहिमापिकश्चित्कचित्कदापिद्वयते केन विघटते यामुखादिरहितेनवा
अवाअआर इत्युक्तिः मयावाक्यमित्यस्य युष्मच्छब्दस्य युष्मच्छब्दार्थो नेतिवेदान्ताभाव एवस्वीकृतः अहोदेवानां प्रियेकोसि किं यथवायाति लाए
स्यादेवोविरोधशब्दसाधने प्रवृत्ताः अहंकारएवतदर्थइतिचेत्तस्याभिन्नत्वेद्वैतोऽभिन्नत्वे तु तदर्थोहमेवेतिकुत्रनोक्तं तथापिशब्दानर्थान्तरमादाय पु
नरपिद्वैतः किंबहुनाभवतः सर्वथैतापि स्वात्मना दैतमाभ यानापि चाद्यं नापि तद्वृत्तं मित्युक्तं त्वद्गुरोरपि गुरुर्भूत्वापूर्वोक्ता तिरस्करोषि चाप्यपन् अ अनरु
द्वैतभावयावदन्यत्वजसे द्वैतभावयावदसामीतिवेस्मात् कुत्र यथा द्वैतमाचेतिचेत्सापि कुत्रास्तीहं न जाने इति चेन्मूर्खोसि किं मूर्खत्वं संवादानर्हो
सीति तत् स्मिभवनहिन हृष्टानवाच्योतिचेन्नदृश्यात् कुत्र अन्यादिपूर्वोक्तिविकल्पजाले निपातः द्वैतमिथ्येवत्वयि पर्यवसानितरूपयितुं न शक्यते द्वैते

स्वामिसेवकत्वेनमिथो

टी। शा१०चं निर्णयिचैतदभियुक्तैर्मीमांसाप्रथमाध्यायांतिमाधिकरणेन शंकराचार्यैश्चापिगौडपादीयकारिकाभाष्ये स्वाभाविकोऽस्य
नवलक्षिंपाचेतिश्रुतिविवरणेस्वभावउपाधिरित्यर्थंकुर्वतास्वमतवाधभियाश्रुतार्थःपरित्यक्तः एतच्छ्रुतीनांचसर्वासांश्रुतार्थ
परित्यागेनैवव्यावहारिकत्वंकल्पितंनाप्यस्माभिःश्रुतार्थःपरित्यक्तःविवक्षाभेदेनतस्यैवस्वीकृतत्वात् कौर्मेचप्रभासखंडे
६ तेदैत्यैस्तपस्तप्तंतान्रुद्रोवरमदा तदापार्वत्यापृष्टःकथंदुष्टेभ्योवरमदाःकथंवात्वद्दत्तवरान्विष्णुर्जघानाथरुद्रउवाचसात्त्विकाराजसाश्चै
वतामसाश्चेतित्रिधाभवंतिलोकास्तेष्वेतेतमःप्रायादुरासदामांभजंतेमुकुंदमोहिताज्जगद्गुरुप्रसादनेच्छतांवरंददामियत्तेषांभक्तिस्तत्रतुकारणं
मित्यादिप्रबंधेनपरत्वेप्रतिपादितेआन्तरालिकंतुअहंहरिश्चपार्वत्यागुणाभागोत्रकारणमित्यादिप्रकरणेअत्यंतमस्लिहपरंतदलएवमा
चचाणपरित्राणेश्लोघमनकारिणांमानुषेष्ववतीर्णोसौत्वंभविष्यतिलीलयाप्रभावमहिमानंचवर्द्धयन्मामकंहरिं वरिवस्यतिमां पाति
७ नित्यमत्तरात्मापमोविभुःअप्यहंपरमात्मानमेनमाद्यंनवर्जितंध्यानयोगेसमाधौचभावयामिनिरन्तरमितिपरावरभावस्त्वेकेनसे
व्यसेवकभावप्रतिपादनेनोपसंहारात्।काशीखंडेपिचैनमिथारणेपिश्रीनृहव्याव्यसःत्रिलोकासमुनिर्व्यासस्तान्सर्वान्गिरि
शात्मनःउद्दिष्यतर्जनीमुच्चैःप्रोवाचेदंपुनःपुनःपरिनिर्मथ्यवाग्जालंसंनिश्चित्यासकृद्बहु इदमेकंपरिज्ञातंसेव्यःसर्वेश्वरोहरिः वेदेरा
मायणेचैवपुराणेषुचभारतेआदिमध्यावसानेषुहरिरेकोत्रगीयते सत्यंसत्यंपुनःसत्यंत्रिसत्यंनमृषापुनःनवेदात्तात्परंशास्त्रंनचवेद
वोच्युतात्परःलक्ष्मीशःसर्वदेवानांलक्ष्मीशोप्यर्वादः एकएवहिलक्ष्मीशोस्तत्तोध्येयोनचापरः मुक्तेभुक्तेरिहान्यत्रनान्योदाताजनार्द
नात् तस्माज्जनार्दनोनित्यंसेवनीयःस्वसेवकैः विहायकेशवादन्यंयेसेवंतेल्पमेधसः संसारचक्रेगहनेतेविशंतिपुनःपुनः एकोधर्मप्रदोवि
ष्णुस्त्वेकोवर्धदोहरिः एकःकामप्रदश्चक्रीत्वेकोमोक्षप्रदोच्युतः शार्ङ्गिणंयेपरित्यज्यदेवमन्यमुपासते तेसद्भिश्चावहिःकार्यावेदहीनायथा ८
द्विजाः इतिप्रबंधैःपरत्वंजगाद नन्वत्रश्रीशातवाक्येनव्यासःकाश्यांबाहुमेवसमेत्यकीर्तनंनन्त्यादि एवंकंज्ञानवापीप्राप्ययदावाहुमुद्धृत्य
मांप्रतिज्ञाकर्तुमुद्यतस्तदेवनंदिनाबाहुर्बाहुप्रतिष्टंभःकृतस्तदाविष्णुनागत्यव्यासंप्रत्युक्तवान्पुनर्नैवंकार्षीरितिश्रुत्वाव्यासोरू रुद्रस्वेन
न८ ड्राष्टकैःरुद्रमेवाराधयामासइतिश्रूयतेतत्कथमेतत्प्रकरणंविष्णुपरत्वेप्रमाणत्वेनोपन्यस्तमितिचेत्प्रकरणस्यतुपदानंदिनाप्रतिष्टं तिर

त्वादिकं देवदत्तस्य स्वरूपं स्यात् एवं चानुवर्त्तमानत्वान्मृदादय एव घटादीनां स्वरूपं न व्यावर्त्तमाना घटादयः न हि मृदादिव्यतिरिक्तं घटादिस्वरूपं मणिसहस्रे
रपि केनापि शक्यते एवं च मृदादिष्वप्यस्तीति सर्वत्रानुवर्त्तमानं सन्मात्रं प्रतीयते इति तदेव स्वरूपं व्यावर्त्तमानत्वान्मृदादयः अतोऽवशिष्टा विति यदुक्तं
तत्सन्मात्रातिरिक्तं किमिति चेदनुवृत्तिर्व्यावृत्तिश्च कथं साधिता प्रतीतिबलादिति चेदहो प्रतीतिविषयत्वेन सन्मात्रस्य दृश्यत्वजडत्वपरिच्छि
न्नत्वानित्यत्वापत्तिः प्रतीतेश्च तद्भिन्नत्वेन मिथ्यात्वापत्तिः आनन्दस्तु क्वचिदपि नोपलभ्यः स्यात् इति त्वदभिमतं ब्रह्म वै गिरिगह्वरे निलीनमिति क्वचित्
तदन्वेष्यं ननु प्रतीत्या सहैवोपलभ्यमानत्वात् सर्वं प्रतीत्यभिन्नमेव घटादिज्ञानात् पटादिभिन्नं घटादिज्ञानेन सहैवोपलभ्यते उपलभ्यते चेदं स
र्वं प्रतीत्या सहैवेति चेद्विनिगमनाविरहाद्घटादिभिः सहैव प्रतीतेरप्युपलभ्यमानत्वात्तस्या एव घटाद्यभिन्नत्वेन जडत्वं स्यात् घटाद्यभावेपि स्फु
रणात्मकं ति प्रतीतिरिति चेत् स्फुरणाभावेपि घटादिस्तिष्ठतां किमत्र प्रमाणमिति चेत् प्रतीतेः किं प्रमाणं प्रतीत्यन्तरांगीकारेऽनवस्थानात् तस्या एव स्व
तः सिद्धायाः स्वीकारे घटादिविषयिकायास्तस्यास्तत्र मानं न स्वसत्तं घटादिकं स्वयमपि प्रकाशते किन्तु तमोमात्रं निरस्यति किं च ज्ञानस्य घट
द्याकारं निर्निमित्तं सनिमित्तं वा आद्ये निमित्तप्रतीत्यारहितस्य घटाद्याकारस्यापि निरुक्तस्यापि पुनरुद्भवसंभवाद्विनिवृत्तबन्धस्यापि पुनरुद्
वत्र सङ्गः मुक्तिर्हि त्वान्यथारूपं स्वरूपेणावस्थितिरित्युक्तं ज्ञानेतर घटाद्याकारस्येवान्यथारूपत्वेन बन्धत्वात् अन्त्ये तु निमित्तान्वेषणे कु
सृष्टिः किञ्च घटोऽस्तीत्यादौ सदेव घटादि सत्त्वविशिष्टो वाऽर्थः आद्ये घटदेवेत्यर्थे मसकृदुक्तं अन्त्ये त्वनन्याभिन्नार्थत्वात् अन्त्ये तूभयोः सत्त्वघ
स्य टयोरन्यतरं सत्त्वं सदसत्त्वोः संबन्धासंभवः उभयोस्तु सत्त्वे पुनः पूर्वोक्तदोषः इत्यादिदोषसंघदुष्टत्वात् ततोऽन्यन्न किंचिदस्ति व्यतिरिक्तरूप देत एकोप्य
मिति तु स्पष्टं सर्वस्य तच्छरीरभूतत्वेन तदनन्यत्वात् साधितं च सूत्रकारैस्तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्य इत्यत्रानन्यत्वं एवं सर्वत्रैव शरीरश
रीरिणोरभेदविवक्षया भेदनिर्देशकानां तद्भेदविवक्षया भेदकानां यथायथं तत्तु विवक्षया घटकानां गतिरूहनीया न चाश्रुतार्थकल्प
चे२ नाशंका सति बाधकेऽदोषात् बाधकं सर्वशास्त्रवैयर्थ्यमेव वक्ष्यते चेदं समन्वयाविरोधे तत्त्वबोधपरिहारात् कल्पयत्तिश्च सति बाधके श्रुतार्थं
परित्यज्याश्रुतार्थग्रहणाः पूर्वे ते मंचाः क्रोशन्ति बिंबं भुंक्ते गङ्गायां घोष इत्यादौ शिष्टपामरसाधारणाः सर्वे जनाः स्वभवस्येवार्थनिराः
पकत्वेन पदानां कटं भुङ्क्ते कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते सक्तून् अञ्जलिना जुहोति स्रुवेणावद्यति हस्तेनावद्यति स्वधितिनावद्यतीत्यादौ दृष्टत्वा

भ्रमन्निसु चिरं कालं कुरु भोश्वाल्पमेधसः येनोपायेन मुच्यंते जन्मसंसारबंधनात् ब्रूहि तन्मे तु मिच्छामः परं कौतूहलं हि नः महादेव उवाच कर्मपाशनि
बद्धानां नराणां दुःखभागिनां नान्योपायं प्रपश्यामि वासुदेवात्परं द्विजा किं तेषां जीवितेनेह पशुवच्चेष्टितेन च येषां न प्रवणं चित्तं वासुदेवे जगन्म
१० चं ये इत्यारभ्य भूयसा प्रकरणेन विष्णुपरत्वं स्वयमेव रुद्रेण आदेवानां परमो धर्मः सदा यज्ञादिकाः क्रियाः स्वाध्याय वेदवेत्तृत्वं विष्णुपूजारतिः स्मृताः दैत्या
टी नां बाहुशालित्वं मास पर्यंत सुकृत सक्रिया नंदनं नीतिशास्त्राणां हरभक्तिरुदाहृतेति वामनपुराणे केषीं राक्षसं प्रति मुनीनां वाक्यं पंचरात्रे च पद्मसंहि
१. तायां वासुदेवं परित्यज्य येन्यदेवमुपासते नरकाय भवंत्येते तेनात्र कार्यो विचारणा तस्मात्सर्ज्जयेद्देवेशं विधिमानेनैव मुने इति वामनपुराणे किं जपै
स्तंत्रमंत्रैर्वा किं तपोभिः किमाश्रमैः यस्य नास्ति परा भक्तिः सततं मधुसूदने स्वपाय स्नाव पावे दान पदानं कृतं स पाव पातपश्च कीर्तिश्च यो देवि मधु
सूदनं नवाहोस्तथांतः करणैरविक्लवैर्योनार्चयेत्केशवमीश्वरं तारं पुष्पैश्च पत्रैर्जलपल्लवादिभिः नूनं समुष्टो विधिनष्टकरणेति नारसिंहे च नारदप्र
श्नानंतरं रुद्रेण स्नानामृतं परं गुह्यं रहस्यमृषिसत्तमः वक्ष्यामि शृणु दुःखघ्नं सर्वजंतुभयापहं तृणादि चतुरास्यांतं भूतग्रामं चतुर्विधं चराचरं जगत्सर्वं प्रसुप्तंय
स्य मायया तस्य विष्णोः प्रसादेन यदि कश्चित्प्रमुच्यते योगैश्वर्यमदोन्मत्तस्तत्स्नानपराङ्मुखः स संसारे महापंके जीर्णो गौरिव मज्जति यस्त्वात्मानं निबध्नाति
कर्मभिः कोशकारवत् तस्य मुक्तिं न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि तस्मान्नारद सर्वेषां देवानां देवमव्ययं आराधयेत्सदा सम्यक् ध्यायेद्विष्णुं समाहितः इ
त्यारभ्य भूयसा प्रकरणेन विष्णुपरत्वमभ्यस्तं ब्रह्मवैवर्ते च स्तवाक्यं सकलसेव्यः सु[illegible]राध्यो जगदीशः सुखप्रदः हरिरेको न संदेहः सर्वशास्त्रेषु संमतः त रवा
स्मिनु१ स्मात् सदभिध्यानं विहाय [illegible]दुराग्रहं पुराणपतति देहे [illegible] हरिमेकं समर्चय दुर्लभे भारते पुण्ये प्राप्य मानुष्यमध्रुवं न कुर्यादात्मनः श्रेयो कोन्यस्त
स्मादचेतनः बुध्याराध्यो जगद्बीजः तुष्टो निजपदप्रदः हरिः सत्यमिदं हित्वा तदन्यं कं समाश्रय इति वाराहे च भद्राश्वागस्त्यसंवादे नारदश्वेतद्वीपेश्व
रसंवादांते तस्मात्त्वमपि राजेंद्र भक्त्याराधय केशवं हरिं प्रपन्नो मनुजो न सभ्यो हि भावुकः यौवनं धनमायुष्यं पद्मिनी जलबिंदुवत् अतीव चंचलं ज्ञात्वाच्युत
मेकं समाश्रयेत् विना[illegible] मुकुंदं गोविंदं परमानंदमच्युतं नान्योपाप्येत नश्यतः सम्मज्येत नरैः क्वचित् स एव दक्षो राजेंद्र दुर्गे पैशुभफलेषु भिः यो विष्णुभ १.
क्तिरहितः शौरोरपि धर्मैरपि वाचि चेतसि कर्त्तव्यं यस्पदं विजनार्दनः सर्वं सर्वदा वघो नरः रूपो जनार्दनः दुर्लभं चेस्सर्वतां हि त्रिषु लोकेषु पा

मः कृतस्तदा विष्णुनैवं चिंतितं अयं तु तमोव्याप्तस्वानुरूपं कृतवान् सत्वप्रधानेन मया स्वानुरूपा शांतिरेव विधेयानन्च शिवस्य परत्वप्रतिपादनेना
च नकामस्य मम काचित्क्षतिः शिवस्य प्रजा भविष्यति कलौ मेद्बहुमुखं मदभिप्रेतं चैवं सेत्स्यति मयैतदर्थमाज्ञप्तोपि शिव अतथ्यानि वितथ्यानि मोहशास्त्रा
णि कारय प्रकाशं कुरु चात्मानं मप्रकाशं च मां कुरु द्वापरादौ युगे भूत्वा कलया मानुषादिषु स्वागमैः कल्पितैस्त्वं च जनान्मद्विमुखान्कुरु मां च
च४ गोपय येन स्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरा इत्यादिवचनैरयं व्यासो मदभिप्रायं विस्मृतो मन्याचरणं तु मदभिप्रायानुकूलमतो वाराणसीयोयं व्यासः कृत्वा शापं [redacted] ६४
[redacted] इति प्रमाणत्वेनोपन्यासेन दोषः कथमप्रमाणप्रवृत्तिर्विष्णुपरत्वप्रतिपादकैः पूर्वोत्तरवाक्यैर्ग्रस्तत्वेनास्य प्रकरणस्य तदनुसारेणैवोन्नेयत्वात् ८
स्कांदे कुमारिकाखंडे एतरेयोपाख्याने नारदवाक्यं वासुदेवविहीनं चैतीर्थमेतन्न शोचते अस्पृश्यं गगनं यद्वत्साहित्र्भूषणाभूषणाः पत्रेनैव हरिः स्वामी
तीर्थे गीयमाने से शास्त्रे वैतदसत्सर्वं हंसतीर्थं न वायसं तस्मात्स साधुवरं दत्तीर्थस्मिन्पुरुषोत्तमं आनेष्ये कलया सात्साल्लोकानां हितका
म्यया इति स्कांदे काशीखंडे ब्रह्माणं प्रति रुद्रवाक्यं मम वन्द्यः स्वयं विष्णुः प्रणामं त्वमतु हरिं इत्युक्त्वाधस्वपरुद्रो ननाम गरुडध्वजं त्वकर्त्ता सर्वभू
तानां पाता हर्त्ता त्वमेव च त्वमेव जगतां पूज्यस्त्वमेव जगदीश्वरः इति तत्रैव सा कथा यत्र तेनाम तन्मनो यत्वदर्पितं इत्यारभ्य अहोपुंसां महामोहस्य
होपुंसां प्रमादतो वासुदेवमनादृत्य यदन्यत्र क्रमंत अप्रमाणांधीर्नहजान्याराधमेभिर्थो नारायणात्परः न कामः केशवादन्यो नापमोक्षो हरिं विना ६
यमेव पराहानिरूपसर्गोयमेव हि अभाग्यं परमं चैतद्वासुदेवं न यत्स्मरे दित्यादिना विष्णुपरत्वं मध्यस्थ्ये मुहूर्त्तोत्तरां ये च या काष्ठा येनिमे
मि५ षिकाः अतीविष्णुस्मृते यानास्तेषु मुष्णीय मेन सः न नमामि न च स्तौमि न पश्यामि स्म चक्षुषा न वदामि न स्पृशामि न चयामि हरिं विनेत्यूपसहतं
मैव मध्यमेश्वरमाहात्म्ये रुद्रवाक्यं यच्चापि ध्यांति गोविन्दं मद्भक्ता विधिपूर्वकं तेषां तद्वेश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति न संशयं तत्रैवाचारकथनानंतरं विष्णोराराध
नात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकं तदाराधनाभावे कृतमप्यसत्वप्रायमेत्यर्थः तस्मादनादिमध्यांतं नित्यमाराधयेद्धरिं ब्राह्मणैश्च तं कुरुध्वं मुनिश्रेष्ठा ब्रह्मणा
ममितौजसं सर्वपापहरं सर्वलोकानां नारायणपरायणामित्यादिना ब्रह्मादीनां विष्णूपासकत्वकथनेन परत्वं स्थापितं बुद्धेचामोक्षप्रतिधर्मकथनानं
तरं तत्रस्थामुन्यक्त्युं त्रिलोचन नमस्तेस्तु ज्ञानचक्षुर्विनाशनं कामस्त्वं जगन्नाथं सर्वशायं हृदि संस्थितं संसारेस्मिन्महाघोरे भैरवे लोमहर्षणे

दृश्यतेऽ२ चेतेऽ२ यत्र४
कृ५ त४

कास्मदसि विष्णुपरत्वं प्रतिपादयंतितेषु पामरो विहाय वाक्यो पि नासाधुत्वं प्रतिपादयतीति तेशिष्टाइतरे च सशंकारहस्येवेतरपरत्वं प्रतिपा
दयंतो न सदसि प्रतिपादयितुं शक्नुवंति क्वचित्सदसि प्रतिपादनमपि सहक्रदेवं न मुहुर्मुहुरारोप्यते ष्वसाधुत्वमपि वक्तृभिरिति तितेऽशिष्टाः तत्तेना नवि
११ निगमना विरह इति भावः तेषामप्रामाण्याग्रहे पयागतिस्थानत्वोपरिष्टादुपपादयिष्यते प्राह पाश्च इत्यत्र॥१॥ ननु कस्यचिद्वचसो वक्तृप्रक्रं वे वैचित्र्यादित ति
रपरत्वमपि नैको मुनिरिति रीत्यास्यादत आह पुरातनेति गुरुलघुप्रभेदाद्वस्तारौ लघुतारीत प्रभेदादखिलं वेदमूलकं पुरातनं वचस्तोस्मिन्नेव सम तेः
न्वितमित्यर्थः कृतेष्वखिलसमन्वये परकं वेवचसां मुख्यत्वमभिप्रेत्य रथं समन्वयं प्राह तथेति तत्समन्वयं श्रीमद्वेदान्ताचार्यैः आहास्मिन्नित्यादि
पे नायवं हराच कारेर्थं तेनन थाहि अस्मिन्नुप्रबृंहिय मातो षु बहुविधं वेदोपबृंहणेषु प्रधानप्रतिमुपर्वं हर्शास्त्रे तास्वतरा घुपनिषत्सु दोषमात्रं पाद्य
सर्वेश्वरादपरतत्वस्य निष्कर्षे समये सर्वेश्वरस्य समाविति तेनाभिन्नाविति तस्माद्व्यधिका विति च शंकनीयो यो हि देवोस्तः तोतावंतो विति प्रसिक्त
11 तेस सर्वेश्वरस्य पुत्रपौत्रौ खलु तयोः पौत्रात्पुत्रात्सर्वेश्वरस्तावदधिक इति रंभितं तच्चतुर्दश्वाशोवं विष्णुपराक्रमैः अधिकं मेनिरे विष्णुं देवास्स
र्षिगणास्तदेति परशुरामवाक्यन वाल्मीकि महर्षिस्सर्वेश्वराधिकविशदीवकारराव रावणावधानन्तरं सम्प्रयागतेषु सर्वेषु देवेषु सर्वेश्वरदा
शरथिं चतुर्मुखादि सर्वदेवताविलक्षणं सर्ववेति च त्वंत्रयाणामपि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुरिति विलक्षणत्वं सर्वं जगत्कारणत्वं जगत्सर्वं
शरीरं त इति सर्वशरीरित्वं अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वतीति श्रोत्रप्रयोगानुसारिणा पुत्रपरेणाहदृष्यशब्देन बुद्धानाः कार्यत्वं च अन्य
देवतानां तद्भिन्नत्वे कदेशत्वं च शरीरावशरीरांच त्वामाहुर्दिव्या महर्षय इति सर्वधारत्वं च प्रजापतिवीकेः प्रकटी चकार पः कोप्येदि मुः सर्वं
वुस्लारां स्जतीति श्वेताश्वतरोपनिषदधीतमर्थमुत्तररामायणे ब्रह्मा स्वयमेवाह तपसा समवतोमहाबाहो स्थाने लोका
नुपरिरक्षितुं सति पूर्वपुरा लोकान्मायया स्वयमेव हि महार्णवे शयानो सुयो मां पूर्वमजीजन इत्यारभ्य पद्मे दिव्ये कसंस्कारो ११
नाभ्यामुत्पाद्य मामपि प्राजापत्यं त्वया कर्म सर्वं मयि निवेशितं सोहं संन्यस्तभारो घ त्वामुपासे जगत्पतिरदौ विधत्स्वभर्तेषुम

पिव जन्मान्तरसहस्राणि समाराध्य गिरीश्वरं वैष्णवत्वं भवाप्नोति तस्मादाराध्य वाच्युतं एक एव सारोऽत्र संसारे चराचरे भङ्गुरे कमलाकान्तपादद्वन्द्वभक्तिभा

वो खिलश्च दुःखितिष्ठतां गच्छतामपि स्वपतां अग्रतां तथा शयाने नोपविष्टेन जप्यो नारायणस्सदा प्रसन्नो यदि गोविन्दः प्रसन्नास्सर्वदेवताः प्रसन्नो

यदि हरिः प्रसन्नैरपि तैश्चकिं तैरेव रहस्यं सर्वदेवानां मुनीनामिदमेव हि नारायणं परो देवस्तं प्रणम्य न सीदति। त्यागास्तिवाक्यं स्कान्दे श्रालोड्य सर्वशास्त्रा

णि विचार्य च पुनः पुनः इदमेकं सुनिष्पन्नं ध्येयो नारायणस्सदेति रेवाखण्डे भावजलधिगतानां मिन्युक्रामवति शरणमेकोविष्णुपोतोनराणामित्युक्तं

वेदवेदस्थी स्तुतौ त्वामाराध्य परं ब्रह्म यातामुक्तिं मुमुक्षवः वासुदेवमनाराध्य को मोक्षं समवाप्स्यति तत्रैव ब्रह्मस्तुतौ सत्वादयो न संति शेपत्रचप्राक्तनागुणा

स्ते शुद्धः सर्वशुद्धेभ्यः पुमानाद्यः प्रसीदतु एवं देवस्तुतौ ध्रुवमार्कंडेयसंवादे प्रचेतः प्राचीनबर्हिस्संवादे गुरुप्रह्लादसंवादे तत्रतत्र विष्णुपरत्वं स्पष्टमेव रीति

तु० किं बहुना वेदे भवैनामैव सर्वमेव तस्मिन्नेव समन्वितं ब्रह्मवैवर्त्ते वोस्ते न प्रति कामकलो वाचयन्नामधेयं वचसा मनसा रूपमुत्तमं शिरसा पादतीर्थं तु गृहीत्वा कोप्रेक्ष

क्षयः यस्य स्वरूपसंबोधनाकाश्यामुपदिशत्यलं तारकं ब्रह्म येनास्य लोकस्य चापुनर्भवश्रुतिः मात्स्ये गडपर्वतदानप्रसंगाया यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरो यजना

देनः सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनां ५६ प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा तथा रसानां प्रवरस्सदैवेक्षुरसो मत इतिएवं पुराणोपपुराणस्मृतीनां

विष्णुपरतां दृष्ट्वा विस्तरभयान्नाधिकमलेखि [illegible] भागवतं च नाम्नैव तत्र समन्वितं प्रतीयते चेत्यं

तथाहि नारदोपदेशानन्तरं व्यासः स्वाश्रमे स्थितः भक्तियोगेन सम्यक्प्रणिहिते मलेमनसि पूर्णं पुरुषं पश्यदपाश्रयां मायां तन्मोहितं जीवमिति तत्त्वत्रयमन

र्थप्रशमोपायं भक्तियोगं चापश्यत् एतदजानतो लोकस्य चक्रे सात्वतसंहितां चक्रे इत्युक्तेः सर्वे भागवतं तत्त्वत्रयानर्थप्रशमोपायप्रकाशकमेवेति

प्रतिभात्यतः क्वचिदन्यथैव प्रतीयमानमप्येतदनुरोधेनान्ययं नेतुस्तसंहितादेवी भागवतादिष्वितरपरत्वं प्रतिभातीत्यत आह तन्मूला इति अतन्मूलत्वा

दप्रामाण्यं तेषामिति भावः अतन्मूलत्वे किं प्रमाणमित्यत आह स्वीकुर्वतीति स्वीकाराभाव एव प्रमाणमिति भावः ननु दृश्यन्ते ते प्रामपि स्वीकार

इत्यत आह साधव इति न हि तान् साधवः स्वीकुर्वन्ति अतः शिष्टापरिग्रहाद तन्मूलकत्वेनाप्रामाण्यमेव तेषामिति भावः ननु तत्स्वीकारे शास्त्रमे

व विनिगमनाविरहात्साधुत्वं स्यादित्यत आह सदसि मुहुर्मुहुरिति एताभ्यां पदाभ्यां क्रमान्निःशङ्कत्वं तदनुरागित्वं च दर्शितं ते एव मुरा[illegible]कानि शं

लशास्त्रतात्पर्याभिज्ञान्यो भवितुमर्हति नचव्यासोऽतात्पर्यविषयमुपासितुमन्नं चानुपास्यमेवं ग्रंथारंभेस्मर्त्तुमर्हति नीलकण्ठेनापि वि
घ्नविघातायमहत्तः शास्त्रस्यारंभे स्वोपास्यवासुदेवे द्वादशाक्षरेण प्रणमतीत्युक्तं आदौ नमस्कारेणापि भगवतः परत्वेन तदुत्तरेषां
पितामहप्रजापतिव्याससविनायकादीनां चावरत्वं प्रतिभाति आत्मनमस्कारेण तु आत्मस्वरूपस्यानुपदेशो वामदेववदिति न्यायेन सर्वांश
१२ रूपं ब्रह्मपर्यन्ताभिधायित्वं सर्वेषां च तच्छरीरत्वमेतदेवास्मत्तात्पर्यमिति सूचितं मतो व्यासशरीरकब्रह्मनमस्कृतिरेवात्र ज्ञेया तद
नंतरमाद्यपुरुषमिति स्तुतमङ्गलेविष्णुमिति विशेष्यमितराणि विशेषणानि अत्रापि व्यासशिष्यस्य निखिलतत्तात्पर्याभिज्ञस्यापा
स्यापि स एवेति प्रतिभाति अत एव ग्रन्थारम्भेऽस्मत्तेन तात्पर्यविषयमनुपास्यं कश्चित्स्मरति उपक्रमे व्याससूतयोस्तात्पर्यैक्यमप्येन न सिद्ध
१२ उत्तरत्र चाद्यपर्वण्यनुक्रमणिकाध्याये भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यते तत्र सनातनः सत्यं ऋतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ब्राह्मं तं ब्रह्म परमं
ध्रुवं योनिं सनातनं यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयंति मनीषिणः असच्च सदसच्चैव यस्माद्विश्वं प्रवर्तते संततिश्च प्रलतिश्च जन्म मृत्युपुन
र्भवाः अध्यात्मं श्रूयते यच्च पंचमहाभूतगुणात्मकं यच्च मत्तानि गुणाश्चात्मा शरीरं यस्येत्यर्थः आत्मशब्दस्तात्पर्यवशाच्छरीरस्यापि वाचकः क्व
दचितो ब्रह्मशरीरत्वं यः पृथिव्यामित्यादिश्रुतिषु तदुपबृंहणरूपेषु खं वायुमग्निमित्यादिस्मृतिषु प्रसिद्धं अव्यक्तादिपरं यच्च स एव परि
गीयते एतं यतिवरा युक्ता ध्यानयोगपरायणाः प्रतिबिम्बमिवादर्शे पश्यंत्यात्मन्यवस्थितमिति ग्रन्थतात्पर्यविषयत्वं भगवतः सुस्प
ष्टं दर्शितं टीकाकृतापि मुख्यविषयमाह भगवानिति इत्युक्तमत्र प्रतिबिंबपश्चाभित्यादाव ग्राह्यमपि नैर्मल्यवशाद्रूपेण गृह्यते तथातीं ते
द्रियत्वादग्राह्योपि भगवान्योगेन निर्मलायां बुद्धौ ध्यानयोगपरायणैर्गृह्यत इत्यग्राह्यग्रहणाद्दृष्टांतः श्रुतिरपि बुद्धि
ग्राह्यत्वप्रतिपादिका दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्येति ध्यानेनाग्राह्योपि गृह्यत इति ध्यानमाहात्म्यं चानेन दर्शितं उत्तरत्राप्याद्यपर्वणि पौशावतरणाध्या
ये भगवतः परत्वं सुस्पष्टं प्रदर्शितं अनंतरं चानुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्कृतः वसुदेवात्तु देवक्यां प्रादुर्भूतो महायशाः प्राच्यां शशांक
इव प्रादुर्भूतो न त्वितरवच्छुक्रशोणितसंबन्धेन कर्मवशाज्जात इत्यर्थः अनादिनिधनो देवः स कर्ता जगतः प्रभुः स्वोपास्यं सर्वेभ्यो १२

मत्तेजस्करो भवान् ततस्त्वमपि दुर्द्धर्षस्तस्माद्भावात्सनातनात् रक्षार्थं सर्वभूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिवान् अदित्यां वी
र्यवान् पुत्रो भ्रातॄणां हर्षवर्द्धनः समुत्पन्नेषु कार्येषु लोकस्यार्थे पकल्पते सत्वं विश्रास्यमानासु प्रजासु जगतो गु
नाराक्षसस्य वधाकांक्षी मानुषेषु मनो दधाः इति दाशरथिं सर्वेश्वरं परमकारणत्वादिविशिष्टं स्वात्मानं तत्कार्ये त्वत
स्मारतश्च तदायत्तसत्ताचिंते च सर्वेश्वरं स्वेषु वंशेषु मत्स्यकूर्मादिष्विव स्वेच्छयांगीकृतावतारं राघवाय ब्रह्मा विज्ञापयामास
तस्य राघवस्य स्वकीयतेजोमयाप्राकृतदिव्यलोकाभिगमनसमये आगच्छ विष्णो भद्रं ते दिष्ट्या प्राप्तोसि मानंद भ्रातृभिः
सहदेवाभैः प्रविशस्व स्विकां तनुं वैष्णवीं तां महातेजस्तदाकाशं सनातनं त्वं हि लोकगतिर्देव न त्वां केचन जानते ऋते मा
यां विशालाक्षीं तव पूर्वपरिग्रहां यामिच्छसि महातेजस्तां तनुं प्रविशस्व यामिति चोवाच इत्थं वाल्मीकिर्ब्रह्मादीनामपि
शरण्यं परमकारणं परतत्वं प्रतिपादयतो वेदभागस्योपबृंहणं चकारेति लंकाकांडेऽपि दृश्यते च अहं रामजन्मात्प्रभ्यो मम दृष्टो
पुत्रः सदा त्वन्नामजापिनी गौरी त्वन्मंत्रजपवानहं मुमूर्षोर्मणिकर्ण्यां तरदेदकानिवासिनः अहं दिशामि ते मंत्रं तारकं ब्रह्मवाचक
मिति रुद्रः परत्वं सुग्रीव चकार अथ सामान्यत इतरसमन्वयमुक्त्वा प्रमाणतमत्वेन मुख्यत्वमभिप्रेत्य भारतस्यापि च पदकृत्समन्वयं प्राह यथेति भारतीयं व
वचोपि तस्मिन्नेव समन्वितमित्यर्थः पंचमप्रमाणतमं भारतमितरत्र समन्वितेहप्येतद् इति तदनुसारेणैव तस्यानन्यत्वादसमन्वितं तस्मिन्नेवेत्यतः आ
हायेति तथा हि श्रीमन्महाभारत उपक्रम मारीतो भगवान् बादरायणो नारायणं नमस्कृत्येत्युच्चारितवान् तस्यार्थो नारायणं नमस्कृत्य जयमात्रमुदी
रयेदिति अनेन शास्त्रमात्रारंभे नारायणस्य नमस्कार्यत्वविधानेन भगवतः शास्त्रमात्रतात्पर्यविषयत्वं सूचितं भारततात्पर्यविषयत्वं तु
कैमुत्यसिद्धमत एव च मुख्यत्वममुख्ये तात्पर्यासंभवात् संभवेपि नमस्कारादुपासनस्यत्वसंभव एव उत्तरत्र द्वादशाक्षरेण नमस्कारान्निखिलंव
दविभागकर्तुर्निखिलग्रन्थतात्पर्याभिज्ञतमस्योपास्यो पि वासुदेव एवेति तदुपास्यत्वात्तदेव परं तत्वमिति प्रतिभाति न हि व्यासादधिकतरो खि

परत्वप्रतिपादकबहुतरवाक्यविरोधात् ७ उक्तपर्दवर्गोपलक्षकमि ७ नचात्राविरोधः परत्वप्रतिपादनमुपक्रम्य रामपरत्वप्रतिपादनेसत्यभिविरोधः शंकाः तस्यैवरामकृष्णादिरूपत्वात् तर्हि केशोद्धरणकथायाः कागतिरितिचेन्नात्र मम प्रयासः कृतः एवं सर्वैकयमितिचेदेवं ६ एवं ६

Acc-141

एकएवेदंसभायांकेनधुरोपनसर्वानतीत्यगतः इतिराज्ञाप्रष्टोनारदोराजसूयेनगतइत्युत्तरंददौअतएवंप्रतीयतेअल्पपुराणवतांकर्मवश्यानां यमसभाप्राप्तिरितिकर्मवश्यभूयप्रकरणोक्तस्यरामस्यकथंकर्मवश्यत्वमितिचेत्कथंतर्हिविष्णुपुराणेप्राप्तौ यमांसप्रकरणोक्तस्यगव्यपदस्यपर

२३ परत्वमुक्तंटीकायांस्मत्यंतरविरोधादितिचेन्नशास्त्रप्राप्तस्यशास्त्रेणोवनिषेधइतिरात्रन्यायेनविकल्पसंभवात् यदितुनात्रमांसश्रुत्याप्राप्तं किंतुप्रक रणात् निषेधस्तुवाक्यात् बलीयस्त्वंचवाक्यस्यप्रकरणात् अतिरात्रवाक्ये[redacted]तुनिषेधोविधिश्चोभयमेववाक्येप्राप्तमितिवैषम्यमितिनिषेधकबहु वाक्यविरोधात्प्रकरणाद्गव्यपदस्यमांसपरत्वंबाध्यतेइत्युच्यतेतत्तथैवात्रापिश्रुत्याप्राप्तंप्रकरणादेवप्राप्तंकर्मवश्यत्वंभूयसांस्याद्बलीयस्त्वमि

परत्वं इतिन्यायेनश्रीरामस्यश्रुत्यैवप्रतिपादकबहुतरवाक्यविरोधाद्बाध्यतइत्यवधार्यं केशोद्धरणकथातुमलकेशनिखिलभारोन्मूलनेसमर्थः किंम पेत्यभिप्रायः भगवतिवधःपरिणामासंभवेनकेशशोचनासंभवा[redacted]तिश्रीधराचार्यैः नीलकंठोक्त्याप्युक्तेनमयाकिंचित्कल्पितमितितर्हि मुखेररू

23 चौतैःसहकलहोविधीयतांरूचौनुत्वीक्रीयतांनुत्वमार्गेणेतितीत्यासुटमेवरणोत्वंकृतोक्तमितिचेदहोश्रीकृष्णोप्यंशावतारएवकेशावतारत्वादितिदु ष्मोहनार्थमेवेत्यवेहिकिंमोहनेनेतिचेद्युगपत्सर्वमुक्तिःपरमेश्वरज्ञानेनमाभूदित्यतदेवसर्वमुक्तौकोदोषइतिचेत्परमेश्वरस्यलीलाभङ्गःएवतस्येताद शलीलायांकोरसइतिचेत्कोजानीतेस्वतंत्रस्यमनोगतंनचदुःखाकुलजीवदर्शनेननैर्घृण्यंवैषम्यंनेर्घृणेनेत्यत्रपरिहृतत्वात् नन्वेवंशतत्वमेवा स्तुकिमेतादृशलीलयाकल्पनयेतिचेन्नसर्वेशास्त्राणिरामस्तस्यभारतांतेनिर्मितस्यव्यासमनस्संतोषकस्यश्रीमद्भागवतस्यकृष्णस्तुभगवान् स्वयमित्यादिवाक्यविरोधात् भारतीयानांपूर्वोत्तरीयाणांबहूनांवाक्यानांविरोधाच्चनन्वेवंशत्वोक्तिर्भागवतेभूयसीप्रतिभातीतिबहूनाम

कुतोनर सुग्रहोन्याय्यइतिन्यायेनांशत्वेस्वी[redacted]क्केशेनापिश्रीधराचार्यैरंशत्वंसाधितंनजानेऽत्राज्ञाप्राप्ताऽऽत्रवशादेतितमेव१० यै [illegible] राजसूयचिंतायां २३

ग्रंथांतरर अगाममनसाहरिमितियुधिष्ठिरस्मरणेऽप्रमेयंमहाबाहुंकामार्ज्जितमजंनृपवित [illegible] वपरत्वंप्रतिपाद्यतेपुनरपियदुभगवा

एतत्त्वस्वरूपमित्यादिवदभेदषष्ठ्याविष्णुरंशः कर्मफलविभाजनकः इत्यर्थो वाच्यः [redacted]

क्रीयतइतिचे [illegible]

किमितिकृष्णसेणांतितावैदंतिचेदरेभारतादेततोभूयांसिपरत्वप्रतिपादकानिवाक्यानिदृश्यंतेइतितदनुसारेणानूदैः एणीत्वंसाधितमित्यवधारयतहीतरेष्वाकां

[illegible]

ब्रह्मवित्त्वेपि जीवानामवरत्वं नापैतीति तस्यार्थस्य च परत्वमिति विज्ञायते ११

जनेभ्यः श्रेष्ठं करोति भगवद्गीतायां कृतमन्नत भाषणाय च साधुकर्मापि साधु करोतीति सत्कर्त्ता प्रलयेऽसत्प्रायं जगदपि सत्करोतीति वा सत्कर्त्ता सद्भावे साधुभा
वे च सदित्येतत्प्रयुज्यत इति स्मृतेः अव्यक्तं भक्तरं ब्रह्म प्रधानं त्रिगुणात्मकं न व्यज्यते केनापि प्रमाणेनेत्यत्त्येत्यव्यक्तं अप्रमेयो हृषीकेश इति स्मृते अश्नोति व्या
प्नोतीत्यक्षरं नाशरहितं वा त्रिगुणात्मकं प्रधानं यत्तदपि तद्देवतच्छरीरत्वात् शरीरत्वेन तदायत्तस्थितिप्रवृत्तिकत्वं बोध्यं तच्च प्रधानेऽस्त्येव आत्मानम
व्ययं चैव प्रकृतिं प्रभवं प्रभुं पुरुषं विश्वकर्माणं सत्त्वयोगं ध्रुवाक्षरं अन्नात्मानमित्यपि शरीराभेदविवक्षया प्रकृतिमुपादानं प्रभवं निमित्तं चिदचिदात्मके
पुरुषु शेते इति पुरुषं अनन्तमचलं देवं हंसं नारायणं विभुं धातारमजमव्यक्तं यमाहुः परमव्ययं कैवल्यं निर्गुणं विश्वमनादिमजमव्ययं पुरुषः स विभुः
कर्त्ता सर्वभूतपितामहः धर्मसंवर्द्धनार्थाय प्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिष्वित्यादिना प्रजज्ञे प्रादुर्भूत उपक्रमानुसारात् अत्र कैवल्यमुपेयं निर्गुणं हेयगुणरहितं विश्वं
विश्वशरीरं अजाव्ययपुरुषपदपुनरुक्तिरजत्वाविनाशित्वव्यापकत्वावधारणार्था आत्मस्वस्मादेवोपायभूतादव्यज्यत इत्यव्यक्तमिति द्वितीयाव्यक्तपदस्यार्थः ति७
अनन्तरं च तत्राक्षरमिति विदुरवाक्यतात्पर्यं सत्त्वं सर्वयतं स्मृतं जय इति पर्वाणि चैव मुक्तो ज्ञातवेदद्रोणो न ब्रह्मवादिना अग्निरूपा चक्रबिन्दुर्यास्त्व
मसि वैद्य ... तमयेति शार्ङ्गकार्णा ब्रह्मवादित्वमुक्तं न चाब्रह्मविद् ब्रह्माहर्तुमर्हतीति तेषां चैवं प्रार्थनात् आर्त्तोन्तः शरणैषिणः यदि द्रोण एव ब्रह्म
वादी स्युश्चेत् तदा तस्यापि जीवत्वात् भवास्माकं मा स्मान् यथा विनाशं यथेति प्रार्थनेति ब्रार्थ्ये चोपक्रान्तो विष्णुरेवेति स एव परः ननु सभापर्वणि यमस
भायां समस्थितिरुक्ता सति तु परत्वे तदसंभव इति चेन्न भक्तवात्सल्यस्य च नार्थत्वात् उक्तं च पाद्मे त्वयाहूतोपि भगवान् याति नीचगृहेष्वपीति
यदा भक्तपानीचगृहे याति तदा भागवतमुख्यस्य परमोत्तमस्य यमस्य सभायां स्थितौ का क्षतिः परमभागवतत्वं च तस्य स्वयंभूर्नारद इत्यादिना
तद्वचनेनैव व्यासेन भागवते प्रदर्शितं वसुदेवगृहे जातो वल्लवीभिः प्रनर्तितः योगिध्येयो उच्छिष्टभुक् तस्य का क्षतिस्याघमगृहे अनन्तत्र स्थिति
वामनवद्भक्तिवशादेव न कर्मवशात् कुतुकाद्वा किंच निमेरपि स्थितिस्तत्रोक्ता सापि कर्मवशादिति चेन्न न च पुनरावर्त्तते अनावृत्तिः शब्दादित्या
दिश्रुतिसूत्रादिषु तादृशानां तत्त्वविदामनावृत्तिश्रवणात् नाकर्मवश्यस्य निर्विवादत्वात् न हि कर्मवश्यानामनावृत्तिः संभवति ननु हरिश्चंद्र
त्वा।
यदा साधनसिद्धानामेव न कर्मवश्यत्वं तदा नित्यमुक्ते
परमेश्वरे कुतः शंकावकाशः ॥१॥

न्नविशिष्टस्यैकत्वेनान्यथाप्युपपत्तेः उक्तं चाभियुक्तैर्मिथोभेदं तत्त्वेष्वभिन्नपतिभेदश्रुतिरस्तो विशिष्टैक्यादेकश्रुतिरपि साध्वी भगवतीदमाव
यो गोप्तुं निखिलजगदंतर्यमयिता निरीशो लक्ष्मीशः श्रुतिभिरवराभिः प्रतिदधे इति तदनंतं च तु लभुजं भगवान् वैकास्य इति सर्वेदा सर्वे पाप्म
त्वप्रदर्शनेन रुद्रमनोप्यस्य परत्वप्रदर्शितं न सुपासिद्धा विषयोऽपरो भवितुमर्हति अनंतरं सरस्वतीतारी जानाति देवं सनातनं इत्यादिभि
२५ वि॰ स्त्रिभिः श्लोकैः स तु रावणो दोऽचिरादिकागतिं तल्लोकं च वाक्कागच्छतस्तामिरे वक्ष्येऽन्यत्किंचिदेति मुक्ताने वै परं मिति पूर्वपरामृष्टेन तच्छ
देनस्तस्यैव परत्वं प्रतिपादितं ब्राह्मीरे वक्ष्ये पदं सुपदिष्टवती तदनंतरं मार्कण्डेयेन हन्त ते वर्णयिष्यामीत्यादिना सर्वमाश्चर्यमेवेतानि
वेत्तं परमात्मन इत्युक्तं ते नाभ्यधायि [illegible] परत्वेन दात्मानं सृजाम्यहमिति सार्धश्लोकपद्यतेद्युत्याशंकां वारयन्नीलकंठराघवः सृजामि सृ कप
देवदा विभीषवामि यथा स्वरूपेणाविर्भवस्ति रोभवश्चास्ताद्वाभ्यां नस्पृशते किं त्वस्माभिरेव काल्पितौ तथा नंदनन्दने पि जन्मनाशो मृषैवेति
दकल्पिताविति व्याख्यातवान् अनन्तरमेवाहं नारायणो नाम शंखचक्रगदाधर इत्यादिना भगवतोक्तः स देवो मया दृष्ट इत्यादिना मार्कण्डेयेनो
24 त्कं न च परत्वं न्यबोधि ततः कृष्णस्य महाबाहो देवकीनन्दनाव्यय इत्यादिना कृष्णा हेडोपदाः परत्वमुक्तं अव्ययपदेन कर्मवर्त्तिभौतिकत्वमुक्त नेर
मिति चाश्चटीकाकृतोक्तं अनन्तरं कश्चिन्मयि परत्वं मा मंसीदित्याशयवान् रुद्रो देवदेव इत्यादिना ध्यायशोभेणा विष्णोः परत्वं प्रतिपाद्य नारायणानाम नित्
त्येतरपरत्वाशंकां परिहरत्यनश्रुतं तेन खद्योत इत्यादिनेतरेषामत्यंतन्यूनत्वं जगद्धिताय जगादरामोपाख्याने तु मनुष्यनाट्यरसभंगाभावे देश्वर्यप्रका
शनेन माभूदित्याशवतो बलरातो लोकद्रष्टापुत्रेत्युक्तिरन्यथा पूर्वोक्ता ब्रह्मरात खद्योतकल्पत्वोक्तिविरुद्धा भविष्यति दशरथस्यैव तेस्तुतिर्
ज्ञानात तथ्यायात्म्यज्ञानेन तु दशरथो मोत्तमेवयान्स्वर्गं तेनैव विदित्वेति श्रुतेः इतः परं भीष्मो बलवाक्येन दुर्योधनं प्रति हरेः परत्वमुक्तवान् संजय
ध्या श्चौपि नोक्तवान् इतः परं नामनिरुक्त्या सन्नवेन धारणा मत्याच्यनराष्ट्रं प्राप्त परत्वे प्रतिपादिते विश्वरूपप्रदर्शनसमये स्वयमेव क्तं विग्रहं त्वस्य चिन्मयमेवे व
ति ज्ञेयमतीतेद्रस्य समुद्रस्य तथैवोत्तरतः प्रभुः हरिर्वसति वैकुण्ठः शकटे कनकामये इति श्लोकं विवरावतानीलकण्ठेनादिशाकल्पवदाधारम्भ ते मंदिरे विग्रहे वा कन २५
कामये चिन्मये इत्युक्तं अज्ञान्यभ्योपि द्रष्टत इति दोषैः न च कथं शिशुपालस्य द्रष्टत्वमिति शंक्यं कृष्णरूपेण द्रष्टत्वे किमाश्चर्यं मज्ञानबादेवेरिणा एवद्रष्टवति दृ
पेणाद्रष्टत्वस्वीकारात् किंच विविच्यानन्तशक्तिमतित्व लरिणो लौकिकस्तर्को नावकाशं लभते अत एव शिशुपालं मृतं तन्मात्रत्वाप्रसिद्ध्यर्थं तेषां लिंगदेहस्यत्वरूप

मास्याधारसहस्रिकी विलि: प्रसादनं कुर्वंश्चाश्रपयं[illegible]स्सदा सतमि: सप्तमिश्चैवकैग्रभिस्तुष्टाव केशवं दत्तवरश्चगुरोश्रवैतुष्ट
स्तु केशव: यथाभिलषितान्न्यान्कामान्दत्वा महीपते तत्रैवान्तर्दधे देवो विष्णुर्ध्येयैपयेति सर्वैः पापस्वत्वकस्मतात्स्वकथनेनु नपरत्वं
प्रतिपादितं पुनस्तत्रैव गंगासहस्रतीर्थे न देव: केशवात्परः ब्राह्मणेभ्य: परं नास्ति न सा ऽस्ति पिता हे तितामहेत्पुभ मातामीकृस्य परत्वमुक्तं
भीष्मतीर्थयात्रायां पुलस्त्यवचनं तत्र पुनस्तत्र मधुसूदन साक्षाद्देवः पुराणोसौ स हि धर्मः सनातनः १ ये च वेदविदो विप्रा ये चाध्यात्मविदो ज
नाः ते वदंति महात्मानं कृष्णं धर्मं सनातनं २ पवित्राणां हि गोविंद पवित्रं परमुच्यते पुण्यानामपि
पु० पुण्योसौ मंगलानां च मंगलं त्रैलोक्यं पुंडरीकाक्षो देवदेवः सनातनः ३ आस्ते विश्वात्मको हात्मा च येन सः परमेश्वर आस्ते हरी रचि
त्वा मात्र तत्रैव मधुसूदनः इत्युक्तः प्रजनोक्तते नेनेति लोकसाधनं त्रैलोक्यं कानि दर्शनसाधनानि यस्य स त्रिलोकः त्रिलोक एव
त्रैलोक्यं स्वार्थेऽपरः हेत्ररश्मिति तच्छरीरकत्वात्यद्वाविदद्वैतो सेत्रैज्ञानातीति सेन सः विदधितो लच्छरीरत्वेन सेत्रलात् धौम्यती
र्थयात्राप्रसंगे हरेर्वंशं नारायणो देवः स्यादृषिः चतुर्भि: श्लोकैः परत्वं प्रतिपाद्यते अतेसः श्रयोस्तुमेति लशयंनिरह तं च नंतरं नरका
प्रति सुरवराहकथायां परत्वं स्याहितं ननु तत्रैवाहनुमंतं भीमेन निर्गुणः परमात्मा तु देहव्याप्यावतिष्ठते न स हज्ञानविज्ञेयेनावमन्येन लघयेप घागमे
नैवि देयमितिनिर्गुणत्वपरस्य प्रतिपादितं तत्कथं मवधमिमतमितिचेन्न निर्गुणशब्दस्यात्र हेयगुणराहित्यपरत्वात् अन्यथा त्रैवव्यापकत्वं तान
वितेयत्वं शास्त्रयोनित्वं तस्यैवेरत्वं तद्ववमानेनानर्थप्राप्ति: प्रतिपादिता अनंतरमेव परत्वादिगुणा प्रतिपादिताः तदेतत्सर्वमसंगतं स्यात् मुण्डके
पियपरेतुप्रकम्पवतद्वेश्यमग्राह्यमित्यादिना हेयगुणान्निषिध्य नित्यं विभुं सर्वगतमित्यादिना कल्याणगुणा: प्रतिपाद्यन्ते अतः श्रुतिस्मृतिपूर्वापरानु
रोधाद्वनिर्गुणशब्दस्य हेयगुणराहित्यपरत्वमेवास्य वः कल्याणगुणानां स्वाभाविकत्वं च स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेत्यादिश्रुतिसिद्धं भव
दभिमतनिर्गुणत्वे कथं प्रत्युत क्रमेतरांसंमवे तत्स्वरूपमेवतदितिचेत्कथमेतदिति साध्यक्रियानिर्देशाः नोचेद्देत: ननु संसार एव ना
स्तिपदर्थे निर्गुणत्वविघातकमेतत्सामग्र्युपगम्यते तेतिचेत्कथं मोसर्वानुभवसिद्धं प्रपंचमपलपसि अद्वैतश्रुत्यन्यथानुपपत्त्येति चे

15

अत्र तर्क्यत इति वत्सला: सगुणत्वे गुणा: स्वाभाविका औपाधिका वा स्वाभाविकत्वे प्रभिन्नाभिन्ना वा आद्ये निर्गुणत्वं अन्त्ये चिद्रूपाज्जगवाचिद्रूपत्वेन नचास्वाभाविके
त्वन्ययस्वीकारविघात: अन्त्ये घटादिवदनित्यत्वान्न स्वाभाविकत्वं स्वाभाविको हि स्वभाववशयुक्तत्वाद्यावत्स्वभावमनुवर्त्तते गन्धादिवत्

पर्वणि यच्च त्वं वक्ष्यसि भीष्मेण पांडवायानुपृच्छते वेदस्वाद इव तत्स्यास्यते वसुधातलेयश्चैतेन प्रमाणेन योस्यात्मानमात्मना सुकलेस
वेदपुण्यानां श्रेयसे वेह भविष्यति २ एतस्मात्कारणात् भीष्ममतिर्दिव्या मयाहिता दत्ता इत्यादिना भगवता स्वयमेव भीष्मवचनानां वेद इव
प्रमाणतमत्वं सद्भि: स्वीकरणीयत्वं चोक्तं स्वयमेव वक्तृत्वसंपादनार्थं बुद्धिर्दत्तेति भीष्मेण यस्य परत्वं प्रतिपादितं स एव पर: स एव भगवद॥
भिप्रेतस्तस्य हृत्ता बुद्ध्या प्रतिपादितत्वात् तेनैव तावृत्तेन महस्रनामादिष्वभ्यस्य भगवत: परत्वं प्रतिपादितमिति स एव पर: अनन्तरं दुर्गोत्ति
तरणाध्याये यदेकं दुर्गातितरणोपायं तद्ब्रूहीति प्रश्ने विष्णुसहस्रे स्ये च दुर्गातितरणोपायत्वमत्वेनोपसंहारात्तत्र एव पर: किंच परं त्वं किमिति प्रश्नस्योत्तरं च
दत्तावेनकेन विचारद्व्यासवाल्मीकिदेवलमार्कण्डेयानां प्रमाणीकृत्य युधिष्ठिरकृते तत्प्रश्नोत्तरमेवं वदता भीष्मेण च परतत्त्वनिरूप
परासमये तु हरेरेव परत्वं निरूपितमिति स एव पर: अथ मोक्षधर्मे तिगृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोथ भिक्षुक: य इच्छेत्सिद्धिमास्थातुं
देवतां कां यजेत स: कुतोस्य ध्रुव: स्वर्ग: कुतो नैश्रेयसं परं विधिना केन जुहुयाद्दैवं पित्र्यं तथैव च इति युधिष्ठिरप्रश्न: अस्यार्थ: स्वोपासनया
मुक्तिप्रदां परदेवतां ब्रूहि ध्रुव: स्वर्ग इत्यनावृत्तिफलकं पदं ब्रूहि देवपितृयजनप्रकारं चेति कुतो नैश्रेयसं परमिति ध्रुवस्वर्गस्यैव प्रश्नानन्तरं
प्रश्नांतरमुत्तरस्य च तद्ध्येयस्यादर्शनात् पुनरुक्तित्वस्यादरात् एतत्प्रश्नोत्तरं वदन् भीष्मो गूढं मा प्रश्नविल...से त्वमिहानघ नस्येतत्
कृत: शक्यं वक्तुं च वर्षशतैरपि प्राप्ते देवप्रसादाद्वा राजन् ज्ञानागमेन वा गहनं ह्येतदाख्यानं व्याख्यातव्यं तवारिहन्नित्यादि पुनरपि रिप्रति
वादित्वान्नेति स एव पर: क्षेत्रज्ञ: पंचविंशक इत्यादीनां तत्त्वं चापि मां विद्धीत्यादिवचनै: अथवा चिदचित्संज्ञके ते ज्ञानातीतं स्वत: पंचविंशकश तिपति
हरिरेक इत्यर्थ: त्वदभिमत ब्रह्मलक्षणेन तु तस्य भक्तलोकादेरभावात्तत्सन्निधावेव अनिद्रिया निराहारा अनिस्पन्दा: सुगन्धिन इत्यादिना तत्त्वतो
देवतां नमस्यन् तस्यातं अनन्तरं ब्रह्मासनात्तत्तो देवाम मवहृ्यचिन्तक: तत्प्राप्त्वेवमेतद् इति भगवता स्वयमेव ब्रह्मादीनां स्वाश
त्वेन स्वनियाम्यत्वमुक्तं अत: परं कथं हरेरग्रभागहरत्वं कथं कथं देवयज्ञाचार: कथं तेषामधिकारित्वमिति जनमेजयप्रश्ने ... गूढतम: प्रश्नस्त्व
काव्यश्चोत्तरं नात ... इत्यनो वेदविदुषां तथानापुराणविदां चैव ... अहंतु मंत्रसेतिप्रश्नस्य गूढत्वं निरूप्य तेतापित यसिंदमनघीत्येतत्प्रश्नोत्तरं दा

स्ववाभगवदीश्वेयेवस्फुटं दर्शनं जातं न स्तुक्रान्तौ कस्यचिद्दृष्टोपि लिंगदेहोपि दृष्टस्तेस्वरूपदर्शनं तु दूरतरमिति अत्र देवी स्तुतिस्तच्छरीरकस्याहरेरेवेतिनी
लकण्ठेनाप्युक्तं स्तुतः परं दुर्योधनेन यश्चाभीष्मद्रोणस्तुत्याहरेः परत्वं स्पष्टमुक्ता बाभूतत्रैव कौन्त्वर्यचेभगवता अशाम्भविनपादिभुवोभिः स्तुतः पारीक्षा
भिः श्रोतुमिच्छामतेव यमितिदेवग्रमानत्रा [illegible] मस्तामायःसमुष्टेवब्रह्मपञ्चपरं पदं तेनासिक्तसंवादः इत्यादिना परत्वं प्रदर्श्य स्याह मातमजः पु
त्र इत्यादिना तस्यतत्त्वन्यत्वनदीर्घत्वप्रदर्शनिनेनरेणुकेमुनिकन्यायांप्रदर्श्य निनमानुषभावं कुर्वेतांदुर्जनानां तथाम्नुष्योयमिति कदाचित्सुरस
तमानावज्ञेयोमहावीर्यः शंखचक्रगदाधरः एतत्परमकंगुह्यमेतत्परमकंपदमेतत्परमकं ब्रह्म एतत्परमकंयशः एतदक्षरमव्यक्तमेतच्छाश्वत
मेव च एतत्परमसंज्ञेयोगीयतेज्ञायते न च नावज्ञेयो [illegible] वासुदेवो मानुषोयमिति प्रभुः पश्चमनुष्यमात्रोयमितिबूयात्समन्दधीरेतत्परमकं तेन
एतत्परमकं सुखं एतत्परमकं सत्यं कीर्तितं क्षिप्रकर्मणा तस्मात्सुरासुरैः सर्वैः सैन्द्रामितविक्रमः नावज्ञेयो वासुदेवो मानुषोयमिति प्रभुः प
श्चमानुष्यमात्रोयमितिब्रूयात्समन्दधीः हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुः पुरुषाधमं योयोगिनं महात्मानं प्रविष्टं मानुषीं तनुं अवमन्येद्वासुदे
वंतमाहुस्तामसं जनाः देवं चराचरात्मानं श्रीवत्साङ्कं सुवर्चसं पद्मनाभं न जानाति तमाहुस्तामसं जनाः किरीटकौस्तुभधरं मित्राणामभ
यंकरं अवजानन्महात्मानं घोरे तमसि मज्जति एवं विदित्वा तत्त्वार्थं लोकानामीश्वरेश्वरः वासुदेवो नमस्कार्यः सर्वलोकैः सुरोत्तमाः
एवमुक्त्वा स भगवान्सर्वदेवर्षिगणान्पुरा विसृज्य सर्वभूतानि जगामभवनं स्वकमित्यतिनिर्घत्वमुक्त्वैतद्दुष्टमन्ये त्वाराद्ध संकर्ष
तयाख्यातिनमोव तत्स्मात्तिव्यसि गोविंदं पाण्डवेषु धनंजयं नरनारायणौ देवौ कौन्योदिष्याद्भिमानवइतिभागवद्विषाराद्धसत्त्वं निरूप्य
पुनरपि भगवतरेणापरत्वं निरूप्यग्रा हरेः तत्रियेदेहेषु इदेश्वकृतलतरोसोर्च्यते अर्च्यते चैवनिजयुक्तैः स्वकर्मभिः द्वापरस्य युगस्यां
तेत्रादौकलियुगस्य च सात्त्वतं विधिमास्थाय गीतसंकर्षणेन [illegible] पञ्चरात्रे तत्प्रकारेणा भगवतः परत्वं निरूप्य पुरपि स्फुटं प …न
रत्वं प्रतिपाद्य पश्चे नवमेभ्यस्यानेके शावंशा रसा ब्रजेदिविशेरणागति निरूप्य नारदमार्कण्डेयभृगुदेवायनागिरादेवलासितसनत्कु
३१ मारान्प्रमाशीकृत्य दार्यर्चिपुनरपि परत्वं प्रतिपादितं ततः परं जयद्रथं धानयित्वा तस्य हरेः परत्वं [illegible] युधिष्ठिरेणा प्रतिपादितं इतरत्र्य शांति

२६
२

सा हत्वयीत्यपयुक्तात्स्याद्युक्तन्यायेननियोगः इत्येवोक्तमितिनपरत्वपव्याहतिर्दिङ्मात्रमेतदर्थस्तथोक्तिः यत्तुशिवसमीपेस्वेनैक्तस्मार्जुनयोर्गमनस्तु
तिपशुपतग्रहणादिकंयच्चतदाराधनाभिवादनवरादानलिंगपूजनादिकंतदाचरणांपश्चेसोपिकेकृष्णेनज्ञापितंद्विभ्योनिर्गतात्विशेषेणैववासुदेवप्रादुर्भा
वकथनंपच्चशतरुद्रीयेतदुक्तोवेविम्परूपंददर्शभक्तंचमांभजमानंभजस्वसदयहृदुभक्तस्यकेशवोकृष्णसंभवइत्यादिवाक्यैः [illegible]शिवसहस्रनाम्निनव
लोनचगोलिंङ्गइत्यादिवाक्यैर्नतत्सान्दीपनिशिष्येणाराधकेतदभिवादकैतेभ्योवरादानकर्तरिप्रह्लादपालनायजडास्तंभादाविर्भूतेसर्वव्याप
केगोपीजनभक्तैर्देवकीसंभवैर्होषावहृद्विजशिष्येजडात्स्तम्भादाविर्भूतेऽयसर्वेगोगोपीभक्तेवासुदेवेदूषणांकिंनभरस्थरणां भक्तार्थंयोजडात्स्तंभादाविर्भू
तेजनार्दनेसर्वेदोद्धाचिषोधीमन्नाविर्भूतोऽत्रकादतिरतःसर्वत्रसत्तेत्वभागवताशिवमाहात्म्यप्रख्यापनायाचिर्भूयानिजाविर्भावोदर्शितःत्राका
शमनाकाशंजनार्दनेरित्याद्यपितन्माहात्म्यप्रख्यापनायेवशिवपूजाप्रचारानुकूलभगवदभिज्ञायाभिज्ञेनव्यासेनोक्तंत्राकाशंकिमनाकाशं१र्वना
त्तिजनार्दनैःसर्वैरितितत्पूजाप्रचारायेवचरितमितिकथमन्यथास्वयमेवशिवस्यपरत्वंप्रतिपाद्यशोकापनोदनायांतेभागवतंनिर्मिमाणो
भगवान्पूर्वसक्तोनामलोकेभगत्यदर्थइतिब्रूयात्एवंचयद्भागवतोदेवपूजादिकमाचरणांतत्सर्वेत[illegible]तत्तद्देवपूजाप्रचारायेवैतद
भिप्रायेणैवतत्तदाचरणास्तच्चकंव्याक्यमिति ग्राप्तकामोपिभगवान्यदिदेवपूजादिनकुर्यात्तदाकोपिनकुर्यात्तदेतरोपासनंनरये
त्नतुवैपरीत्यमेवकिंनस्यादितिग्रामनाविरणादितिचेन्नपुरासत्ययुगेदेविविष्णुइमतयोरविलायजंतेविष्णुमेवैकंज्ञात्वास
र्वेश्वरंप्रलद्याचात्मनःपूजांसम्यगाराधितोहरिर्मयाचास्माद्यपिश्चेष्वंवाछताकृष्णेतात्मनोततःसातात्तगन्नायःप्रसन्नोभक्त २७
वत्सलःशंशेनात्मनैवैतान्पूजयामासकेशवदेवान्पितृन्द्विजान्रुद्रव्यकब्राह्येःकरुणामयःततःप्रभृतिपूजांतेत्रैलोक्ये
सचराचरेब्रह्मादयःसुराःसर्वेप्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनःमांचोवाचयथामतःपूज्यःश्रेष्ठोभविष्यसित्वामाराध्ययथा[illegible]शंभोग्र
हीष्यामिवरंतुवेतिपाद्मोत्तरखंडीयानांशिववाक्यानामेवविनिगमकत्वात्नचभागवतवैष्णववशेवादिदुर्गचन्नामाकितेपा[illegible]
स्योक्तंचभागवतेतेजःनतंतत्ववनेस्यसतेविज्ञोदइतिश्चविवर्धयिषयाऽऽमात्यपूजनेतस्यप्रतिष्ठावरीवर्धतेननुराज्ञःप्रतिष्ठाहीयतेइतिचेद्वापिशिवादीनाप्रतिष्ठाव
रीवर्धतेनतुतस्यहीयतेप्रत्युताहोभगवतोभक्तवात्सल्यपद्मगवानभक्तान्स्वयमेव[illegible]सेवतइतिवरीवर्धतेयथाचवर्धिष्णामात्येरासोनरंगाराजानमेवोपासतेनामात्यसंमानतस्ता

हुं नार्हतीत्येवं दम्भोत्थापितेति हासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेदित्युक्तेः संधीकारूपपुराणार्थमज्ञात्वा साकल्येन वेदार्थस्याहनस्य ज्ञातुमशक्य
त्वोत्तरं दातुमर्हतीति तस्मस्य गूढत्वं प्रतिपाद्य तस्य च साकल्येन वेदार्थवित्त्वं प्रतिपाद्याप्यर्थशेषेणाधिकाराभिलाषिभीरुद्रादिभिर्वेदस्य वे
षेभागवद्दानतुष्टेन विष्णुना देवेभ्योऽधिकाराणि दत्तानि तदा तस्यैव तत्तत्त्रज्ञाद्याचारो दिल्लोत्थ भगाहरत्वं चेति विशंपायनेनाम्बरीषं प्रति प्रमा
तापितानां च वास्ये चे वात्मजो रुद्र इत्यादिना देवानां मशत्वं पुनरन्यवराशि किंच इना अस्मिन्प्रकरणे स भगवतो नियन्तृत्वं [illegible] रुद्रादीनां
नियम्यत्वमुक्तं मिति नियन्ता भगवानेव परः इदमेव प्रधानतात्पर्यमुपसंहारस्थत्वात् उपक्रमोपसंहारयोरेकरूप्याच्च तात्पर्यान्निर्णयेनेत्युपक्रमो
पसंहारानुरूप्याद्धाहन्यतेतिदिक् अनन्तरं ऋग्वेदयजुर्वेदे तथैवाथर्वसामसु पुराणे सोपनिषदे तथैव ज्योतिषेऽर्जुनः सांख्ये योगे शास्त्रे च आ
युर्वेदे तथैव च बहूनि मम नामानि कीर्तितानि महर्षिभिरित्यादिना नाम माहात्म्यप्रतिपादनेन परत्वमुक्तं तदनन्तरं यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्रः क्रोध
संभवः तेनैव ब्रह्मा सम्भवत्सन्तस्यैव प्रसादतः अहः क्षये ललाटाच्च सुतो देवस्य वै तथा क्रोधाविष्टस्य संजज्ञे रुद्रः संहारकारकः एतौ द्वौ वि
बुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजावुभौ तदादेशितपन्थानौ सृष्टिसंहारकारकाविति तयोस्तज्जन्यत्वेन तदाज्ञावर्तित्वेन नियाम्यत्वप्रतिपादनेन परत्वमु
क्तं इतः परं मनेनारदपृष्टेन शिवेन भगवन्माहात्म्यं वर्णितं तद्वा सराज्ञो माहात्म्यकथनेन वासुदेवं प्रयोजयता भीष्मेणाच भगवतः परत्वं प्रतिपादितमित्यादितः
भगवतः परत्वं यदुपक्रान्तं तदेवोपसंहृतं मध्ये च तदेवाभ्यस्तमित्युपक्रमोपसंहारनीत्या भगवत एव ग्रन्थतात्पर्यविषयत्वेन स एव परः ननु भारते र
वलीमर्शं प्रति शक्रेणाम्नियोगादित्युक्तं तच्च भगवतः परत्वेन संभवति नियोगो हि न्यूनेनैव भवति तु प्रार्थना श्रीकृष्णस्य परत्वे तु मत्प्रार्थनया द
त्येव वक्तव्यं स्यादिति चेदेवं त्वहो सुराणां च तमोधिगम्यतामिति व्यासेनैव परिहृतं भगवतेऽपि निजमरत्वापहारसमयेऽनुचितानिवचनानु
क्तान्येवं द्रौणेश्च वर्मदात् अथवा स्यद्धी रुपदध्मातीति न्यायेनात्रानुक्षरणीयः ननु प्रार्थनेत्यनेन न्यायेन कुतो नोक्तेति चेदुपस्थितस्वपरि
त्यागिमानाभावात् उपस्थितोऽप्यत्रार्जुनो नित्यमुक्तः सर्वदा नारायणसंबंधी जीवत्त्वात्तस्मान्नपालनायेदाज्ञास्वीकरणं युज्यते यतस्त

नन्वेवं विष्णुसहस्रनाम्नोऽपि स्तावकत्वं स्यादिति चेन्न मानांतरविरोधादर्शनात् प्रस्तुतमानांतरानुग्रहदर्शनेन स्वार्थपर्यवसायित्वमस्य स्यात् विरोधो दृश्यते चे-
त्तिचेन्नेस्मरणं नवकाशप्रसङ्ग इति न्यायेनानुमानविरोधस्याकिंचित्करत्वात् प्रस्तुतसहस्रनाम्नामर्थवादत्वं तथा भवतु किं स्तुत्यार्थवादत्वेऽशक्यतेत्र कुं उपदेशार्थत्वात्
सत्यकथनमुपदेशः भगवद्वाक्यानामप्यर्थवादत्वेऽप्रतीयमानार्थाभावात् नोपदेशरूपत्वं नैव तदुपदेष्टुर्भगवतो नाप्तत्वादुपदेष्टृत्वं प्रत्युत वंचकत्वमेव स्यादिति
१८ तद्वाक्यानां प्रतारकवाङ्मरूपेद्यत्वं स्यात् नचैकस्यैव वाक्यस्योपदेशरूपत्वमर्थवादत्वं च संभवति स्वार्थपर्यवसाय्यपर्यवसायित्वेन विरोधात् नन्वस्त्वेवं गी-
तायां यथैकवाक्यत्वं स्यान्नचैवमस्ति किंतु पदसमूहो वाक्यमिति रीत्या गीतायां बहूनि वाक्यानि संति तत्र केषांचिदर्थवादरूपत्वं केषांचिदुपदेशरू-
22 पत्वं स्यात्कान्तात्त इति चेन्न विभागे सति साकांक्षत्वमविभागे चैकार्थ्यमिति रीत्या सर्वस्यापि गीतायाः प्रावृत्तज्ञानात्मकोपासनरूपैकार्थपर्य-
वसायित्वात् ननु कारणत्रयात्मकत्वात्कथमेकार्थपर्यवसायित्वमिति चेन्न गीताप्रतिपाद्ययोः कर्मज्ञानयोरंतःकरणशोधकत्वस्वरू-
पशोधकत्वेनोपासनार्थत्वात्तदंगत्वमिति तत्प्रतिपादकस्य गीताभागस्यापि नदीसमुद्रन्यायेन परंपरया कार्थपर्यवसानसंभवात् नन्वस्त्वेका-
र्थ्यं तथापि विभागे सति साकांक्षत्वं न दृश्यत इति चेन्न अनाकांक्षिताभिधाने भगवद्वाक्यानामुन्मत्तवाक्यवदुपेक्षणीयत्वापत्तेः द-
र्शयंति चाकांक्षामित्यत आहेत्यादिना व्याख्यातारः ननु तर्ह्येतादृशं तु वाक्यं वायव्यं वायुर्वै इत्यादौ एकस्मिन्नपि विध्यर्थवादौ दृश्येते तथात्रा-
पथा प्यर्थवादत्वमस्त्विति चेदस्त्वेवं तथापि दृष्टांतैः पदसमूहात्मकवाक्यावच्छेदेन विधिर्नेतदवच्छेदेनार्थवादो पदवच्छेदेनार्थवादो नतद-
वच्छेदेन विधिरेवमत्राप्युभयोरधिकरणात्वे केषांचिदर्थवादरूपत्वे सत्यपि मदुपन्यस्तानां त्वमहं होता इत्यादीनामुपदेशरूपत्वान्नार्थवादरू-
पत्वमिति को दोषः ननु विनिगमनाविरहात्त्वदुपन्यस्तानामेवार्थवादत्वमन्येषामुपदेशरूपत्वं स्यादिति चेन्न तथात्वेनाप्रतीयमानत्वात् तथा १८
यथा पिकं यं चिज्जीवस्या इत्यादिवदर्थवादत्वं स्यादिति यदि विभाव्यते तदाप्यर्थवादानामपि मानांतरविरुद्धानां स्वार्थे प्रामाण्यस्य दुर्वारत्वात् तत्वा-
न्न दोषः नन्वेवं शिवसहस्रनामाद्यनुसारेणो वा शिवपरत्वस्यैव स्वीकरणीयत्वं पुनरागतमित्यत आह फलतांशतां इति अयं भावः बहुमानांतरविरोधदर्श

भारते चप्रादुर्भाव गतश्चाहं सुरकार्यं बुनित्यतश्चानुशास्यत्वया ब्रह्मन्नियोज्यश्च सुतो यथेति भगवता स्वयमेव ब्रह्मणो वरं दत्वा तन्नियोग स्वत्वादिं वर्णितं आद्रु तत्स्वजाप्रसो
भीव शब्देनेतरवत्‌जनन निराकृतं पुनरपि भारते एव यथ ब्रह्मना चेधि ये वे इशान वरदं शिव आत्मानं नाचे यत्काश्चिदिति मेनि श्चिता मतिः मयाप्रमाणी कृतं तं लोकाः समनु वर्तते मत्प्रमाणं

येन पद्मना माकिं तत्वतस्तुतिरेव संगच्छते इति वक्तुं शक्यते तैश्च किमाग्रहेण शिवपरत्वप्रतिपादकवाक्यस्यानुपलभ्यमानत्वात्तस्यैव परत्वं मंतव्यमिति चा
श्रमसतिचाधके भ्रयसां स्याद्बलीयस्त्वमितिन्याय स्यस्वीकर्तव्यत्वात् अस्वीकारे तु तत्तु शरणागनिषद्वाक्यैर्विष्णुतत्परत्वप्रतिपादनाद्वस्यैव परत्वं
स्यादविशेषात् विनिगमनाविरहाद्द्वयोर्वापरत्वं स्यान्न चतत्संभवति विरोधात् विरोधश्चापरिहार्यः स्यात् निखिलव्यवहारभंगतापत्तेत्यत्र परत्वस्य
वशमात्रादेव लोकवलविचारं विनेव परत्वस्वीकारे अन्यमथादि निविशेषतामपि वश्यत्वं स्यात् किंच तत्रैव शरीरं त्यजन्न दोषोजगाम मनसा हरिमि
ति हरिं स्मारेस्युक्तं न चेतरस्य परत्वे निखिलवेदवेद्यो गविष्णोराः अथासाकाले विष्णुं स्मर्तुमर्हतीति तत्रैवो मित्यकाक्षरं वृक्ष्यतो कारवाच्यत्वं विष्मोरुक्त
मोंकारवाच्यस्यैव परत्वं सर्वशास्त्रेषु प्रसिद्धमित्यविरोधात्स एव परः स इत्यकाक्षरद्वाक्यसिद्धं देवा महर्षयः श्रर्चयंति सुरश्रेष्ठं देवं नारायणं विश्वंभ
विष्यतां वर्ततां च भूतानां चैव भारत सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यश इत्यायुक्तेर्नामभिरेतस्याच परत्वप्रतिपादनात् हरिहरयोर्युद्धे प्रसादयामा
सतंदेवं नारायणं विष्णुं शरणं च जगाम हपुरयोरीश्वरं हरिमिति शिव शरणागतिप्रतिपादनाच्च अथ प्रभृति श्रीवत्सः श्रलांकोऽयं भवत्वयं मम पाणि
कितश्चापि श्रीकराठस्त्वं भविष्यतीति भक्तवात्सल्यस्य विततस्य शाब्दिकमादिश्यन्नं परत्वं च वस्तुतः इत्युभयमेव न विरुध्यते इति सर्वं समजसं यद्यपि
कचिद्भगवता शिव माहात्म्यमुक्तं कचिच्छिवेनापि विष्णोः कचित्ताभ्यामपि अन्यप्रतिभातिकचिच्च विष्णोरितिसर्वसंकलनेन विष्णुशिवयोरभेद एव भारततात्पर्यं
मितिदुराग्रहस्यान्यानामव्यापातः वर्गीनां प्रतिभाति सत्यशाकलयतां तु बहुप्रमाणानुरोधाद्विष्णुरेव पर इति प्रतिभाति किंच निखिलभारतसारभूतयोगीतासहस्रनाम्नो
र्न शिवस्यैतैस्य कस्यचिद्वा परत्वं प्रतिपादितं किंतु विष्णोरेवेत्यतो पि स एव पर इत्यास्मत्तनापीतिनत्समन्वयोऽस्यर्थः गीतायां तावत् येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्ध
यान्विता स्तेपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकं अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च न तु मामभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्य
ल्पमेधसां देवयज्ञो यांति मद्भक्ता यांति मामपीत्यादिना भगवता स्वमुखेनैव गाधिसहस्रनाम्नां तु स्तोत्ररूपेण सर्वेषां वास्तावेन तु शिवसहस्रनाम्नि शिवे
परत्वमपि प्रतिपादितं मितिचेन्नाथेवादत्वात् नन्वर्थवादत्वेपि प्रमाणान्तराविरुद्धत्वात्स्वार्थे प्रामाण्यं स्यादिति चेन्न बहुप्रमाणविरोधस्य दर्शितत्वात्

तपादि२
२४
भेर

३

इति श्रोता प्रयोगैन स्तुनवक्ष्यमानस्मतः एवं तेन नारायणस्य तदितिनैयनामोक्तिविष्णोरित्तं स्मा उक्तज मात्र सिद्धेः
अनेन च स्त्रकामेस्व प्रयोग मयमितिविकृतकनवर्णोपलक्षितस्मिन्मयमुक्तिर्विष्णुरेव मुमुक्षूपास्यत्वेन
२५ 28 मनुनोपदिष्टः नहि निखिलजगद्धितायप्रवृत्तो मनुः सर्ववेदपरं मुमुक्षूपास्यत्वेनोपदिष्टमर्हति
न च रुक्मवर्णोपलक्षितो गौरमूर्तिः शिवस्सवास्त्विति वाच्यम् परस्यैनरादित्यइतिश्रुत्या व्याख्यातत्वा वि
वृतत्वात् न च तत्राप्यादित्यमण्डलस्थत्वेन प्रतिपादितः शिव एवास्तु नामविशेषानिर्देशात् इति वाच्यं ध्येयः सदा सवितृमण्डल
मध्यवर्ती नारायण इत्यादित्यहृदयश्लोकेनापहरणसंभवात् यदि तु नारायणपदवाच्यत्वं शिवस्यैव [redacted] किं न [redacted]
स्यादित्युच्यते तदा त्रिनगमना विरहाद्यत्र यत्र शिवस्तुतो शिवरूपत्वाच्छिवपरवाच्यत्वं [redacted] ना एव कस्यैव किं न स्यात् लोकादि
स्प कुप्रसिद्धभावादपि शिवेन नारायणत्वं किंच केयूरमकरकुण्डलकिरीटहारादिभूषणशङ्खचक्राद्यायुधविशेषनिर्देशा
देवशकावकाशासंभवः ननु लक्ष्मणमुपधाः दिक्शिवे कचित्सासिद्ध्यतो मनुस्मृतेरपि मनवत्यरत्वात्सर्वपर इति भावः २॥ आत्ता
तावत्परतत्त्वप्रतिपादनाय प्रवृत्तानां श्रौतस्मार्तवचसां कथा केवलं शब्दसाधनाय प्रवृत्तेषु पारतानि सरस्वतीतदनुसारिदीक्षितानां तु न तित्वरूपा
अपि हरेरेव परत्वं जगदुरित्याह जगादेति अथेति एवंविधानि तदेवपातानि स्त्रनाय दत्तमितिसत्त्रमणमनु हरेरेव परत्वं जगाद अन्यथा
भ्यर्हितं चेत्यनेन प्राधान्यादेवेशस्य पूर्वत्वेसिद्धे ज्ञापदं तमितिसूत्रस्य वैयर्थ्यं स्यात् दीक्षितस्य विविधोक्तिभिर्जगा १५
देत्यधाहृत्ययाज्ये दीक्षितस्ता [illegible] नृसिंहपनसुमुपास्योमध्वारिरित्यादिनोपक्रमस्वशिष्योपास्यत्वेन हरेरेव पर
त्वं प्रदर्शितवान् कथमन्यथा सुमुपास्य इनेन इत्येव नोक्तं नहि सुधियामुपास्योऽपरो भवितुमर्हतीति मदुपास्तो प्रस्तावन्धवतेरसंभवात्

लोकाभेदस्य सिद्धिरिस्तुतानि दृष्टिदिवां त्यागयोनोऽतिमनुमोदनेमरवीकुर्वन्तोऽरेर्दनपरत्वं तत्त्वते नदवनानि दीक्षितानां तु रतित्वरूपस्त्रेनदवनानु यानि ४
पिनिर्वानि

नाच्छिष्टापरिगृहीतत्वाच्छिवसहस्रनामादीनां सफलत्वं अनयोश्चाविरोधादर्शनादनुपहृदर्शनाच्छंकरप्रमुखैः शिष्टैः परिगृहीतत्वाच्च फलत्वं
यथाच हस्तादच्युतांघ्र्याराधने फले निखिलहस्तारस्यः प्रसूयते तस्मिन्नेव चात्यादरः क्रियते तदर्थमेव पुरुषाणां हस्तारोपणाद्दिश्रमस्त
यानयोरेव निखिलभारतरसः आद्रियते शिष्टैरेतदर्थमेव व्यासस्य भारतनिर्माणादिश्रमः इत्यनयोरत्युत्तमत्वादर्थवादत्वेपि सतत्त्व
सारेणैव परत्वमास्थेयमिति भगवदुक्तिभीष्मोक्तय इत्यनेनानयोर्भ्रमविप्रलिप्साकरणापाटवप्रमादादिदोषरहितत्वेन वेदसारत्वं सूचितं भीष्मो
क्तेरपि भगवतैव वेदशाहस्र्यं संपाद्य वेदप्रवारा इवतत्स्यास्यतेवसुधातले इत्युक्तैः सदस्युद्घोषितमित्यतो योधीते निखिलान्वेदान्साङ्गो
पनिषदान्द्विजः नचाख्यानमिदं विद्यान्नैव सस्याद्विचक्षणः यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचिदित्याद्युक्तेर्निखिलवेदार्थरत्ना
करस्य प्रमाणातमस्य वेदोपबृंहणात्मकस्य भारतस्य भगवत्परत्वे सिद्धे शब्दब्रह्म सुदुर्बोधमित्युक्तेर्गंभीरार्थस्य वेदस्य तदनुसारेणैव
तात्पर्यं कंतस्मिन्नेवेति वेदेमदुपबृंहणमिति स्मृतेर्वेदार्थोपनिबंधत्वात्प्राधान्यं हि मनोः स्मृतं मन्वर्थविपरीता या स्मृतिः सा न प्रशस्यते
इति बृहस्पत्युक्तेः पुराणं मानवो धर्मः सांगो वेदश्चिकित्सितं आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हंतव्यानि हेतुभिरिति भारतात्सिद्धप्रमाणातमभावायामा
नुस्मृतेरपि मुख्यप्रमाणत्वमभिप्रेत्य एष कृष्णसमन्वयं प्राप्य मानवीति तत्रापि मनुर्नावक्ता ततः स्वयंभूर्भगवानव्यक्तो व्यंजयन्निदं महाभूता
दिवृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोनुदः योसावतींद्रियग्राह्यः सूक्ष्मोव्यक्तः सनातनः सर्वभूतमयोऽचिंत्यः स एव स्वयमुद्बभौ सोभिध्याय
शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् तदंडमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभं तस्मिन्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा
सर्वलोकपितामह इति जगत्कारणत्वप्रतिपादनेन विष्णोरेव परत्वं प्रतिपादितवान् ननु जगत्कारणत्वमात्रेण कथं विष्णोः परत्वमिति च
न्न जगत्कारणत्वस्यैव परलक्षणस्य यतो वा इमानीत्यादिश्रुतिविहितत्वाद्व्यासेनोक्तत्वात् नचसशिव एवास्त्विति वाच्यम् आपोनारा

अगज्जन्मादिकर्तृत्वरूपब्रह्म

तौकस्य: विचित्रजगतः कृतिरिति हरिरावेति हरेर्भुवत्वं प्रदर्शितं तन्मुहरिरेव यतो वाङ्मानीत्यादन्युक्तेर्लक्षणाकथनात् किंबहुना
लोकेलोका धिको हरिर्भवान्प्रभृति सर्वो हरिर्दैत्येभ्यो हरिरलं प्रभुरवहरेः परिहरेरित्यादिना दीप्तितेन बहुधा संकीर्तितो
हरिर्नेजानीमो हरेः परत्वा न्नामात्रना परिज्ञाना द्वाना मातरस्य बकुमशक्यत्वाद्यद्वांतराभावादेतिसुधीभिर्विभावनीय
२: मृतयेव वाक्सरस्वती नितरां स्फुटं जगादभारतेन तत्प्रपादितमधस्तान् चतुर्नरत्नुभूतिस्वरूपोपिक्रियापराणां भगवदाराधकत्वं
इत्यादिभिर्विविधोक्तिभिर्जगाद यस्मादीशापरतो विना निखिलतद्वचोऽसंगतिर्भवति ततस्तस्मात्स एव परः इतिशेषः पतदी
७१ निस्वसंबंधाद्वेपः अहह हेतिमनो नमांद्रौ लयन्कष्टतरमभिनीय कथयतित न्याविद्भुमतेर्नेनो नमन्यते रवात्विस्य हे दोर्भा
ग्यमहिमेतिभावः ॥१॥ इदानिं निखिलश्रुतिस्मृतिभिः परत्वं प्रसाध्यसदाचारेणापरत्वं साधयति विष्णोरिति [illegible] पुण्डरीकाक्षः पुनाति
तिश्राद्धमुखे आचम्यहरिंस्मृत्वा शिवद्भुमस्तु विष्णोः प्रसादादित्यादिनाभ्यासेन आद्यं तेनात्र मध्ये स्मरणादेवतद्विष्णोः संपूर्णतास्यादित्यं
विप् तेवबुधाः बहुवारं स्मारयन् अपरं ब्रुवतो विष्णोरेव परतासद्यायान्यथानुपपत्त्यातात्पर्यं वत्याह सत्वपामासत याहि विमतो विष्णुः परः आ
द्यादिमध्यांतेषु पुनः पुनः स्मारणात्मकशिष्टाचारविषयत्वात् योनयस्तेनासावेताद्दशो यथा शिवादिस्तव्यतेनाथं तस्मात्परः इत्येव परत्व
स्य च नंभवति न च तदाचारमङ्गामाणेषु प्रसति अत्यन्तबाधके श्रुतिस्मृतिमूलकत्वात् न च तस्याशिष्टत्वं तदाचारस्यप्रसिद्धेः शिष्टैः
स्वीकृतत्वात् नन्वास्तां परत्वस्यचनं तत्तदुपासकाः अहम् एव अनानन्तत्वरत्वमुखेसहोष्यमुख्यतस्यवदंतीतितेषामपि परत्वं स्यात्तानि २:
स्वतन्त्राहस्मारीतिकथंतर्हि तेनैवमुक्तमित्यतआह सुधीरितिन हि सुधियो वस्तुनिःस्त्वकालेऽन्नतं वदंत्यन्यथा तेषां सुधीत्वं व्या

नचामङ्गलरूपत्वाद्रुद्धादावनुचितं शिव इति वक्तुं शक्यते विद्याकामस्तु गिरिशमित्यादिना मङ्गलोचितत्वप्रतिपादनात् कथं तर्हि हे शिव स्त्वनस्मृत इति
चेत्सुखोपास्यत्वेन तस्यैव परत्वं ज्ञानतापरत्वादेव तत्स्मरणस्यानुरक्तत्वं ज्ञानतानस्मृत इति वदामः यदि तु प्रकृतोचितप्रयोगान्यथानुपपत्त्या त्रिनेत्र इति नो
तं न हि प्रकृतोचितः प्रयोगस्त्रिनेत्र इत्युक्ते सिध्यति मधुरिपुरित्युक्ते तु सिध्यति त्रिनेत्र इत्युक्त्वा पुनर्मधुरिपुरिति वक्तव्यमिति चेत् किं प्रत्यो नास्ति मुण्देशुद्देशितः प्रय
त्नो येनोपास्यमुपदिश्य मधुरिपुरिति वदेत् किं तु रागस्साधनाय प्रवृत्तस्तदविरुद्धं किंचिद्वदति तदविरुद्धं च मधुरिपुरित्येवेति स एवोक्तः त्रिनेत्र इत्युक्त्वा मधुरि
पुरुक्तौ को दोष इति चेन्नैरर्थक्यमेवेत्युच्यते कथं तदा कस्य वाभिधा प्रयुक्तनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्थानवेदयत् आशयपश्चात्तं देवा निदमध्यापमाश्रित्
ता.५ आसयत्स सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिरिति प्रत्युत स्वर्गप्राप्यत्वादिना परत्वं प्रतिपादितवान् अन्ये देवाः प्रत्युत नरकं प्रापयन्ति अय
नु स्वर्गं महो भगवन्नाहा [illegible] नं न चापरो देवानस्मत्तेषाश्रयेत् न वा विधिं वेदमध्यापयेत् न वा सलिलं पृथिवीं स्थापयेत् [illegible] त्यत्रा
शयः तत्रयो ब्राह्मणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै मन्त्रोदितः येनेत्यादि श्रुतिस्मृत्या प्रतिपादितः शिव एवास्त्विति
चेन्न यः स मे श्रीहरिर्गतिरिति देशितवाक्येनैवोपबृंहितत्वात् अनन्तरं च हारुरस्याभक्तं धिक्कुरुस्व भक्तं मित्रभक्तं विनिंद्य भक्तो
ऽहमुत्पादनाया नरेण हरिं नसुखमिति हरिमन्तरा सुखाभावं प्रतिपाद्य देवान्तरादपि सुखं स्यादेवेत्याशंकामनु [illegible] हरिं सुरः उप
हरिं सुर इति सुराणां हरेर्हीनत्वप्रतिपादनेन निराकृत्य अन्ति देवान्तरेस्म इति कलाधिक्यं प्रदर्श्य तत्कृपे यं हरिं भजतीति भगव
तेऽन्ये [illegible] प्रदत्वं प्रतिपा [illegible] द्य परत्वं प्रतिपादितं न चान्तरूपा [illegible] तीनामर्थीनतरं प्रत्युतेव वक्तुं हीन उपाधिकेचातिरतिक्रम [illegible] इति सू
त्र पस्यार्थनियामकत्वात् अन्यस्य परत्वे किं नितिदंना नमुक इत्यादि वक्तुं न शक्यतेऽतो भगवानेव परः पुनरपि जगतः क

प्रमाणानां सामान्यविशेषभावमामच्छतत्त्वमुपपत्त्येवागात्समासहस्रान्तपारतैवेसरअसाहास्तुरूपः पुरूषः पुराणेन पत्रकालो विज्ञातेन वेद र
कारादिभिना मान्तिश्रावते ममपावेतिमनःप्रसन्नतामेति राम नाम विशंकया राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे इत्यादौ न्यैनकेशा
नुसंधेयानि स्वानुभवं प्रमाणयति श्री मनीषामिति श्रावाल्याद्भागवतरामायणभारतपाद्मादीन् मन्वाद्यास्मृतीर्भेरुजादिसंहितावेदान्तभागा
२८ न्पपरतत्त्वनिर्णयार्थं चिरं विमृश्यतो मे मनीषामपि मुरभिदेव परत्वेनाध्यास्त तस्मान्निखिलसुजनैर्विष्णुपरता समास्थेयेति ननु पुराणा
दिविचारणेन मनीषां परत्वेनाध्यास्त नाम हरिरेवान्तभागेतु सदेव सोम्येदमग्र आसीत् तदैक्षत बहुस्यां यतो वा इमानीत्यादिभिस्तत्र यदादि
शब्दैरेव नाम विशेषमनिर्दिश्यैव परतत्त्वं प्रतिपादितमिति कथं तद्विचारणेन मुरभित्तत्त्वमनीषामध्यास्त इति चेन्न एको ह वै नारायण आ
२० सीन्न ब्रह्मा नेशानो अथ पुरुषो ह वै नारायणोऽकामयत प्रजाः सृजेयेति नारायणाद्ब्रह्मा जायते इत्यादिभिः श्रुतिभिस्तत्तद्यत्यदाद्यैर्निर्वि
वक्षसंभवात् परत्वेन मुरभिदो मनीषामध्यासनसंभवात् किं च पदार्थगंभीरार्थकवेदोपबृंहणरूपपुराणेष्वपि पुराणेतिहासादिकावस्मृति संहि
तादिपर्यालोचनया हरिरेव मनीषामध्यास्त तदानतदनुसारेणैवोन्नीतव्यानां श्रुतीनां तात्पर्यं चिकीर्षितमिति तत्परत्वमेव सुजनैरा मपि
स्थेयम् इतरपरत्वबोधिकया कयापि श्रुत्येतरपरत्वस्यापि स्वीकारे परस्परविरोधादिरूपदूषणकलापः प्रस्वीकारेपि तद्बो
धकप्रमाणानवकाशप्रसंग इति चेत्केवलेतरपरत्वस्वीकारेपि सर्वप्रकारासंग इति न्यायेन विष्णुपरत्वबोधकबहुप्रमाणानवका
शप्रसंगः उभयोः परत्वस्वीकारे तु को दोषः का तर्हि गतिरि[illegible]ति चेद्भूयसां स्यात्सधर्मत्वमिति न्यायेन बहूनामनुग्रह एव न्याय्य इति २१
प्रतिभाति तर्हीतरपरत्वबोधिकानां का गतिरिति चेत्तत्रामरवदौपचारिकं परत्वमास्थेयम् पदविशेषणवाचकानां विशेषपर्य
वसानं मंतव्यं पद्यामेदधिकारमालोच्य सोपानारोहणक्रमेणात्र परत्वं बुध्वाद्य ... शनैः शनैर्विष्णुपरत्वं बुध्वा दर्पिष्यद् इत्या

इत्येतेतिभावः आचारांतरेणसाधयति अंतइतिशिष्टोपिजनः अंतेमरणकालेतमेवस्मारयतिस्मरत्यपितत्नामैवजापयन्जपत्यपिअंतेपि
तस्मादाचारादपिसज्जनैर्हरेःपरतास्थेया॥४॥ आचारांतरंप्रमाणयतिस्तुतीतिपदद्वयेसमाहारद्वंद्वःस्तुत्यादिषुतत्स्मरणादिरूपशिष्टाचा
रान्यथानुपपत्त्यापरत्वसिद्धिरितिभावः नत्वप्रमत्ताप्रसिद्धिरितिन्यायेनांबिकेत्यादिनागोपालंप्रसिद्धंसाधयतिजडोपीतिशरणमितिहि
तोरपरानपाय्यहरिमेवजडोपिजपति अंतेप्रत्येकंक्रियासंबंधःहेतुस्त्वेकेनेतिशब्देनेतरेषांशरणत्वमपाकृतं किंबहुनात्यंतपा
मराण्यप्याश्रयंतेमहेंद्रंश्रुतेवारामरामेत्येववदंतीत्यतोभगवानेवपरइतिभावः॥५॥ननुपामरजनसिद्धिःशिष्टजनसिद्धयाबाध्यतेनचा
त्रशिष्टप्रसिद्धिरस्तीत्याशयम्‌विनिगमनाविरहादितरेषामेवशिष्टत्वंकिंनस्यादितिशंकायाःसम्यवकाशासंभवादितिवक्तेतांशिष्ट
त्वेव्यासादपिएवेतमानांभगवद्भजनादिरूपाचारवतांशिष्टत्वंशिष्टानांचतादृशाचारवत्त्वंतएतेसाधवःसाध्वीभेजिरेमुनयोयाग्रइत्या
दिनेतरभजनस्यतदाचारवहिर्भूतत्वेनाशास्त्रीयत्वेतदाचारवतामशिष्टत्वंचमुमुक्षवोघोररूपान्हित्वारजस्तमःप्रकृतयइत्यादिना
अत्यापद्यतेःप्रमाणानमस्करतिश्रीधरायस्यभगवद्वतारत्वेनपरमाप्ततमवेदविभागकर्तुःश्रीमद्वेदव्यासवाक्यस्यैवविनिगमकत्वात्
नचतद्वाक्यमप्रमाणंनाधारमाक्प्रमाणेनाऽकेदापत्तेरित्याहद्वेवेति [illegible]
[illegible] अमेवोद्धरापराचार्येर्भजिरेमुनयोयाग्रइत्यादिनोविमुक्तैरपुरारेर्भजनमुक्तंत
तोपितेनापि शिष्टत्वसाधकेनव्यासोक्तसदाचारेणविज्ञाःपरतामुसिद्धाएवनाधुनेवस्यहुमयोग्येरवाचीनैरितिभावः
अनुमोदिताअवतेवनदनुगामिनःतेभावकल्पंतेअनुतानिहित्यादिनाष्टा॥ आचारांतरंप्रमाणयतिहरिःॐमितिहरिःॐमित्यत्रा
नुकरणत्वादसंधिरवोधःअखिलजनःस्वार्तानेवेसमयेविसर्पः परमशिष्टाचारंसर्वशंकानिवर्तकंप्रमाणयति शिवोपीति

मुमुक्षवोघोररूपानित्यादिनाभगवतोराणिनिषेधपाद्वि४

माहात्म्यगुणप्रदीप

शाख्यांतराशयादेवतदनुसारिशानिराकृतंतत्कथमुक्तमाशयाद्बहिरेवेतिचेन्न ६

सउच्यते हिरण्यगर्भोयोगवेत्ता नान्यः पुरातनः अपांतरतमाश्चैव वेदाचार्यः सउच्यते प्राचीनगर्भंसमृषिंप्रवदंतीह केचन उमापतिर्भूतपतिः
श्रीकंठोब्रह्मणःसुतः उक्तवानिदमव्यग्रोज्ञानंपाशुपतंशिवः पंचरात्रस्यकृत्स्नस्यवेत्तातुभगवान्स्वयं सर्वेषुनृपतिश्रेष्ठज्ञानेष्वेतेषु
दृश्यते यथागमंयथाज्ञानंनिष्ठानारायणःप्रभुः नचैनमेवंजानंतितमोभूताविशांपते इत्यादिनाप्रामाण्यमस्यप्रतिपादितत्वात् अत्रकेंस त्व२
२२ वेदांतेकस्मिन्नेवपर्य्यवसानंएषाकृवेतिप्रश्नार्थः नितरांस्थीयतेपर्यवसीयतेसर्वेयत्रसानिष्ठापर्यवसानभूमिर्भोवोक्तिपिपर्यवसानंप्रतिपादनावधिरित्यर्थःस
नारायणएव एनमेवंचसर्वशास्त्रतात्पर्यविषयंतमोभूताज्ञानंतितेमहद्वैचित्र्यमितिमूर्द्धनमांदोलयन्नत्याश्चर्येणादेशंपायनोजगादनन्वात्मसेनैवोत्प
त्यसंभवादित्यादिनानिराकृतंतत्पर्वैविवरणवतीशंकरैः [illegible] एकेनैवकन्योत्तेनेवमुखेनमिथोविरुद्धप्रामाण्याप्रामा
21 ण्यप्रतिपादनासंभवात् शंकराचार्येणाप्याशयाद्बहिरेवनिराकृतंविभाव्यतांचेदंसुधीभिः कथमन्यथाप्रेमरसाप्लुतोभगवान् शंकरोभगव
च्छास्त्रंनिराकुर्यात्तथाहि नेनुश्रुतिसमाश्रयणोप्येवंरूपएवेश्वरोनिर्धारितःश्रुत्यनुसारिणीचस्मृतिःप्रमाणमितिस्थितिस्तत्कस्यहेतोरित्यादिनाता
वदास्तिपत्तापिशंकराचार्येणश्रुत्यनुसारित्वंतन्त्रस्यस्वीकृतंसमादधताचयद्यप्येवमित्यादिनाविप्रतिषेधांशस्यविसंवादस्यानत्वंस्वीकृतं [illegible]
[illegible]
२४ [illegible]
२२ [illegible] निराकरणेननिखिल [illegible]
[illegible]) अनंतरंचभागवतसिद्धांतंब्रुवाणेनतत्रनारायणएकएवात्मनात्मानमनेकधाव्यूह्यावस्थितइतियदुच्यतेतन्ननिराकि २२
यतेतदपिभगवतोभिगमनादिलक्षणमाराधनमजस्रमनन्यचित्ततयाभिप्रेयतेतदपिनप्रतिषिध्यतेइत्याद्युक्तिरपिनिराकरणाभीतस्यैवप्रतीं

गौरवं३ त

२२ शापेन दर्पलोवेदस्यतथोक्तिर्दुष्टमोहार्थेवातथोक्तमित्यपिकश्चित्प्रत्रइतिपथासंभवंपथाकथंचिदुन्नेयमितिब्रूमः अवैदिकंतच्चैदावेदयिष्यते
चनिखिलव्यवहारभङ्गतावाभागवतिपरतोदितापथैवप्राहपाञ्चइत्यादानुपरिष्टात्॥७॥ अकांडांतरेणासाधयतिप्रामाण्यमिति सर्वशास्त्रैवेष्णवा
नांमेवप्रामाण्यमहङ्कारितमपिमहदृष्पेतेनान्येषांतादृशांदृष्पेतेइतितद्दर्शनमपिस्वान्यथानुपपत्त्याहरेः परत्वंसाधयतिपथान्यो विकश्चित्परस्यातद निमग्नपति
श तदीयानांमपिकश्चित्प्रामाण्यमहत्त्वधारितमहत्त्वैर्दृष्पेतेनैवदृष्पेतेऽन्ते नान्यः परइत्याशयेनाहनेतरेणामितितत्रतावद्वारंतसेहोपनिषदान्वेदान्पे
विप्राःसम्यगास्थितावर्तंतिविधिमास्थायपेचापिवृत्तिधर्मशास्त्रेभ्यो विशिष्टंज्ञानामिकगत्तिमेकातिनांनूनमितिवैष्णवानांवैशिष्ट्यंप्रतिपादन
नुसर्वएवतर्हिवैष्णवाःकुतोनसवंतीत्याशंक्यपंचकालिभिरार्कीर्तिआत्यासुकुरुनंदनब्राह्मणकेरालविद्धिसर्वेमतहितेरतेभवेवक्तव्युगप्राणिराशीः
कर्मविवर्जितेतिरुक्तंअनंतरमपिएवंन्दुगुणोधर्मइतिचुर्धर्मविवितंनकुर्वतिकथंविप्राअन्येनानामतस्थिताःइतिजनमेजयप्रश्नानंतरंतिस्रः प्र
कृतयोराजन्देहबन्धेषुनिर्मिताःसात्त्विकीराजसीचैवतामसीचैवभारतदेहबन्धेषुपुरुषश्रेष्ठकुरुकुलोद्वहसात्विकःपुरुषव्याघ्रभवेन्मोक्षायनिश्चि
तःअत्रापिसपुरुषंवेदपरस्मधुसूदनसात्विकस्तुविज्ञेयोभवेन्मोक्षेचनिश्चितःइत्यादिभिर्वचनैःवैष्णवेवैशिष्ट्यंप्रतिपाद्यकृपापातित्वभगवद्दृष्ट्याप्राम
सत्वगुणएवेतद्धर्मलभतेतन्निष्ठश्चभवतिनेतरइत्युक्तंवृत्तपितत्रैवपंचरात्रविरोधेतुयथाक्रममपरान्प:एकांतभावोपगतास्तेहरिंप्रविशंतुवाइतिपंचरात्रविदामे
व मोक्षभागित्वोक्त्यावैष्णवेवैशिष्ट्यंप्रतिपादितंपत्तुशंकरोयैपंचरात्रप्रामाण्यंनिराकृतंतद्भगवद्दज्ञानशाहेतुख्यसंपादनार्थमाशयाहहरिवैतिप्रतीयतेभारतेचैवेष्व
तुर्भिस्संमितंभविष्यतिप्रमाणेवेएतन्महद्युपाख्यानंएतद्धिदृष्टव्यास्त्रांशास्त्रमुत्तमसज्ञितंजितंतेपुंडरीकाक्षइदंमहोपनिषदंचतुर्वेदसमन्वितमित्यादिनानंतरमे
वशास्त्रंयोगंपंचरात्रंवेदारण्यकमेवचज्ञानान्येतानिब्रह्मर्षेलोकेषुप्रचरंतिहिकिमेतान्येकनिष्ठानिपृथङ्निष्ठानिवामुनेप्रब्रूहिवैमयापृष्टःप्रवृत्तिंचयथाक्रम
मितिजनमेजयप्रष्टेनवैशंपायनेनसांख्यंयोगंपंचरात्रंवेदाःपाशुपतंतथाज्ञानान्येतानिराजर्षेविद्धिनानामतानीवैसांख्यस्यवक्ताकपिलःपरमर्षी

पंचरात्रप्रामाण्यसूचनपूर्वक इत्यादिना

वान्निमस्तत्राभ्यांशङ्करेणाप्रामाणपखण्डनपरतयैवोक्तमितिइतिचेन्नदप्यन्तरस्वारस्येविचारितेंतेताशयाद्बहिरेवेतिप्रतीयतेविचार्यतांचेदमपिसुधि
भिः तदप्रतिषिद्धमित्यत्रतत्खण्डनेनतत्रप्रामाणस्योत्पत्त्यसंभवस्यवापरामर्शःस्समीचीनतरःप्रतिभातिग्रन्थिमखण्डनप्रकरणमप्युत्पत्ति
२३ प्र२ स्वीकारएवसामंजस्येप्रोतितदनभ्युपगमेतुकथंअस्मिन्नेवतन्त्रेतन्त्रान्तरेतपरमसंहितायांसद्वनादिरनंतश्चपरमोऽर्थनिनिश्चितइत्यादिनाजी
वोत्पत्तेर्विप्रतिषेधाच्चप्रामाणपाप्रतिषेधइत्यत्तिमस्तत्रसिद्धान्तार्थःकथंतत्रैवतदेवप्रतिषिध्यतेदेवाभिप्रायान्तरंविनावदेत् साक्षाद्व
भयंजश्चशङ्करस्सद्वनादिरनंतश्चेत्यादिवाक्यंनविजानातियततत्पत्तिनिषेधं [illegible] पादेनाक्षेपोत्पत्त्यसंभवदोषेणानि
२२ राकंतुप्रवृत्तःअन्ततएवाशयाद्बहिरेवनिराकरणमितिप्रतीयतेयद्यपिचतुर्थेवेदेष्वपंक्तेयोऽलब्ध्वाशाण्डिल्यइदंशास्त्रमधिगतवानित्यादिवेदनि
न्दादर्शनादप्रामाणमित्युक्तंनदपितत्साधीयः यथाप्रातःप्रातरनृतंतेवदन्तीत्यनुदितहोमनिन्दोदितहोमप्रशंसार्थेत्युक्तं तथात्रापितत्प्रशं
सार्थत्वेनोपपत्तेःकथमिदमवगम्यतइतिचेत्पश्चाद्वेदान्तेवप्रतत्वाभिधानात्प्रकृतस्यवेदार्थस्यसुखावबोधार्थंतच्छास्त्रमारम्भइतिपरम
रितिर संहितावाक्यैःउपक्षिप्तमाचार्यैर्विस्तरभयादुपरम्यतेनन्वाशयाद्बहिरेवनिराकरणेकिंप्रयोजनमितिचेद्देवबाधकासुरविमोहनमोहनंचतुर्थयुगाभिरुद्धये
चेत्यवैदिकपदार्थविवेशेनलिङ्गवैपरीत्यमपिघटतेशाबरोड्डामरडीशरुद्रयामलपाशुपतादीश्चसद्यःप्रत्ययकारकान्निर्ममेकोलात्परत ऽखिलजनमोहनं
रंनहीत्याघन्ततमवाक्यदर्शनान्निरवधिनरकसाधनबोधकान्कुशास्त्रवादीन्नरकसोपानांश्चनिर्ममेवृक्षरणोभूत्वाभगवन्नास्माभि
प्राप्यज्ञतच्छिष्यैवेशंपायनप्रणीतवृत्तिमतंनिराकृत्यमायावादमसच्छास्त्रंचनिर्ममेकिमत्रप्रमाणमितिचेत्पाद्ममेवतथाहि उत्तर
खण्डेऽश्रीप्रादुर्भावानन्तरंपार्वत्युवाच पाखण्डानांतुसंलापंवर्जयेदितियत्त्वयाउक्तंममेहभगवन्सर्हिताद्पिगर्हितंतेयाद्दशासमाचक्ष्वके २३
लिङ्गैश्चिह्निताभुविशश्रीरुद्रोवाचयेन्यदेवंपरत्वेनवदन्त्यज्ञानमोहितानारायणाज्जगन्नाथात्तेवैपाखण्डिनस्मृताः कपालभस्मास्थि

यते अत्र च भगवत्तत्वाराधनं च स्वीकुर्वता स्वीकृत एव भागवतसिद्धान्तोऽतश्चैत्येति स्फुटमेव प्रतीयते स्वोक्तसिद्धान्ते तदसंगत्यात् उक्तांशस्वी
कारेऽशांतरनिराकरणोपि नास्माकं क्षतिः निराकरणं चापि न संभवति तथा हि परशं वासुदेवात्संकर्षणाज्जत्पद्यते इति विसंवादस्या
पि२ नत्वेन स्वीकृतं तत्रैव विचार्यतां किं वा व्यासार्य एव सर्वत्र भगवता शंकरेण स्वीक्रियते तत्रैव अप्रामाणिकत्वं गौडपादीयकारिकाभाष्ये
उपासनाश्रितो धर्म इत्यत्र धर्मो जीव इति व्याख्यातो कथं वा स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेति श्रुतिविरुद्ध एव न स्वभावत्वकाधिरिति
व्याख्यातो ग्रन्थस्य स्वानभिमतस्याने पत्र तत्रवा व्यासार्थस्य कृतवान् अंग्रेज्यन्तु किं तत्रैव राहेवोऽन्यत्रे वात्रा प्युत्पद्यते इत्याद्यंशस्य
शास्त्रविरुद्धत्वादाविर्भवतीत्यापर्यालोचितविधोपतां तं नाश पोप्येवमेव प्रतिभाति कथमन्यथा वेदार्थपर्वं हरा कुर्वन्वेदविरु
द्धं वदेत् अतः परोक्षप्रियाइव हि देवा इति वक्तव्योक्ति मेवास्या वेदत्वे वेदेभ्यस्तु मिस्समित्तभारतोक्तेः पृथग्ज्ञानमोहार्थं नातथो
क्तिः किं चैतावन्मात्रेणांशस्य निराकरणे तथात्वे तादृशांशसम्बन्धादखिलस्य चाप्रामाण्यं बहुशो जीवयोनित्वप्रतिपादकांशस्य निराकर्तव्यं
त्वं तत्सम्बन्धान्निखिलस्य भारतस्यापि चाप्रामाण्यं स्यात् तत्र गतिर्विधीयते इति चेदत्रापि सुकाया अन्यस्यापि गतिर्विधाने केनचित्सुरबो
मुद्दितो बुद्धिहतावेति न जाने एकोश्यत इत्येतत्पदमार्गं [illegible] लाभिनिरुद्ध इव निर्गते इयावस्थितस्याचार्यस्य बहुशास्त्रार्थविचार
णेन बुद्धिः श्रान्ता वा व्यासार्थापरित्यागश्च यथोवेति स्वल्पधियालोचनेनापि न ज्ञायते कथं चार्यणा भेदश्रुतीनां समन्वयः द्वैतमार्गप्रवेशितं तं प
रीत्यतां चेदं पदादाचक्षिः किमेतादृशानिराकरणेन निराकरणं जातं अग्रिमस्कन्धेनापि निराकरणं न संभवति जीवमनोधिष्ठातरि भगवत्यजस्य
तत्त्वबुद्धानां पर्यवसायित्वेन जीवोत्पत्तेः कर्तुः करणोत्पत्तेर्वानभिप्रेतत्वात् तर्हि तत्र कर्तुरेतत्सूत्रप्रणयने कोभिप्राय इति चेदर्थज्ञानमात्रेण कश्चि
दल्पज्ञस्तेनान्तरश्चात्राप्यप्रामाण्यं न गृह्णीयादित्यल्पज्ञशंकामुत्थाप्य तन्निराकरणेन तं प्रामाण्यदृढीकरणमेवेति वदामः निराकरोऽन्यान्तर

सांधर्मंकुरुष्वसुरसत्तम तामसानिपुराणानिकथयस्वचतान्प्रति मोहनानिचशास्त्राणिकुरुष्वसुरसत्तममयिभक्तास्त्वयेविप्राभविष्यंतिमह।
२४ र्षयः तच्छ्रुत्वातान्समाविश्यकथयस्वचतामसान् कणादंगौतमंशक्तिमुपमन्युंचजैमिनिं कपिलंचैवदुर्वासंमृकंडंचबृहस्पति भार्गवंजमदग्निंचदशैतान्
तामसान्ऋषीन् तवशक्त्यासमाविश्यकुरुत्वंजगतोहितं त्वच्छक्त्यासंनिविष्टास्तेतमसोद्रिक्तयाभृशं तामसास्तेभविष्यंतिक्षणादेवनसंशयः कथयंतेचविप्रा
स्तामसानिजगत्त्रये पुराणानिचशास्त्राणित्वंचासत्वनरेहितः कपालचर्मभस्मास्थिचिन्हान्यमरपूजितः त्वमेवधत्तवांलोकान्मोहयस्वजगत्त्रयं तथापाशुपतंशा
स्त्रंत्वमेवकुरुसुव्रत कंकालशैवपाखंडमहाशैवादिभेदतः अवलंब्यमतंसम्यक्वेदवाह्याद्विजाधमाः भस्मास्थिधारिणःसर्वेभविष्यंतिनसंशयः त्वांपरत्वेनवक्ष्यंति
२३ सर्वशास्त्रेषुतामसाः तेषांमतमधिष्टायसर्वेदेवाःसनातनाः वयमुक्तेमहिमुखाःक्षणादेवनसंशयः अहमप्यवतारेषुत्वांचरुद्रमहावलः तामसानांमोहनार्थंपूजया
मियुगेयुगे मतमेतदवष्टभ्यपतिष्यंत्येवनसंशयः तच्छ्रुत्वारुद्रयोक्तंतुवासुदेवेनभामिनि समुद्विग्नमनादीनोवभूवाथवरानने नमस्कृत्वाथतंदेवमब्रुवंपरमेश्वरं त्व
यादिष्टमिदंदेवकरोमियदिभूतले स्यान्नाशायमेनयभविष्यतिनसंशयः नशक्यंहिमयाकर्तुमेतत्त्वंसंहरेध्रुवो त्वदाज्ञापापिनोलंघ्याःसर्वंदुःखतरंमहत् एवमुक्तस्त
तोदेविसमास्वास्यचमांपुनः आत्मनाशायतेवत्समभवत्वित्याहमांहरिः देवतानांहितार्थायकुरुष्ववचनंमम तवाप्युज्जीवनोपायंकथयामिसुरोत्तम निःसंशयमहावाहोम
मनामसहस्रकं हृदयेमांसदाध्यायन्जपमंत्रंममाव्ययं षडक्षरंमहामंत्रंतारकंब्रह्मउच्यते येभजंतिहिमांभक्त्यातेषांमुक्तिर्नसंशयः इंदीवरदलश्यामंपद्मपत्रविलोच
नं शंखचक्रशार्ङ्गसिधधरंसर्वाभरणभूषितं पीतवस्त्रंचतुर्वाहुंजानकीप्रियवल्लभं श्रीरामायनमइत्येवमुच्चार्यमंत्रमुत्तमं सर्वदुःखहरंह्येतत्पापिनामपिमुक्तिदं इमंमंत्रंजपन्
नित्यममलस्त्वंभविष्यसि भस्मास्थिधारणाद्यत्तसंभूतमशुचिस्त्वयि मंगलंतद्भवेत्सर्वंमन्मंत्रोच्चारणात्सुभाग् त्वद्विज्ञानात्पापयिष्यामिसदासर्वसुरोत्तम मदन्येदेवताभक्ति राम
जापेननुसुव्रतः मनसैवार्चयहृदिमांनाथंपुरुषोत्तमं मदाज्ञांकुरुमत्प्रीत्यासर्वमेतच्छुभंतव इतिसंदिश्यमांदेविविससर्जमरुद्गणान् विशिष्टास्तेनतेदेवानिवृत्ता २४
स्वाश्रमान्प्रभुः ततोमांप्रार्थयामासुर्देवाइंद्रपुरोगमाः शीघ्रंकुरुहितंदेवयथोक्तंहरिणाधुना देवतानांहितार्थायप्रवृत्तिःपाखंडिनांशुभां कपालचर्मभस्मास्थिधारणंत

धारापस्य वैदिकलिंगिनः ऋतेवनस्थाश्रमाच्च जटावल्कलधारिणः अवैदिकक्रियोपेतास्ते वै पाखण्डिनः स्मृताः पुंश्च
चक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः रहिता ये द्विजा देवि ते वै पाखण्डिनः स्मृताः समस्तयज्ञभोक्तारं विष्णुं ब्रह्मण्यदैवतं उ
द्दिश्यदेवता सा वै जुहोति च ददाति यः स पाखण्डीति विज्ञेयः स्वतन्त्रो वापि कर्मसु स्वात्मन्याश्रिपत्ते ये स्तु केशवे द्वादितं
महत्तु यस्तु नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदैवतैः समत्वेनैव वीक्षेत स पाखण्डी भवेत्सदा अवस्थात्रितये यस्तु मनोवाक्का
यकर्मभिः वासुदेवं न जानाति स पाखण्डी भवेद् द्विजः किमत्र बहुनोक्तेन ब्राह्मणा ये ह्यवैष्णवाः न स्प्रष्टव्या न वक्तव्या
न द्रष्टव्याः कदाचन एवं श्रुत्वा तु सा देवी पुण्डरीकेण निर्मार्जितं विस्मयं परमं गत्वा पुनः प्रोवाच भामिनी पार्वत्युवाच भ
गवन्परमं गुह्यं पृच्छामि सुरसत्तम मयि प्रीत्या समाचक्ष्व संशयो व नेतेमय कपालभस्मचर्मास्थिधारणं श्रुतिगर्हितं यस्त्वया
धार्यते देव गर्हितं केन हेतुना स्वीयाय स्थानदेवस्य पृच्छामि त्वां महामते महानुभावा कथितं न कृतं च महेश्वरः त्वयेरितमित्य
वत्कयेन कथितं चैव अकर्तव्यमिति श्रुत्वा कुत्र हीसिमे प्रभो इति देव्याः शुभं प्रश्नो रहस्यं जनवर्जिते उवाच परसंगुह्यं य
यदाचरितं स्वकं श्रीरुद्र उवाच शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टं परमाद्भुतं न वक्तव्यं त्वया किंचिच्छिवेनेष्टुं कथितं मया अप
ग्रन्कुपारीरत्वात्स्यामि नवै नमुच्या द्याम सुरा दैत्याः पुरा स्वायंभुवेन्तरे महाबलपरीवारा महावीर्या महौजसः सर्वध
र्मरताः शुद्धाः सर्वपापविवर्जिताः त्रयीधर्मयुताः सर्वे भक्ताः इन्द्रपुरोगमाः विष्णोः समीपमागम्य भयार्त्ताः शरणं गताः
अजेयाः सर्वदेवानां तपोनिर्धूतकल्मषाः त्वमेव त्राता हे देव त्वां जेतुं महीसि केशव इत्याकर्ण्य हरेस्तेषां कंपं देवानां च भया
त्मकं ता च ध्यात्वा चिरं दिव्यायमायाह पुरुषोत्तमः श्रीभगवानुवाच त्वं च रुद्र महाबाहो मोहनार्थं सुरद्विषां पाखण्डाचर

त्रयोदशं मात्स्यं चतुर्दशं प्रोक्तं कौर्म्यं च पंचदशं स्मृतं षोडशं गारुडं प्रोक्तं स्कांदं सप्तदशं स्मृतं अष्टादशं तु ब्रह्मांडं पुराणानि यथाक्रमं मात्स्यं कौर्म्यं तथा लिंगं
२५ शैवं स्कांदं तथैव च आग्नेयं च षडेतानि तामसानि निबोधत वैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभं गारुडं च तथा पाद्मं वाराहं शुभदर्शने सात्विकानि पु
राणानि विज्ञेयानि शुभानि वै ब्रह्मांडं ब्रह्मवैवर्त्तं मार्कंडेयं तथैव च भविष्यं वामनं ब्राह्मं राजसानि निबोधत सात्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः स्वर्ग
दाः शुभाः तथैव तामसा देवि निरयप्राप्तिहेतवः तथैव स्मृतयः प्रोक्ता ऋषिभिस्त्रिगुणान्विताः सात्विका राजसाश्चैव तामसाः शुभदर्शने वाशिष्ठं चैव हारीतं व्या
सं पाराशरं तथा भारद्वाजं काश्यपं च सात्विका मुक्तिदाः शुभाः मानवं याज्ञवल्क्यं च आत्रेयं दाक्षमेव च कात्यायनं वैष्णवं च राजसाः स्वर्गदाः शुभाः गौतमं
24 बार्हस्पत्यं संवर्तं च यमं स्मृतं शांखं चौशनसं देवि तामसा निरयप्रदाः किमत्र बहुनोक्तेन पुराणेषु स्मृतिष्वपि तामसा नरकायैव वर्जयेत्तान्विचक्षणः
स्तत्ते सर्वमाख्यातं प्रसंगाच्छुभदर्शने इति हि पाद्मे सहस्रनामाध्याये च भगवती देवी पुरो भूत्वा कल्पयामानुषादिषु स्वागमैः कल्पितैस्त्वं च जनान्मद्विमुखान्
कुरु मां च गोपय येन स्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरेति प्रोक्तं न चोक्तं ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं साम्येत्कथंचनेत्यादिना भगवद्विमुखीकरणस्य ब्रह्महत्यासहस्रादप्यधि
कतरत्वं मत्वा विष्णोः शिवाय सदा नामसहस्रं मे पावनमित्यादिना सहस्रनामपठनं तद्दोषप्रशमोपायमुपदिदेश अत्रापरत्रादि ये स्यात्तस्मिन्क
लौ पुंसः इत्यर्थः मानुषाणामादिशब्दादिभ्रस्तेषु मुख्येषु ब्राह्मणेष्वित्यर्थः प्रसंगापतितं समाप्याथ प्रकृतं एवं सात्विकेषु पाद्मादिषु षट्सु पुराणेषु सात्वि
कस्मृतिसंहितासु च वेदव्यासस्य भगवतः स्वस्फुटमेव दृश्यते परं त्वन्येषु राजसतामसनिबंधेष्वपि दृश्यते एव प्रसिद्धत्वाद्विस्तरभयान्नोल्लिखि य
दिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न तत्क्वचित् यो धीते चतुरो वेदान् सांगोपनिषदान् द्विजः न चाख्यानमिदं विद्यान्नैव स स्याद्विचक्षणः महाभारतचन्द्र
मा इत्याद्युक्त्या निखिलशिष्टपरिगृहीतत्वेन प्रमाणतमभारतवाक्योपन्यासेन निखिलैर्वाक्योपन्याससम्भवाच्च तत्सिद्धं सर्वशास्त्रे इति अत्र शास्त्र राम
इति लोकस्याप्युपलक्षणं महोरे कुतो महान्नेवेदव्यासमागतोसीत्याक्षेपसमये वेदव्यासस्य स्वचकोलोकिकोपि हि प्रवादो दृश्यते २५

स्कृतंमया तामसानिपुराणानियथोक्तंविष्णुनामम पाखंडशैवशास्त्राणियथोक्तंकृतवानघे इमंमतमवष्टभ्यमांद्विष्टा सर्वराक्षसाः भगवद्विमुखासर्वे
बभूवुस्तामसावृता भस्मादिधारणंकृत्वामहोयत्तमसावृताः मामेवपूजयामासुःमांसासक्तंचंदनादिभिः मत्तोवरप्रदानानिलब्ध्वाबलमहोद्धताः अत्यंत
विषयासक्ताःकामक्रोधसमन्विताः सत्वहीनास्त्वनिर्वीर्याजितादेवगणैस्तथा सर्वधर्मपरिभ्रष्टाःकालेयांसधमांगतिं इमेमतमवष्टभ्यचरंतिपृथि
वीतले सर्वधर्मैश्चरहितापास्यंतिनिरयंसदा एवंदेवहितार्थायपिप्पत्तिंवेदविगर्हितां विष्णोराज्ञापुरस्कृत्यकृतंचमौस्थिधारणं वाल्लचित्रमिदंदेविमोह
नार्थंविद्विषां अंतरेहृदयेनित्यंसंधायेद्वैजनार्दनं जपन्वैसततंमंत्रंतारकंब्रह्मवाचकं सहस्रनामसदृशंविष्णोर्नामपरात्परं तु षडक्षरंमहामंत्रंरघुणां
कुलवर्द्धनं जपन्वैसततंदेविसदानंदसुधाप्लुतं सुखमास्तेनिरंतरंहिमत्कायिसततंशुभे एतत्तेसर्वमाख्यातंत्वयापृष्टंवरानने किमन्यच्छ्रोतुकामासिश्री
सातत्यरिवक्षतां पार्वत्युवाच तामसानिचशास्त्राणिसमाचक्ष्वममानघ संप्रोक्तानीहयैर्विप्रैर्भगवद्भक्तिवर्जितैः तेषांनामानिक्रमशोममाचक्ष्वसुरोत्तम श्री
रुद्रउवाच शृणुदेविप्रवक्ष्यामितामसानियथाक्रमं येषांश्रवणमात्रेणपातित्यंज्ञानिनामपि प्रथमंहिमयैवोक्तंशैवंपाशुपतादिकं मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैःसंप्रो
क्तानिततःपरं कणादेनतुसंप्रोक्तंशास्त्रंवैशेषिकंमहत् गौतमेनतथान्यायंसांख्यंतुकपिलेनवै विषणेनतथाप्रोक्तंचार्वाकमतिगर्हितं दैत्यानांनाशनार्थाय
विष्णुनाबुद्धरूपिणा बौद्धशास्त्रमसत्प्रोक्तंनग्ननीलपटादिकं मायावादमसच्छास्त्रंप्रच्छन्नंबौद्धमुच्यते मयैवकथितंदेविकलौब्राह्मणरूपिणा अपार्थंश्रुति
वाक्यानांदर्शयन्लोकगर्हितं कर्मस्वरूपत्याज्यत्वमत्रचप्रतिपाद्यते सर्वकर्मपरिभ्रंशैर्नैष्कर्म्यंतत्रचोच्यते परेशजीवयोरैक्यंमयात्रप्रतिपाद्यते ब्रह्मणोस्यप
रंरूपंनिर्गुणंवक्ष्यतेमया सर्वस्यजगतोप्यत्रमोहनार्थंकलौयुगे वेदार्थवन्महाशास्त्रंमायावादमवैदिकं मयैववक्ष्यतेदेविजगतांनाशकारणात् द्विजन्मनाजैमिनि
नापूर्वंवेदमपार्थकः निरीश्वरेणवादेनकृतंशास्त्रंमहत्तरं शास्त्राणिचैवगिरिजेतामसानिनिबोधमे पुराणान्यपिवक्ष्यामितामसानियथाक्रमात् ब्राह्मंपाद्यंवैष्णवंतुशैवं
भागवतंतथा तथैवनारदीयंतुमार्कंडेयंतुसप्तमं आग्नेयमष्टमंप्रोक्तंभविष्यंनवमंतथा दशमंब्रह्मवैवर्तंलिंगमेकादशंस्मृतं द्वादशंवामनंप्रोक्तंवाराहंच

कल्पन पाप्रा त्मत्वं ब्रवीमि किं तु गायत्री देवी मंत्राधिष्ठात्री तु धि

त्यापि वाचकेन स्त्रीलिङ्गसम्बन्धात तद्वाच्यस्यं दस्स्त्रीत्वमभ्युपेत्यततो लोके स्त्री वाचकं पद्यदि स्त्रुकरीत्याशक्ति त्वमभ्युपेत्यततस्तदापादित ब्राह्म

त्व णीवतां शाक्तत्वमभ्युपेयते चेत्तदा तन्मतन एवपुरवचक्रादिरेवां किंनत्वान्नुरुषमात्रस्यैवेल्मवत्वमेवकुतो नस्यात् प्रस्तराकल्पनेतिचेद देतेक

ल्पना लाघवेनमेदितास्मन्तुस्वपमेचोत्प्रेस्यदूषणं दद्याकिमिति द्वेसि नादमनयोत्त्वमेवमंत्रगायत्री पदप्रचतिनिमित्तसमान हे

२६ दस्कत्वेनत्सेरगासाद्दश्यागिसिंहो माणवक इत्यादिवदन्यत्रापि गौणी प्रवृत्तिरितितदधिसात्कमत्वायादितत्वा ब्राह्मणत्वस्य ब्राह्मणानां

शाक्तत्वं ब्रवीमीति चेन्मंत्राणां विचारितेऽस्मादि स्मंः त्तातस्यस्य भावत दुपास्यत्वं धीमहीति ध्यातरुपासकत्वं च प्रतीयते इति विष्णु देवताउ

25 पास्योस्येति वेस्णवइति युत्पत्योपासकत्वसंबंधेनैव स्नवत्वस्वीकारः समुचितः ब्राह्मणत्वायादमक मंत्राधिष्ठात्रत्वमात्रेण शाक्तत्वस्वीका

रोवासमुचित इति विद्वावद्भिर्दराग्रहमुत्सृज्यैव विचार्यतां वस्तुतस्तु प्रतिपादकत्वेन विष्णुसंबन्धमहि मंत्रेवमन्त्रस्य ब्राह्मणत्वापादनशक्तिः किं

चयदि मंत्राधिष्ठात्रत्वमात्रेण शाक्तत्वं स्वीकरोषि तदा विनिगमनाविरहान्मंत्रप्रतिपाद्यत्वेन वैस्नवत्वमेव कुतो न स्वीकरोषि यस्यामेवरी

तावान्तरस्तदानपेवरीत्यागायत्र्यादिपि मूलमन्त्रस्य प्रणवस्य प्रतिपाद्योप्यधिष्ठातापि स एवेतितथापि वैस्नवत्वमस्तमेव चएकेऽजिरूप

त्वेपथाऽक्तरस्मिन् लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवति यथायथोपासते तथा भवतीत्यादि श्रुत्यातदुपासकानां तत्त्वप्राप्तिः फलंस्यात्

तथामति ऋपसर्पेद सौमात्सकपाप्रस्तावगंधत इति वत्मोत्सर्थे कोपि पयत्नेन कुपति विद्वा चेज्जीवः परमात्मा वा ऋाद्येजीवाः बहवो एकोवाना

द्यस्तस्यापि तत्समानयोगक्षेमत्वेनोपास्यत्वान्नईत्वात द्वितीयेत्वस्यस्वोपास्यत्वासम्भवः परमात्मोचेद्वैस्नवत्वसिद्धिरेवेत्यागतोस्यायुष्मन्नवशो

न३ मन्मार्गे ननु परमात्मा विष्णुत्वे किं प्रमाणं विनिगमनाविरहादन्यएवकश्चित्त्वितिचे देति [illegible] वाचेर्ष

[illegible] यं ध्येयमुक्तप्रमाणन सहस्रशः श्रुतिस्मृतीरुरावन्नपिवर्यसादिशिष्टतमाचारं पश्यन्नपि विष्णोः परमात्मत्वं नजानासि

उरुक्रमगजेन्द्रस्तुतोः एवं गजेन्द्रमुपवर्णीतनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिङ्गभिदाभिमानानैतेयदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयो

[illegible]

स्यादेवं यदि कश्चिदेसवस्याज्ञ स्मनाभ्द्राणामेवानिखिलवेदवेदमूलभूतपागायश्चैवशक्तिरूपयाब्राह्मणात्वापादनात् शक्तेर्गीताः शाक्ता इति ब्रुल
त्वासर्वेषां शाक्तत्वमेव न तु कस्यापि वैष्णवत्वं तदभावेन ब्रह्मसत्यस्यगायत्र्यारविन्दसोरम्यवदाश्रयासिद्धत्वात्तदन्यथानुपपत्त्या हरेः परत्वासिद्धिरि
ति चेदहो ज्ञानांचोघमिदं यतो वृहतीजगत्यादिवच्छन्दोनामैवेदं गायत्रीति नहि वाचकशब्दस्य स्त्रीलिंगत्वमात्रेण तद्वाच्यस्यापि स्त्रीत्वसिद्धिर्मक्षिकादेव
तादिशब्देषु व्यभिचारोपलब्धेः अस्तु वास्त्रीत्वं तथापि न शक्तित्वेन सर्वेषां शाक्तत्वं स्यात् लोके स्त्रीवाचकं पदं यद्विशुक्तरीत्या शक्तित्वमभ्युप
गम्यते चेदत्र विचार्यतां किं त्वदभिमता शक्तिर्जडरूपा चिद्रूपा वा आद्या चाभिव्यक्तिरूपा षाड्गुण्यसाम्यात्यभावरूपत्वेनाभावस्य चाधिकरणा।।।
र्थत्वाद ९६ त्मकत्वेनेति तुच्छत्वमेव सिध्यति न च तत्संभवः जडशक्तेः प्राभृतानां वेदसांमतितुच्छत्वस्याशक्यसाधनत्वात् तुच्छत्वस्वीकारेपि तदापादितब्रा
ह्मणात्वस्यापि तुच्छत्वे [illegible] पक्षेर्निजडरूपत्वेन पदार्थत्वं स्यात् ४ कार्यसिद्धेन कारणेन भवितव्यमिति शक्तेरपि तुच्छत्वापत्तेर्न जडरूप
सिद्धिर्ननु मार्त्तिकादिभ्यः किम्पादीनां विलक्षणानामुत्पत्तिर्दृश्यते तद्वत्पादितेऽचेतद्रूपत्वे त्वस्मिन् स्तेनेवादरपेणानत व्यारव्यातृभिः प्र
वा १ करपतिपत्तिप्रभृतिभिरिति चेन्न असत्कार्यवादापत्तेः आयत्ततां तावत् कोदोषः इति चेत् सर्वस्य सर्वत्र सर्वतः सुलभत्वापातः सत्त्वाविशेषादिति
ब्रूमः सत्कार्यवादेपि कारकव्यापारवैयर्थ्यमिति चेन्न अभिव्यक्तिरूपापादनेन साफल्यात् आवस्थान्तरमेव च वृद्धिशब्दार्थादीनामालम्बनेन २१
तु कारणाद्विलक्षणां वस्तिति कथं तर्हि कार्ये सीमानुभावो यत्रापंक्तिमिति चेन्न व्यभिचारदर्शनेन सालक्षण्यनियमप्रतिषेधमात्रत्वात् एत
दपि व्यासेनैवमुक्तादि ननु किमनेन निमित्त्योपन्यासः सलक्षणपसिद्धारानमात्रे एव सालक्षण्यनियमो न निमित्ते अन्यथा निमित्तकारणा
भावस्य घटे घटस्य दर्शनात् दंडचक्रसंयोगविशेषाद्यभावरूपान्निमित्तकारणाद्विलक्षणस्य घटध्वंसस्य दर्शनात् निमित्तकारणं हि दंडो व्रणा
णत्वापादनसेत्यद्दोषइति चेन्न तथापि भावरूपस्य ध्वंसस्याभावत्वासंभवदोषस्य प्रागुक्तवत् तुच्छत्वापत्तिरूपदोषस्यानपायात् मास्तु वा दोष

सि० चं० पदं ह्यंगच्छध्वं शरणं द्विजा इत्युक्ता मुनयः सर्वे नारदेन सुरर्षिणा ह्यधिकारिणः सर्वे याता विष्णोः परं पदं तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र विष्णुसायुज्यमिच्छसि दि
प्रा० टी व्यमार्गविधानेन धारयित्वा सुदर्शनं नारायणपदं ह्यंगच्छ देवं शरणं व्रज सर्वलोकेश्वरः साक्षात्तुल्यस्त्रिभुवनेश्वरः ममापि नारदस्यापि प्रोक्तवान्म
त्रमुत्तममित्यादिना चांकनं सप्रमाणकं वशिष्ठः कृतवान् पुनरपि दिलीपस्याय वशिष्ठः शिवपार्वतीसंवादे न तत्रिधेर्ह्रेरंकितः श्रीशपदमाप्नोत्य
संशयः शंखचक्रांकनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहुमूलयोः ३० हुताग्निनैव संतप्य सर्वपापप्रणुत्तये चक्रंशंखस्वचक्रेवा तथापंचास्त्रधाति
२६ वा ३१ धारयित्वैव विधिवत्स्थूलकर्मसमाचरेत् अग्नितप्तेन पवित्रं च धृत्वा वै भुजमूलयोः ३२ त्यक्त्वा यमपुरं घोरं याति
विष्णोः परं पदं चक्रचिह्नविहीनस्तु यः पूजयति केशवं ३३ न तत्सर्वं विफलं याति पूजामंत्रजपादिकं अग्नितप्तेन च
क्रेण ब्राह्मणो बाहुमूलयोः ३४ अंकयित्वा जपन्मंत्रं संसारान्मोक्षमाप्नुयात् सुदर्शनं धारयित्वा वह्नितप्तं द्विजोत्त
मः तप्तमौविधानेन पंचवासमे जपेत् विष्णुचिह्नविहीनं तु यः श्राद्धे भोजयिष्यति ३६ यर्षभवति तत्सर्वं निरा
कृतिरोगताः विष्णुचक्रांकितेनापि पिंडं पूजयेच्छ्राद्धकर्मणि ३७ विष्णुचक्रविहीनेनतु प्रयत्नेन विवर्जयेत् दृष्ट्वाङ्गोस्तु
हृस्थपादिचक्रांकितं भुजायवै ३८ यद्दत्तं चक्रहीनाय तत्सर्वं भस्मरायवै अग्नितप्तेन चक्रेण बाहुमूले सुलांछिताः ३९
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यांति विष्णोः परं पदं हुताग्नितप्तचक्रेण शरीरं यस्य चिह्नितं ४० तस्य तीर्थानि यज्ञानि वृशंति राम
नाव शंसयः अंकयित्वा विधिना चक्रे ब्राह्मणः प्राकृतो भवेत् ४१ न किंचित्तस्य शास्त्रोपादपि कुलमहस्रिणः सर्ववेद २३
विहीनोवापि सर्वशास्त्रविशारदः ४२ अधृत्वा विधिना चक्रं ब्राह्मणः पतितो भवेत् ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्तु शंखचक्र

ननु यदि सर्वे एव वैष्णवास्तर्हि व्यावर्त्याभावान्नान्येषामिति पदं व्यर्थं स्यादिति चेत्सार्थं भो दीक्षितानामेव शाक्तत्वं स्वीकुर्वता त्वयापि सर्वेषां शाक्तत्वमुक्तं सामान्यतः शाक्त
त्वं सर्वेषां स्वयमेव सिद्धमिति स्वाभाविकमतमपहाय कुतो मतान्तरं स्वीक्रियते विशेषतो विशाक्तमतमेव स्वीकरणीयमित्याशयेनोक्तमिति चेन्न यापि वैष्ण
वो धर्मो जीवानां स्वाभाविक इति स्वाभाविकं वैष्णवत्वमपहाय कुतो ज्ञैरागन्तुकं दुर्जनकल्पितं शाक्तादिमतं स्वीक्रियते नो हि तश्रुभी राजमार्ग इव
निखिलश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धे वैष्णवत्वमेवोपादेयमित्याशयेन विरुद्धवत्वात्सहजानशंखचक्राङ्कितत्वात्सर्वेषां विष्णुप्रतिपादकगायत्र्युपादितद्विजत्ववत्वाच्च
मेव५ द्विजानां वैष्णवत्वं साधितं प्रासंगस्य भाजस्तु वैष्णवास्त एव ये गृहीतपंचसंस्कारा विष्णुं शरणं गता इति तदितरेषामन्यपदव्यावर्त्यत्वान्न पदवैयर्थ्यं सर्वेषां वै
ष्णवत्वे तु विष्णुदीक्षाविहीनानां नाधिकारः कथाश्रवणे नहि वैष्णवत्वाक्रान्तिसंप्रदायपुरःसरा कृत्या युक्तिर्न संगच्छते विष्णुप्रतिपादकगायत्र्या सर्वेषां दीक्षितत्वात् मेव६
गायत्रीसम्प्रदायस्यापि सर्वेषां सत्त्वात् अतएव ज्ञायते पञ्चसंस्कारैः संस्कृत एव शास्त्रोक्तशास्त्रस्य भागी वैष्णव इति सुष्ठूक्तं नान्येषामिति ननु संस्कारपंचके किं प्रमा
णमिति चेच्छृणु तत्र स्वरोचितावन्मया सर्वं श्रुतं मधुनाम्नोक्तमार्गेणोक्तं तु निशामीति दिल्लीपप्रश्नानन्तरं पुरा मुनयो नारदमिदमेव पप्रच्छुर्नारदोपि पुरा ब्रह्माणं
मुनयः इदमेव पप्रच्छुः ब्रह्मा च मयापीदमेव पुरा भगवते पृष्टं भगवांश्चैवमुवाच मत्स्वरूपागत्यामोद इति [illegible] इति स्वप्रमाणो
राा नमुनीन्प्रति शरणागतिमुपदिदेशेति वशिष्ठो दिल्लीपं प्रति जगाद तत्र भगवानुवाच साधु पृष्टं महाराजेत्यारभ्य मच्चक्राङ्कितदेहत्वमित्या
इत्येतेन दिना सकलसंस्कारमानाविसन्नुद्देशोऽस्मिन्प्रजापतेर्भावगतं यं पुनरपि [illegible] श्रृणु वत्स प्रवक्ष्यामीत्यादिना दीक्षाविधि
कथनसमये कुर्वन्संस्थाप्य नारदश्चोवाच एवमुक्त्वा विधातारं देवदेवो हरिः पिता स्वचक्रेणैव वाङ्कयित्वा तस्मै मन्त्रं ददौ स्वयं सर्व
लोकेश्वरो देवो ब्रह्माणं मम वै पिता प्रभुः मम्मापि विधिवद्यस्मात्तं प्रददौ मुनिसत्तमा तस्मात्त्वं मुनिश्रेष्ठा धारयित्वा सुदर्शनं नाराय

ब्रह्मनारायणसंवादेन

स्कांदे काशीखण्डे ध्रुवं प्रति पुलस्त्यवाक्यं चापचक्रांकितो यस्य नान्यकर्मकरी करौ तत्प्यतिरमाकांतनामधेयसुधारसं रसपतीच रसनायस्यान्यरसनिस्पृहा
स्कांदे काशीखण्डे ध्रुवस्तुतौ शंखचक्रांकित तनुः शिरसा मंजरीधरः गोपीचन्दनलिप्तांगस्संदृष्टश्चेद् यः कुतः हरिनामामृतरसं सुखं भाले गोपीमृदंकितं तुलसी
मालितोरस्कं नस्यशंतियमोद्भवाः पंचरात्रे पाद्मसंहितायां अकृत्यमपि कुर्वाणो भुंजानो वा यतस्ततः पापेन लिप्यते [illegible] कायायुधलांछितः इत्यकव्यं चदातव्यं तस्मै तद्
देही
२८ मूलयोः कलत्रापत्यम[illegible]पशुपश्वादिषु चपंदि ५९ द्विविधं वैष्णवं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यंतरं तथा शंखचक्रादिभिर्बाह्यमांतरं
वीतरागता ६० बाह्याभ्यंतरं साम्यं यन्तद्वै ष्णवमुदाहृतं तस्माच्चक्रादिचिह्नं तु प्रथमं वैष्णवं स्मृतं ६१ अंतर्मानसबाह्यादिवि
मुक्तं स्यात्मदर्शनं सर्वभूततदयाशांतिमिंद्रियार्थेष्वलोलुता ६२ पुत्रदाराद्यसंगत्वं योगाभ्यासरतिस्तथा अनन्यभक्ति
योगेन परेशस्याभिषेचनं ६३ तस्माच्चक्रादिहेतूनामंकनं वैष्णवं स्मृतं चक्रादिचिह्नहीनत्वाद्वैष्णवत्वं न लभ्यते ६४
इत्यनेनाध्यायेन श्रुतिसमन्वितेन दृढीचकार किं बहुनोत्तरखण्डस्तु सर्व एवोपक्रमादिभिः षड्भिरेव लिंगैः शंखचक्रांकनमुपदिदेश तत्रोपक्रमोपसंह
२७ राभ्यासा निरूपिताः विस्पष्टतया ऽपूर्वता ऽप्राप्तत्वात् फलं मोक्षः प्राशस्त्यबोधकैः श्लोकैरर्थवादः बुल्लादिष्टिभिः परिगृहीतत्वकथनं युक्तिरिति षड्भिरेव लिंगैः उत्त
रखण्डस्य शंखचक्रांकनधारण एव तात्पर्यमिति निर्णीयते वस्तुतस्तु नासंदिग्धेन नानीर्णीतार्थेन्यायः प्रवर्तते [illegible] पि तु संदिग्धे इत्युक्तेः
नात्र निर्णयापेक्षा प्रमेयस्य स्पष्टमुपलब्धेः परं तु पराम्पठेद् न्यायसहकृतमूयसां स्याद्बलीयस्त्वमिति न्यायेन सर्वखण्डानामपि तात्पर्यमत्रैवेति
निर्णीयते स्कान्दे चोक्तं मित्रजिद्राज्यवर्णने स एव दण्ड्यो भक्तस्य राज्ञो मित्रजितो हितो यो विष्णुभक्तिरहितः प्राणैरपि धनैरपि चक्रस्य नाप्रपितस्
काशीखण्डे शंखचक्रांकधारिणः संप्राप्य वैष्णवीं दीक्षां दीक्षिता इव संबभुरिति स्कान्दे मार्गशीर्षमाहात्म्ये तु दुंदुभिरेवोद्घोषितः ननु लो
केरप्योदितत्वान्निंदितः शंखचक्रधारण इति चेन्न प्रबलेन शास्त्रेणारातिप्रायुक्तशिष्टप्रसिद्धेरपि बाधितत्वेन पामरप्रसिद्धेस्तु सुतरां बाधितत्वा
त् श्रूयते पांडित्यकोशलं [illegible] त्यामरप्रसिद्ध्याशास्त्रं निराचिकीर्षसे ननु न धार्यं देवताचिह्नमित्यादिशास्त्रेणापि निषिद्धमिति चेन्ना २८
स्य दुराग्रहनियंत्रितरागिजनकल्पितत्वेनाप्रामाण्यात् न च कल्पितत्वासिद्धिः चैसर्जनीयं वा साक्ष्यर्युग [illegible] तीति बुद्धात्र दाहभीतिरागमूलकत्वे
त्रुटी ५ न चैषां पुराणवाक्यानामर्थवादत्वं वाच्यं पुराणेष्वर्थवादत्वं ये वदंति नराधमास्तैरर्जितानि पुण्यानि तद्वदेव भवंति वै समस्तकर्मनिर्मूलसाधनानि नराधमा
पुराणान्यर्थवादेन ब्रुवन्नरकमश्नुते पुराणेषु द्विजश्रेष्ठाः सर्वधर्मप्रवक्तृषु प्रवदंत्यर्थवादत्वं ये ते नरकभागिन इति बृहन्नारदीयोक्तेः ७४

विवर्जितः सगर्भे समारोप्य वह्निं कुर्यात्स्वयत्तनात् ४३ प्रकृतिस्पर्शरहितो वासुदेवो जनार्दनः तथैव ब्राह्मणो देवि विष्णु
चक्रेण चिह्नितः ४४ तस्मात्प्रकृतिसंसर्गपापौघदहनं हरेः प्रतप्तं बिभृयाच्चक्रं शंखचक्रं भुजमूलयोः ४५ तेन चक्रेण सं
तप्तास्तरेयुः पातकांबुधिं पवित्रेपि लोः चक्रं जगन्नाथस्य हरेः सदा तेन तप्ततनुर्ये यान्ति ते यान्ति परमं पदं ४६ पवित्रं चरणं नेमि
हरेः चक्रं सुदर्शनं सहस्रारं प्राकृतं पुंलोकद्वारं महौजसं ४७ नामानि विष्णुचक्रस्य पर्यायेण निबोध मे शुद्धेन व
ह्नितप्तेनैव स्वतेन च नाह्निनः ४८ येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनते सदा तेन सहस्रधारेण पावमान्यं पुनंतु मां
४९ प्राजापत्यं पवित्रं तत् शतोद्यानं हिरण्मयं वयं तत् तु विदसेन पूतं ब्रह्म पुनीमहे ५० सनेमि चक्रमजरं वह्नि
रस्य महात्मनः तस्मिन् चक्रे वृते देहे महान्निलियद्भूमयो ५१ एवं पञ्चतयं सर्वाः कथयन्ति वरानने तथैव सेतिहासेषु पु
राणेष्वपि वदंति ५२ तस्मात्सुविधिविज्ञाप्यो शंखचक्रादयस्तथा ब्राह्मणानां विशेषेण वैष्णवानां विशेषतः ५३ यत्तो धृत्वं तु
र्द्धः धृतचक्रधारी विष्णुपरं ध्यायति यो महात्मा स्वरेण मंत्रेण सदा हृदिस्थं परात्परं याति विशुद्धचेताः ५४ ये कंठल
ग्नतुलसीनलिनाक्षमाला ये बाहुमूलपरिचिह्नितशंखचक्राः ये वा ललाटफलके लसदूर्ध्वपुंड्रास्ते वैष्णवा भुवनमा
शु पवित्रयंति ५५ दिवस्पते स्तु विततं पवित्रं तस्य दहितो न नयंति भजेस्म यत्कृतस्पर्शोच्चे तिहि क्रिया ५६ ये बाहुं ते भु
जे चक्रं शंखं च विभ्रतो द्विजाः परान् पवित्रि लोकान्स्यांस्तरन्ति जनाः सदा ५७ होमाग्निसंतप्तपवित्रलांछितो मूले च
बाह्वोः परमात्मनो हरेः संतारयित्वा भवसागरं महत् परं परं याति परेशलोकं ५८ अंकयेत्तप्तचक्राद्यैरात्मनो बाहु

पते शेषस्तु स्तुत्यर्थवादको ऽर्थवादः सोपि स्वार्थे तात्पर्यक इति सिद्धांतमतं न स्यादित्यो रूप इत्यादिवदर्थांतरस्यैतोर्थकमानांतराविरुद्धत्वात्
निषेधस्तु श्रुत्यांकविदपि न दृश्यतेऽस्य संपन्नवितेन ननु किं वा च चिह्नैः शंखचक्रादिभिर्बाह्यमांतरं वीतरागेत्याद्युक्ताभ्यंतरवैलक्षण्यवत्त्व
२९ मतेऽकिंचित्करं चिह्नधारणमिति चेन्न बाह्यचिह्नानामपीष्टसाधनाकिंचित्करत्वाभावात् तथा हि चतुर्विधास्तावल्लोके जनाः अवैलक्षण्या वा
बाह्यवैलक्षण्या वा आभ्यंतरवैलक्षण्या वा बाह्याभ्यंतरवैलक्षण्याश्चेति तेषु चोत्तरोत्तरः श्रेयान् उत्तरोत्तरस्य श्रेयस्त्वं चोत्तरोत्तरातिशयाधायकत्वनिबंध
नमिति कथमकिंचित्करत्वं चिह्नानां वस्तुतस्तु बाह्यचिह्नानामाभ्यंतरतः प्राबल्यं दृश्यते राजचिह्नांकितपट्टिधारिणोऽनादीयस्याप्यप्रतिहता
ज्ञत्वमपरिचितेष्वपि लोकेषु दृश्यते महीयसोपि तच्चिह्नानंकितस्य परिचितेषु न दृश्यते इति प्राबल्यं ब्राह्मणलक्षणरहितस्याप्यविधिने
२८ वस्त्रमात्रधारिणो हननेन ब्रह्महत्यामारोपयंति बुधा न तल्लक्षणसंपन्नस्यापि बाह्यचिह्नशून्यस्य हनने विनियोजयंति च दानभोजनब्राह्म
वाशीतलवरणादियुक्ता दृशमेव न लक्षणसंपन्नमप्यतादृशं न च लक्षणसंपन्नोप्यतादृशः ब्राह्मणोयमित्युच्यते किंतु तादृश
एव सापराधोपि सुखेनाराजसचिवो निर्गच्छति द्रुमयोग्यो राजपुरुषैर्यथा दृष्ट्वा संरक्ष्यते तत्तथा पामरैरपि बाह्यचिह्नांकित एवाक्रम
करणाद्दृश्यते नाचिह्नांकितः बाह्यचिह्नांकितस्तु गृहे यदैव भवः किमर्थमत्र स्थितः किं कर्तुं प्रवृत्तः इति मां वदिष्यंतीति लोकभिया
सहसाऽकृत्यकर्मणि प्रवेष्टुं न शक्नुते ग्रचिह्नांकितेषु तु विषयप्रवणे मनसि लोकास्तु मां वेत्स्यंतीति न जानंतीति किमर्थं मनो निरोधेच्छ
मकुर्यात् सकृद्रागप्रवणं मनः स्खलत्यपुनर्यतिष्ये इति विचार्य सपद्येवाकृत्यकर्मणि प्रवेष्टुं शक्नोति न हि यथा लोकभीतिस्त
थापरमेश्वरभीतिर्लोकानां एवं ब्राह्मणाः संन्यासिनश्च तिष्ठंति सर्वत्रैव बोध्यं अनुभवंति च घर्मतापतप्ताः कदलीपत्रास्तरणा २९
परिधानचंदनकर्पूरलेपनजलप्रोक्षणादिना वाहनेनाप्युपायेन शोषयंति शीतातपाश्च तत्र परिस्रावणवस्त्रास्तरणाच्छादनादि

५१ नाप्युपपत्तेः शिष्टाग्निरग्रहीतत्वाच्च कल्पितत्वसंभवात् यदि च नैवेदं शास्त्रं कल्पितं किं त्वापस्तम्बप्रणीतमेव प्रमाणतममित्याग्रहस्तदापि नैवेदं शा
स्त्रमङ्कनं निषेद्धुं शक्नोति सामान्यविषयत्वेन विष्णुचिह्नधारणविधायकविधिशास्त्रबलादस्य शास्त्रस्येतरदेवचिह्नविषये संकोचनीयत्वात्
यथा न हिंस्यादिति निषेधशास्त्रमग्नीषोमीयं पशुमालभेतेति विशेषशास्त्रबलादग्नीषोमीयपशुव्यतिरिक्तविषये संकोच्यते तद्वत् ननु विधिशा
स्त्रमपि ब्राह्मणेतरविषये संकोच्यतामिति चेन्न बाधकादर्शनात् साधकस्य च विशेषतरस्याप्रसादर्शनात् न चात्र विकल्पः शंक्यः विधिनिषेध
शास्त्रयोः समबलत्वाभावात् यदि च विष्णुचिह्नधारणविषयो विधिस्तद्विषय एव निषेधश्चेद्यादृशेन स्मार्तेन श्रौतेन वा वाक्येन विधिस्तादृशेनैव समान
विषये निषेधश्चेत्तदातिरात्रवाक्यवत्समबलत्वं भवेन्नैवमिहास्ति प्रत्युत बह्वीभिः श्रुतिभिः स्मृतिभिश्च विधायकैस्त्वदुपन्यस्तवाक्यसदृशानि वाक्यानि क्वचित्सं
ति चेत्तानि सर्वाण्यप्रमाणपदवीं प्राप्स्यन्ते ननु विष्णुचिह्नधारणनिषेधकानि विशेषवाक्यान्यपि क्वचिद्दृश्यन्त इति चेन्न तेषामपि सर्वेषां पूर्वोक्तयुक्तेरप्रा
माण्यं स्वीकुरु तर्हि स्मृत्यप्रामाण्ये स्मृतित्वादेव धारणस्मृतीनामप्रामाण्यप्रसंग इति चेन्न भवत्पक्षेऽस्याद्दलीस्समिति न्यायोपपत्तेः अस्मत्पक्षे अनवकाशप्र
संग इति द्वितीयाध्यायादिमपादे न निषेधकानामप्रामाण्यस्वीकारस्यैवमाप्यत्वात् अस्तु वा स्मृतिकल्पकः वेदः न स्मृतिवद्धि विष्णुचिह्नधारणविधाय
कश्रुतिनिरुद्धत्वान्निषेधकवाक्यानामप्रामाण्यस्य तु निःशंकैः पटहेन घोषणीयत्वात् न च विष्णुचिह्नधारणनिषेधकशास्त्रस्यार्थवत्त्वं अज्ञाते
हि शास्त्रमर्थवदित्युक्तत्वेन रागप्राप्तनिषेधेऽर्थवत्त्वासंभवात् प्रस्तुतानुवादकत्वेनैव पर्यवसानात् अस्ति तु धारणविधेः शास्त्रस्यार्थवत्त्वमा
नां नराप्राप्तत्वात् यत्तु न परस्तु शिवेनैव पार्वत्यै वाक्यमुपन्यस्तमुत्तरखण्डे इति तन्न होक्तानं च तत्रार्थान्तरं कर्तुं शक्यं प्रकरणविरोधात् किन्तु धारणप्रक
रणे हि शिवेनोपन्यस्तमनु किं पंचषाभिः श्रुतिभिरिति चेन्न अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयीतेत्येकयैव श्रुत्या विहितस्योपनयनस्य सुतरामप्रा
माण्यापत्तेरनुपनीतस्य च वेदानधिकारात् अधिकारिणं विना वेदमात्रस्य निरालम्बनत्वापत्तेश्च अतो वेदनराजाज्ञावत्सकदेवाज्ञाप्रांविधी

नेन्मदुक्तं समीचीनं चेन्न दिदृक्षास्थीयतां जाह्नेरिति प्रार्थयेन नु किमर्थं प्रार्थयसीति चेल्लोकानुग्रहार्थमेवेत्याह तस्यितिरिति
शा० चं यद्यदाचरति श्रेयानितरस्तत्तदीहत इत्यादिस्मृतेरनुसरतां बंधमुक्तेरुपायो भवतीति तस्यितिर्मेह यथा शिष्टाचा
३२ रो लोकानुग्राहकस्तथोपदेशोपीति भावः ॥८॥ भंग्यंतरेणाहरेः परत्वं साधयति मायेति वेदाह मंगपरमस्य च योगमाया
मित्यादिना द्वितीये विधात्रा मायाविदां शिवादीनां सदसि योगरीतीः सो ययातीराजापि भागवतो बभूवेति तस्य भाग
मपि५ वतत्वं हरेः परत्वनिगमकं कथमन्यथा सोप्यनाखिलशास्त्रान्यदीयोनाभूदिति भावः चरितमपि मरुद्दृश्यत इति पूर्वो
क्ताखिलभागवतचरित्रोपलक्षकं मन्यत्रादृष्टमश्रुतमत्यंतासंभावितमुपस्थितस्य प्रयातेरेव मत्याश्चर्यं चरितं हरेः
२१ परत्वसूचकं सूचयति चित्रमिति तदितं पार्श्वे व्यासेनेति शेषः तज्ज्ञाखिलस्यद्विति तलस्यचे कुरुप्रायुरामेवेत्याह य इति
एतज्ज्ञात्वाश्चर्यमतिमानुषमतिदैवं चरितं स्वान्यथानुपपत्त्या हरेरेव परत्वं साधयतीति भावः ॥९॥ प्रकारांतरेणापि हरेः परत्वं पूर्वैः स्वीकृतमित्याह भंगेति
कर्तृकार्यपोरिति षष्ठीशोबसुगमं भगुवन्माहात्म्यमेवातिमानुषाणि भगवच्चरित्राण्येव परत्वसाधकानीत्याह वृकादिति व्रजौघनत्योतिवृयो
जकोभूत् नहितुमतेशिवःपुरहंतुसमर्थोभूदिति भावः शिवमोहनमपि हरेः परत्वसाधकमित्याह व्यमोहयदिति न च शाल्वयुद्धे भगवतोऽपि
मोह इति शंक्यं तत्रैव व्यासेन निराकृतत्वात् न चैवं शिवमोहे तथा निराकृत इति ॥११॥ न चित्तरेषु पुराणोक्तेतरपरत्वमपि प्रतिपादितमिति तद
नुरोधात्तद्व्याख्येयं किमाग्रहेणोक्तत्तत्राह आहोति वैयासिकवचः प्रामाण्यानुरोधात्तदप्रामाण्यमास्थेयं तत्र चेत्तरखंडे नु
चेद्विभाव्यन्तु मयाग्रहात्किंचिदन्निर्मूलमुक्तमिति भावः यथा तत्रामाण्यप्राग्रुक्ते तथाऽसंपन्नविशेषपासनाधिकाराणां त ३२
दसंभवादन्यतत्र्याशासनस्य शैवरागादाशयते निच्छा माननामिव नाशो माभूदिति तद्वरस्य चैवं गाचरणात् स्वरूपतारानैः शनैर्विहर
ते

अनुभूतं च मया राजगृहे स्थित्वा सतां तेरी पापवर्जनस्यापि स्वानुभवत्वमेव हेतुत्वे प्रातःस्मरणीयपुरुषं किं तेन पुराणसमाला
वतारजां कर्तुं प्रवृत्ते तेन चेतसि प्रसादः सात्त्विको धर्मोऽनुभूतः भोजनोत्तरं तस्मात् शीतवस्त्रादिग्रहणं कुर्म यन्मुद्रिकारत्नकंच
लादिकं च परिधाय यथेष्टं भुंक्ते तेनानुभवे यथेको स्थित्वा कदाचिदिति वेगवत्स्येऽभ्यागतो निरंतरं [illegible] यैवाहृ विलसतरां
वीराजसो धर्मोऽनुभूतः कदाचिन्निजकार्यवशान्मया पापादिसमीपे तिष्ठता तेषां स्वभावतां सुखेनातिष्ठता वाल्ये च दुःसंग
दुर्गगृहे केशादिकमास्वादयतां मध्ये [illegible] नाम तामसो धर्मोऽनुभूत आंतरं धर्मेषु [illegible] तस्मात् कृतयावत्स्वधर्म इत्यनुभूतं म
यानुभूयतां च परीतकैरतदेवाभिज्ञेत्य ग्रा[illegible]ललामे वसं स्वासि प्रभृतीनां वाह्यलिंगे प्राचार्याणां हठः नवाचार्या
णां केवलयुक्तिमूलकः प्रमाणाभ्यसवकार्यहठः वाह्यत्वात्पत्तेः प्रमाणानि चोपन्यस्तान्येवाधस्तात् ननु तर्पेत्रमा
णानुपन्यस्तानि [illegible] इति चेत् [illegible] एवं तावत्प्रतिपादकानि [illegible] माहात्म्यवत्तामीत्यारभ्य किमन्यत्कु
तुमिच्छसीति तदुर्वीमिव राजन् नरस्यं नेषु ब्राह्मणानां कुले जातो भस्मधारी भवेद्यदि वर्जयेत्तादृशं विप्रं [illegible] त्रिपुंड्रधा
रणाद्विप्रः पतितस्यान्तराशयः [illegible] पुंड्रं तु ये कुर्वन्ति द्विजाधमास्ते [illegible] स तत्तेषु नः पापेन संस्पर्शाद्याः इत्यादिनेतरतिल
कविनिंदकेषु न्यासमंत्रार्थवैकुंठनित्यत्वाद्यखिलसम्प्रदायानुगुणपदार्थप्रतिपादकेषु पंचप्रमाणाभूयस्तादृशानां
वशिष्ठपराशरस्मृतिभारद्वाजसंहिताबृहद्ब्रह्मसंहितादिकं यथा विस्तरभयान्नेहालेखि नत्वसत्वात् [illegible] दर्शनात् [illegible] नापि तु दुर्ज
नकोलाहलभयत्वात् निर्णायितत्सिद्धं सर्वशास्त्रप्रसिद्धं वैष्णवानां ग्रासस्य चरिते च हरेरेव परत्वे स्वान्यथानुपपत्त्या निगमय
तिनेतरेषामिति एतच्च प्राज्ञैः सारग्राहिभिर्दुराग्रहं त्यक्त्वा विभाव्यं ततो यत्पदि इदमनु चिंतं चेत्पुनरेवमा वदेति सुशीलो हं तदानी

रपि पातं॰ जलभाष्यटीकायां राजहार नथाहि नचतत्समानैश्वर्यमस्ति कस्माद्द्वयोस्तुल्ययोरेकस्मिन्युगपत्कामितेर्थे नव
मिदमस्तु पुराणमिदम स्त्विति एकस्य सिद्धावितरस्य प्राकाम्यविघातात् नन्वेवं प्रसक्तं द्वयोश्च तुल्ययोर्युगपत्कामितार्थ
३२ वि॰ प्राप्तिर्नास्ति अर्थस्य विरुद्धत्वात् तस्माद्यस्य साम्यातिशयैर्निर्मुक्तमैश्वर्यं स ईश्वरः स च पुरुषविशेष इति भाष्यं अत्र वा
ना चस्पतिः प्राकाम्यमविहतेच्छत्वं तद्विघाताद्दूनत्वमनूनत्वे वा द्वयोरपि विघातः कार्यानुत्पत्तेरुत्पत्तौ वा विरुद्धधर्मसमालिंगि
तमेकं कार्यमुपलभ्येतेत्याशयवानाह द्वयोश्चेति अविरुद्धाभिप्रायत्वे वा प्रत्येकमीश्वरत्वे कृतमन्यैरेकेनैव शक्ताना
30 यां कृतत्वात्सम्भूयकारित्वे वा न कश्चिदीश्वरः परिषद्वत् नित्येच्छानां पीनानां च परस्परापायाभावात् कल्प्यगौरवप्रसंगाच्चेति ना
॥२४॥ तर्हि कोसौ वेकोपः पर इत्याकांक्षायामाह यस्मिन्निति उक्तमानकलापादेतदेव सद्भिराध्येयमिति भावः सुशक्याव
गमः श्लोकः २५ ननु यथैव श्रुतिस्मृत्याचारा [redacted] दिभिः प्रमाणैः भगवति परता प्रतिपादिता तथैवेतरेषु प्रमाणैरितरेष्व
पि परताया उपपन्नत्वाद्भगवत्येव परत्वमिति किं मनीषिजनमनीषामधिरोहति विनाभिनिवेशादिति चेन्न एतादृशे
विषये प्रयत्नसाध्या हृली परत्वमिति न्यायस्यानुसरणीयत्वादित्याह भगवतीति २६ सिद्ध इति उक्तप्रकारेणा
विभोः परत्वे सिद्धे तदन्यस्य स्वयमेवापरत्वं सिद्धमिति चिता सह वर्तमानमिदम
खिलं विश्वमपरं विद्धि सञ्जातिश्च परापरविभागे तस्मिंश्चानादितो बद्धो जीव एवानादिबद्धो न प ३१
रमेश्वरस्तस्मिन्बन्धमोक्षादिव्यवहारस्य प्रसापनिद्राख्यटीकायामानंदगिरिरोकेला प्रलयव्यवस्था
व

पासनाधिकारं प्राप्य मुक्तिर्भविष्यतीति कपर्दि चित्तवैचित्र्यमधिकारभेदमालक्ष्य तत्तदितरपरत्वं प्रोक्तवान् इत्थं च शास्त्रवि
रोधापहारोपि भविष्यतीति नान्यथेत्याह चित्तवैचित्र्यमिति १२ पद्मशरीरवाक्यानां शब्दानां . . . . . शरीरिवर्ण्यत्वेप
श्यता मुनिना ज्ञानि दृष्टया तथोक्तं गर्भस्थेनैव वामदेव एवमुवाचाहं मनुरभवमित्यादौ वामदेवानुभवेना
दृष्टवियोगदर्शनान् पदादुक्तानां भगवत्परत्वज्ञानमाभदन्यथा सर्वमुक्तिप्रसङ्गः इति प्रपञ्च लोपभिया तथोक्तं त
द्विरोधः शास्त्रविरोधः साधुभिर्दुराग्रहश्चान्योन्यमिथः परस्परं इत्यमुक्ताम्यतमप्रकारेणान्यथा वोक्तादप्यन्ये
नवापश्यो चितस्यान्तथा प्रोपतानात्र मम माग्रह इत्याह तत्रानि दृष्ट्येति नच दुष्टमोहार्थामित्युक्ति निर्मलामुनेर्भ
गवतो वा दुष्टमोहनस्यानभिव्यक्त्वादिति वाच्यम् सकलदर्शनात्तथाहि वृतासुपुरोत्स्त्रीपुम्मता न वज्ञात्मादेहोनास्यवि
जायते किंतुनिर्दोषचैतन्यसुखनित्यांस्वकांतत्तुप्रकाशयतिसैवैपन्ननिविसोनचापरातथाप्यसुरमोहार्थपरेषांचक्व
चितक्वचित्दुःखाज्ञान भ्रमादीन्प्रदर्शयेच्छुद्धसद्गुणाः कल्याणादिकं चाज्ञानेष्वतत्राचितपस . . . कुर्णो मोक्षाभावायतेषा
नुदर्शयेतानश्नोसहरिः कर्मोप्यत्यक्तदेहोपि . . . त्यक्तदेहस्सदेहवत् लोकानादर्शयामास स्वरूपसदृशाकृतिमिति १३ नन्वितरप्र
माणानुरोधादितरपरत्वमव्याख्येयं किमाग्रहेणोत्पत्त आह निखिलेति इयं परता वक्तुर्गुणवचेस्यात्तेषां वहूनां भिन्नाभि
प्रायत्वे निखिलव्यवहारभंगतास्याघुटे चविरोधान्नवरेते निखिलस्यैकतरस्यवैलिनः शेषतावास्यात्तेषामेकवचरे सा२
कत्वसिद्धिः अविरुद्धाभिप्रायत्ववाक्कतमन्येरेकेनैव कार्यसिद्धिरिति श्लोकाशयः [redacted] चार्यवाचस्पति

इमं१

प्रथमाध्यायार्थः अविरुद्धता श्रुतिस्मृतितर्काणां समन्वयेन द्वितीयार्थः स्थितिरुपासनं तृतीयार्थः फलं चतुर्थार्थः इति शास्त्रार्थ
चतुष्टयं मुनीरितं व्यासेन कथितं यदीशजीवयोर्भिदा चेत्तदैतत्सार्थकं भवेत् २० अन्यथा [illegible] भिदा त्वदभिमतोऽभेदः सत्योऽस्ति चे
३२ त्तर्हि शास्त्रं कस्मैऽधिकारिणे किमर्थं कस्मै प्रयोजनाय किं वेदं च दृष्टं द्वितीयाभावाच्छास्त्रं च किं न यान्विताभिर्न्यायोपेताभिः श्रु
तिभिर्गुरूक्तैर्वचोभिरेतद्विभाव्यं विशेषतः पर्यालोचनीयमित्यर्थः २१ इदानीं स्वाभिमतं श्रुतिस्मृतियुक्तिभिः संसाध्य साधूनां पुरस्ता
न्निवेदयन् आत्मावकाशः स्वात्मानं प्राप्यावस्थितं सर्वसाधनहीनत्वाद्दीनतरमनन्यगतिमात्मानं निरीक्ष्य समुद्विग्नं निजं चेतः शास्त्रविश्वा
सेन समाश्वासयति वेदान्तेति निपुणा वेदान्तविचारसमर्थाः वेदान्तं परिशीलयन्तु विचारयन्तु तत्रोत्तमाधिकारिणो वेदान्तपरिशीले
३१ न फलमुपासनं कुर्वन्तु रागिणश्च कर्माण्येव वा कुर्वन्तु प्रपत्तिमपि वा सर्वे उत्तमाधिकारिणोऽनुतिष्ठन्तु [illegible]
सर्वाणि वा एतान्यधराणि नपासिस्यासएवान्ये च यदि तित्श्रुत्युक्तं देवात्मरत्वाभरन्यासरूपायाः प्रपत्तेः सर्वाधिकं माहात्म्यं तन्निष्ठान
पा६ भिनंदति श्रीमत्पतिशय्ये न च मामिति ननु त्रिकाण्डविषया इमे नोपायोऽस्ति कर्हिचिदिति वेदे कोऽयं [illegible] उपायस्य प्रसिद्धत्वात् उपायान्तर
स्यानिषिद्धत्वप्रपत्तिर्वैदिकी त्विन्न निषेधस्य साध्योपायाभिप्रायकत्वात् साध्योपाया [illegible] अन्योनेत्यर्थः अत एव त्रिकाण्डविषया इमे इ
त्युक्तिः न चार्थसंकोचे किं कारणमिति वाच्यं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये मामेकं शरणं व्रज सकृदेव प्रपन्नायेत्यादिश्रुतिस्मृतीनां
१० कारणत्वात् न च शरणशब्दितोपासनपरः स्यादिति वाच्यं नानाशब्दादिभेदादिति सूत्रेण वादरायणेन भेदस्य निर्णीतत्वा
न्नूक्तं च सर्वाचार्यैः नानाशब्दादिभेदादिति तु कथयता सूत्रकारेण सम्यक् न्यासोपासे विभक्ते यजनहवनवच्छब्दभेदा
दभाक्तादिति सर्वसाधनहीनस्य किं चैस्यानन्यगतेस्तव कागतिकंपंत्वं सतु षट्वास्थितह्रत्याशंक्य शास्त्रविश्वास एव संतोष

न

सचानादिबद्धः कश्चिदिति सहस्रेषु दुर्लभः निजसुकृतवशान्मुक्तिमाकांक्षते चेत्संपादितन्मुक्तिदो भगवतः कोपिदिव्यः
प्रसादो भवति कोपीत्यनेन स्वजनक्लेशासहनस्वभावतया प्रसादस्याद्भुतत्वं सूचितं यस्य तस्य प्रसादस्य चाल्छ्यात्तं मुमु
क्षुं सुखयितुं निरतिशयसुखं दातुमिह संसारे परमदयालुः श्रुतिस्मृत्यादिः शास्त्रसंघः प्रवृत्तः परमार्थतो यदि परापर
रविभागश्चेत्तर्हि एवशास्त्रसाफल्यमिति भावः १७ प्रवृत्तं शास्त्रं किं करोतीत्यत्राह कर्मेति ज्ञानेनान्तरमुपासनपदं शिष्यं विज्ञा
नसाध्यत्वमुपासनस्य दर्शयति तत्वज्ञानं विनोपासनस्यासंभवात् सच्छास्त्रं हरिप्रीतये हरिप्रीतिजनननायकमेज्ञानमुपास
नं चदिशति नपदिशति तत्रयमेवाधुनायथाधिकारमनुष्ठानशक्ताजनाः स्युरिति शक्तस्येवाधिकारित्वात्तस्यानुरूपं गृहीती
त्यर्थः स्वात्मानं साधनहीनमालक्ष्य प्रार्थयते आत्मेति हे ईश साधनमस्तेएवाहमपि त्वयात्रातव्यः ननुकथं वेदविरुद्धं प्रार्थयसे
इत्यत्राह केतिकोदोषइत्यर्थः न चैवं सम्यापत्तिरेवदोष इतिवाच्यं यतोऽतिपामरो मालाकारो मत्स्यानुरूपं शाकं दत्वा याचितः
मूल्यं विनापि किं विघ्नं इति किमुतानंतकोटिब्रह्माण्डनायकस्य तव ननु साधनमेव कुतो नानुष्ठीयत इत्यत्राह किंकुर्यामिति प्रीत्या
हरेः प्रार्थनमपि ह्येकः साधनमिति न साधनहीनविमोहरोग भवतिवैमम्यदोषोपिस्यात् १८ सिंहावलोकननीत्या स्वसिद्धं
तं गत्वा वक्तव्यं दुराग्रहशून्यानां साधनं पुरस्तात्स्वाभिमतं शोधनार्थं निवेदयते वरापरेति एवं हि शासनस्य शास्त्रोपदेशस्य सा
र्थकं साफल्यं भवति अन्यथा परापरविभागाभावे शास्त्रशासनं भ्रमतेवचनं तत्तु तुल्यं भवेत् तत्राह काधिकारिणु शून्यत्वात् इहलोकि
शासनेन वेदेशे किं न किमपीत्यर्थः इतिमया व्यवसितं मुचितमनुचितं यदस्ति तदिह दुराग्रहवर्जितैर्बुधैः शोधनीयं च दुरीहं वि
हायानुचितं चेत्त्याज्यं मुचितं चेदुपादेयमित्यर्थः १९ परापरविभागाभावे शास्त्रानर्थक्यमुपपादयति समन्वयइतिद्वाभ्यां समन्वयः

आदि: आदिरागधर्मि भ्रांतिधामिश्च ना स्वपेषां नामादिमाहात्म्य भाति पादकानां वचनानां मित्यर्थः ५४ नेव
सुष्ठूक्तं सुलभतरे ति शास्त्रस्य त्वाभावे किमधिनेति सा जनप्रयासेनाल्पमिथ्याहं मोच्यदिति द्विधा पाशकेभे गत्यागां कर्तुं मशक्नुवद्भिरनायासेन मोक्षम
पीनुद्दिरागिज्जनेः कल्पितत्वेन पत्यरः शब्दः सशब्दाथः इत्युक्ते यत्पराविवक्त्वं वेदतात्पर्यार्थमज्ञानद्भिर्यैतरस्मात्या कल्पितत्वैः आमधामार्गणस्या
दित्या शास्त्रपुराणोपपुराणेतिहास स्मृति संहितागमादीनां भूयसां स्याद्धत्वीयस्त्वमितित्याये न रागकल्पितत्वं भ्रांतिकल्पितत्वं वा न संभ
वतीत्याह रागादिति न तु स्पर्शं न श्रुतिविरोधाद्वेषः न स्मृतेरागमत्वकल्पकत्वकल्पनेनाप्रामाण्यमिवैषामप्यप्रामाण्यादित्यतआह न हि
तेनात्र सापेक्षेन श्रुतिवत्स्वतः नामादिमाहात्म्यबाधकं श्रुतिस्मृत्यादिरूपं किंचिद्वचनमस्तीत्यर्थः श्रुतमेव विदित्वेत्येवकारस्य बाध
कोस्तु इति चेन्नात्रैव कारस्य मोक्षसाधनं न ह्यस्तु विधेयेति तात्पर्यस्याशिष्टेः स्वीकृतत्वात् न चायमेकारस्तात्पर्य नेतरार्गणपरत्वापि
मोक्षसाधनत्वं निराकरोति न ह्यग्निनापचतीत्युक्ते काष्ठानाम साधनत्वं ज्यालात्यावृत्तसाधनत्वात् एवमत्रापि ब्रह्मवे
द्यत्वेन ज्ञानेन मोक्षसाधनत्वमिषामुक्तमेवास्तु वा स्तावात्पर्यपरत्या नामो क्षसाधनत्वं तथापि मोक्षप्राप्तिस्तु भुवि घ
तेवेति नास्माकमत्राग्रहः कार्यार्थिना कार्यसिद्धिरेवापेक्षत इति मदभिमतं तममाभिमतं सुहृद्भिः प्रत्यपकारं नेत्यपे
32 क्षेव हितकारिभिः सौधनं यं समीचीनमसमीचीनं स्थापनीयं दुराग्रहातियहितदुर्जनविचारैर्न यथातथ्येन शास्त्र
तात्पर्यं न प्रकाशते इति सुहृद्भिरित्यनेन सूचितं २५ इदानीं सतां पुरस्तात्स्वाभिमतं निरूपयति: शंकोभूत्वा भगवतः साविग्
भवानितानि तिश्रुत्यादनुग्रहस्वभावकल्पमालोच्य भगवंतं भक्तिवृत्ता हृदये ऽविर्भूयास्थितं मिवमन्वानस्तला सर्व
रं आर्थयते द्विजसुतेति निजयमर्जुनं भगवता विस्मृत्य स्वभूकिम... यथो मदावेशेन द्विजसुतानयनार्थं मधुनापि मा स्मरेदिति
पत्नीनमारामपि भवंतं विस्मृत्यैवाग्नौ प्रवेष्टुमरक्तमुजाऽऽहो स्वीत्यापि द्विजसुतानसमर्थ्य स्ववैभवप्रदर्शनेन स्वात्मानं सस्मा रम्
यो द्विजसुतानयनसमये यथा ऽवत् अरक्षत पांडुसुतादिकानुग्रहरता न पिय यथा ऽवतु ॥ अथ दशमुस्तानुजं मागतमेवावत् ३३
32 ग २ नच कार्येषां रहस्यशंको प्रमोशमरीतिवाक्यं एवं रहस्यशंकानां प्रयतमाने ३
समज्ञानां न दीहेति भागवतवचनात् यादिपदैर्दुरोक्तवादपः ४२
२

पुराणादिभिरित्यादिपदेन परमेश्वरानुग्रहात्मकदाचित्कदाचिज्ज्ञायमानं भगवन्नामोच्चारणस्मरणादिकं गृह्यते ॥

विधानं विधिः प्रदक्षिणास्य विधिः प्रदक्षिणाविधिः प्रदक्षिणाश्चासौ विधिश्चेति वा कर्म्मधारयः । उक्तैरेवात्मानं सुकृतिनं मन्यन्ते खलु
पदे पदे यापरिहर्जवेभ्यः सुविधिश्च मेधातिफलं ददाति यानि कानिचिद्यापानि ब्रह्महत्यादिकानि च शालग्रामं नरस्पृष्ट्वास वैयापैः प्रमुच्यते ए
कोपिकृष्णस्य कृतः प्रणामो यस्य प्रणामा पकृतः स मुच्यते ब्रह्महत्यादिप्रणाशात् नैव याम सामान्य श्रुतिमूलकत्वेनावकादिवक्ष्यमाणेपा
न्नेतदर्थ्ये कृच्छ्रेरसंभवेन केवलमपि वेदेन ग्रधिकारेवे कल्पना भिष्टसंपादकत्वा भावात् ग्रधिकारवेकल्प्यं च विवाहमात्रे संस्कारस्य ह्रोपि
लभ्यतां संदेहितिस्पष्टेयथाशूद्रस्यापरसाधारणविवाहमात्रसंस्कारस्याध्ययनमाचिनपनयनदूरं गर्भाधानादिदूरतरं एकवत्वात् शूद्रसंस्कारा रीतिदूरतमानीति सं
स्काराभावात् वर्णः स्वरः मात्राबलसाम संतानइत्युक्तलक्षणशिक्षा गुरुतो शिक्षाभावात् सेतिकर्तव्यतर्षिदेवताछंदो विनियोगपद्वेदाध्ययनस्याभा
पितत्वपरवैदिकाभावात् अधिहोत्रदर्शपौर्णमासादिपरपराधानद्वत्वात् मंत्रार्थाश्च वेदपठितानां शूद्रमुखस्पर्शेनावाऽऽसुरत्वानामसंस्कृता
नामभिष्टसंपादकत्वाभावात् प्रयुक्तदोषबाहुल्यत्वात् विचारशास्त्रमीमांसाविज्ञत्वे पाधिकारिविशेषणस्याप्राप्तत्वात् अधिकारविना
सत्यप्यश्रवणत्वात् अनुष्ठानुमेयत्वात् सामर्थ्यस्याप्यधिकारिविशेषणस्याप्राप्तत्वात् अर्थित्वमात्रस्य चेतदभावे किंचित्कर
त्वाद्वेदाभावे वैदिकोपासनाधिकारस्याप्राप्तत्वात् निराकृतत्वात् एवं शूद्रस्यानादरश्रवणादिष्वधिकरणोक्तशूद्राधिकारः कि
कुमतिकुलिशकर्कशतर्कजातस्वयविद्याविनत्वात् जातीयस्य प्रवाहरूपोपासनस्यानुष्ठानुमेयत्वादुपासनप्रकृती
नामभावात् रांश्च विनष्टत्वात् सामर्थ्यविद्वत्तयोरभावादपि ज्ञानोपासनाधिकारस्य नष्टत्वात् प्रपत्तेर्यथात्मधिकारिकत्वे विदेह
मरणाभ्यासरूपायाः स्वस्या प्रतिदुष्करत्वात् तदधिकारस्यापि दुर्लभत्वादित्यवेद्यसर्वेभ्रमकुलजातिधर्मलिङ्गभाककर्म
दूषितेव [redacted] हुलतरपापकरणमलीमसे ज्ञोवलोकेऽपारसंसारसागरनिमग्नस्य जीवस्य परमेश्वरं विना ऽवलंबनान्तर
मदृष्टोत्कमलमिति २२ ननु किमभिरत्यैरित्यत्राह सत्यमिति शास्त्रसत्येव दुःखौरपि माह श्रागतमालवनांतरस्यानाविमुक्तिः सुलभतरापदेप
देयानि कानिचित् शालग्रामं नरः एकोपि कृष्णस्य प्रहो प्रणामाद्यपरतेनैव यद्वोनोस्यस्तेनः सुरापीपतस्तद्विषयामपिन निष्कृते रयोनमापनयत
साकेत्यपरिहार्यपतितः स्खलितः अज्ञानादथवा ज्ञानात्लोपयुगादरेणावनाले जायेशावि दग्धहाहिवाक्यकलावनंतदोषव्यः अतिपाप
प्रसक्तोपि ध्यानेहृदये ध्यानजलेस्नातव्यः सत्तत्त्वपक्षोपवासानस्यस्य शोभाशुभहरः परस्य स्मृत्यानामोक्षस्यादिवाक्यसहस्रेरुक्तानामेकेकस्यापि

शूद्रमुखस्पर्शेन विप्रस्य जीर्णस्य वेदस्य सारोऽपि गतः इति २४

यतिहठेन विमोचकत्वप्रतिपादनात् उक्तसाधनसमुदाये
शङ्कावकाश एव नास्तीति

देवांकर्म्माधिकारस्य नष्टत्वात् २९